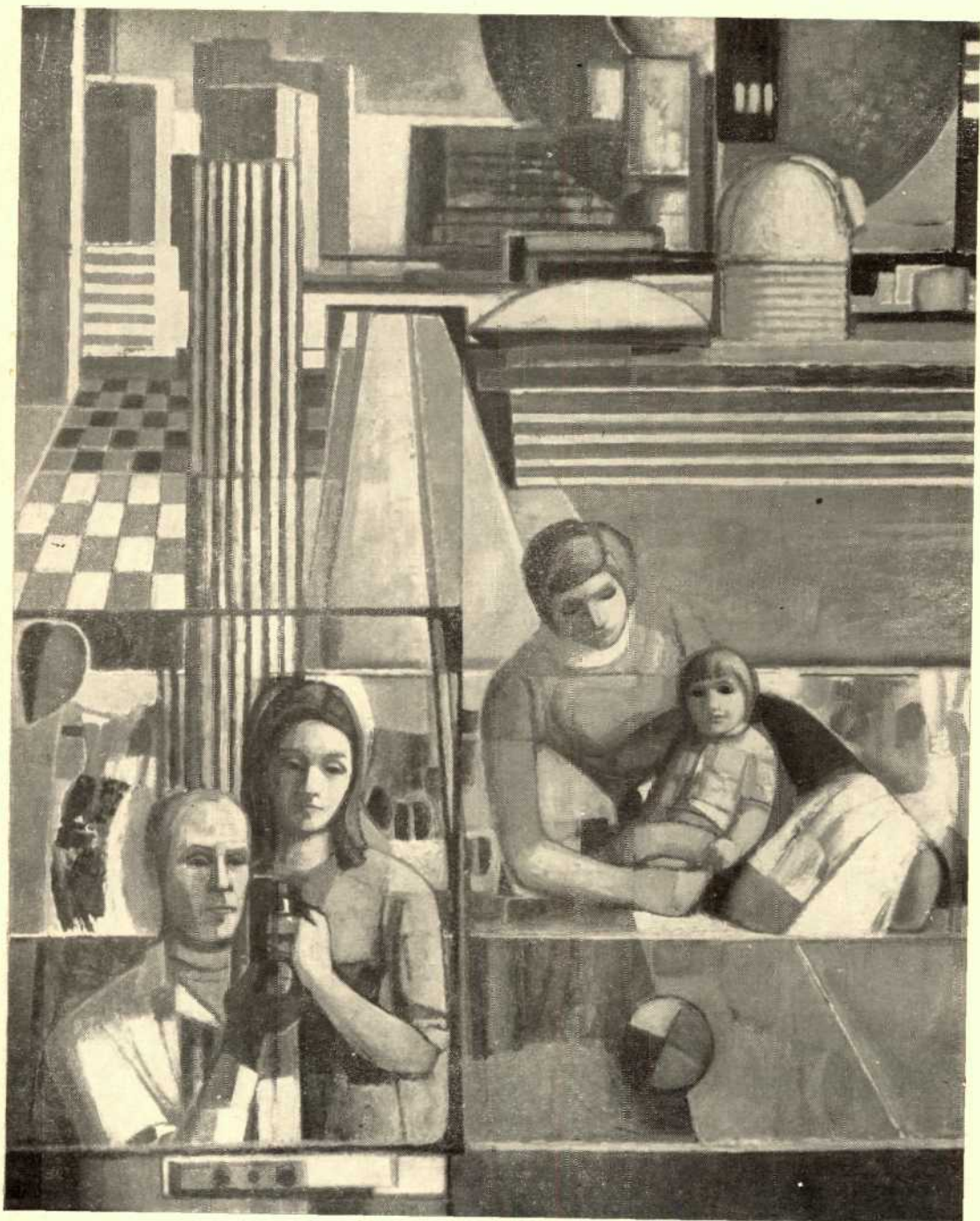

LOOMING

12

1972

LEPO MIKKO

Noorus (Öli, fragment) 1972

LOOMING

12

1972

KIRJANDUSLIK JA ÜHISKONDLIK-POLIITILINE AJAKIRI
EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄÄLEKANDJA

VABARIIKIDE VABATAHTLIKUS LIIDUS

Oli 1922. aasta.

Nõukogudemaa tähistas vaimustusega Suure Sotsialistliku Oktoobri-revolutsiooni viiendat aastapäeva. Seljataha oli jäänud viis aastat visa võitlust kontrrevolutsiooni ühendatud jõududega —, valgekaartlike armeedega, natsionalistlike ja anarhistlike röövjõukudega ja välisriikide interventsioonivägedega, kes kõik lootsid nõukogude võimu lüüa, maa tükeldada ja ta rikkused omavahel jagada. Saabus rahu.

Ent rahu oli lunastatud suurte kaotuste ja raskete kannatuste hinnaga. Pikk laastav sõda, imperialistlike riikide organiseeritud majanduslik blokaad, kontrrevolutsioonilised vastuhakud, vandenõud ja mässud olid laastanud rahvamajanduse. Tööstuse kogutoodang moodustas 1922. aastal vaid veerandi sõjaeelsest, põllumajandus aga suutis anda vaevalt poole sellest, mis ta oli andnud 1913. aastal. Rida rahvuspiirkondi, mis Oktoobrirevolutsiooni tulemusel olid saavutanud riikliku iseseisvuse, tuli rahutingimuste kohaselt taas loovutada kodanlusele. Eestis, Lätis ja Leedus, samuti Valgevene ja Ukraina läänepiirkondades sattusid tööinimesed uuesti ekspluataatorite ikke alla.

Vaatamata sellele oli imperialistide plaan Nõukogude Venemaa sõjalisel teel purustada läbi kukkunud. Nõukogude võim Venemaal jäi kindlalt püsima, rahvas hakkas kõiki raskusi trotsides sotsialismi ehitama. 1920. aasta novembris, pärast rahulepingute sõlmimist Nõukogude Venemaa ja mitmete kapitalistlike riikide vahel, kirjutas Lenin, et «saavutamata rahvusvahelist võitu, meie jaoks ainsat ja püsivat võitu, me võitsime endale kätte tingimused, milledes me saame eksisteerida kõrvuti kapitalistlike riikidega, kes nüüd on sunnitud astuma meiega kaubanduslikesse suhetesse..., me võitsime endale kätte õiguse iseseisvaks olemasoluks».¹ Rahu oli aga Nõukogudemaa konsolideerimiseks, sotsialismi majanduse ja kultuuri aluste loomiseks tingimata vaja.

1922. aastaks jõudis põhiliselt lõpule ka iseseisvate nõukogude vabariikide tekkimise keerukas protsess.

Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon oli toonud kõigile endise Vene impeeriumi vähemusrahvastele sotsiaalse vabaduse ja poliitilise võrdsuse. Troonilt olid tõugatud ekspluataatorlikud klassid — rahvastevahelise vaenu ja antagonismi peamised õhutajad; hävingule olid määratud seisuslikud vahed ja tootmisvahendite eraomandus — ebaõigluse ja ebavõrdsuse peamised põhjustajad. 1917. aasta novembris välja-

¹ V. I. Lenin, Teosed. 31. k., lk. 377.

kuulutatud «Venemaa rahvaste õiguste deklaratsioon», 1918. aasta jaanuaris avaldatud «Töötava ja ekspluateeritava rahva õiguste deklaratsioon» ja paljud teised nõukogude võimu dekreedid tühistasid igasugused rahvuslikud ja usulised eesõigused ja kitsendused, kuulutasid välja nii suurte kui väikeste rahvaste võrdsuse ja suveräänsuse, andsid neile enesemääramise õiguse ja vabaduse iseseisvaid nõukogude vabariike asutada. Esmakordselt ajaloos leidis rahvusküsimus marksistliku lahenduse.

Tuleb märkida, et vastupidiselt kodanlikele ideoloogidele, kes käsitlevad rahvusküsimust internatsionaalse tööliikumise lõhestamise ja klassirõhumise huvidele vastavalt, seostavad marksistid selle küsimuse igasuguse rõhumise kaotamisega ning eri rahvustest töötajate sõpruse ja solidaarsuse tugevdamisega. Seepärast ei käsitlenud nõukogude võim ka rahvuslikku enesemääramist ja riiklikku eraldumist lahus töötajate klassiliidust ja sotsialismi ehitamise ülesannetest. Ilma klassiliiduta on töörahval võimatu vastu seista vana maailma ühendatud reaktsioonijõududele ning luua riiki, mis tagaks ühiskonna ümberkorraldamise sotsialistlike ja kommunistlike põhimõtete järgi. Järelikult garanteeris nõukogude võim rahvusliku enesemääramise õiguse ja riikliku lahkulöömise vabaduse eri rahvustest töörahvahulkadele, mitte aga võimu juurest minemakihutatud kodanlusele. Juba enne Oktoobri-revolutsiooni kirjutas Lenin: «Me nõuame enesemääramise vabadust, s. o. sõltumatust, s. o. rõhutatud rahvuste lahkulöömise vabadust mitte sellepärast, et me unistaksime majanduslikust killustatusest või väikeriikide ideaalist, vaid vastupidi sellepärast, et me tahame suuri riike ja rahvuste lähenemist, isegi kokkusulamist, kuid tõeliselt demokraatlikul, tõeliselt internatsionalistlikul baasil, mis pole mõeldav ilma lahkulöömise vabaduseta.»²

Rõhutatud rahvuste enesemääramist ja lahkulöömist oli vaja nende vabatahtlikuks riiklikuks liitumiseks sotsialismi ja kommunismi ülesehitamise huvides, mitte aga nende tagasitõukamiseks kapitalismi rüppe, ekspluataatorite ikke alla. Sellest lihtsast tõest ei taha aru saada ainult Nõukogude-vaenulikud elemendid Läänes, kes tänase päevani õigustavad eesti kodanluse võimuletulekut töörahvale antud rahvusliku enesemääramise õiguse ja riikliku lahkulöömise vabaduse sildi all.

Esimesena kasutas nõukogude võimu antud õigusi Ukraina töörahvas, kelle saadikud, tulnud kokku üleukrainalisele nõukogude kongressile, kuulutasid juba 1917. aasta detsembris välja Ukraina Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi.

Ukrainlaste järel asusid iseseisvate nõukogude vabariikide loomise teele ka teised endise Vene impeeriumi rahvused. Kõikjal toimus see kodanluse vastuhaku, s. t. klassisõja keerukates tingimustes. Selles suhtes polnud erand ka Eesti, kus kodanlus samuti tegi kõik, mis suutis, et rahvusliku enesemääramise ja omariikluse õigust kapitalistliku korra taastamiseks ära kasutada. Demagoogiaga ja rahvuse huvide reetmisega läksid see tal ajutiselt korda: Eestis pandi maksma kodanlik diktatuur, mis püsis võimul kaks aastakümnet.

Mõistagi polnud Eesti töörahvas omariikluse vastu, kuid ta nägi selle

² V. I. Lenin, Teosed. 21. k., lk. 375.

olemasolu garantiid üksnes liidus Venemaaga ja tema töörahvaga ning lükkas seepärast resoluutselt tagasi kodanluse pakutud kursi Nõukogudemaast lahkulöömisele. Eesti tööinimesed mõistsid, et kodanluse võltspaatosega ülespuhutud «vabaduse ja iseseisvuse» loosungi taga peitub nende vabaduse nurjatu mõnitamine ja tõelise iseseisvuse jõhker jalge alla tallamine. Hiljem oli selgesti näha, kellele kodanlikus Eesti Vabariigis kuulus iseseisvus, kellele ike. Töörahva seisukohta kajastas üle-eestimaalise põllumajanduskongressi resolutsioon, kus on öeldud: «Eesti töörahvas ei tohi ennast mingil tingimisel kodanlikest lahk-püüetest ära eksitada lasta, vaid kõige maailma proletariaadiga käsi-käes käima. Venemaal valitseb revolutsiooniline töörahvas. Vene revolutsiooni abil on Eesti töörahvas võidule pääsenud ja sellepärast peab Eesti töörahvas edaspidigi selle valitsusega kõige lähemasse riiklikesse ühendusesse jääma.»³

Neid seisukohti arvestades töötasid Eesti bolševikud «Venemaa rahvaste õiguste deklaratsiooni» alusel välja iseseisva Eesti töörahva vabariigi — Eesti Töörahva Kommuuni põhikirja projekti, mis avaldati nõukogude võimu kohalikus häälekandjas «Eesti Teataja» 19. jaanuaril 1918. Projekt kajastas kõiki sotsialistliku revolutsiooni saavutusi, kaasa arvatud ka rahvuse enesemääramise õigusega antud riiklik iseseisvus. Arvestades aga sõjaolukorda ja välise kallaletungi reaalselt ohtu, rõhutas projekt, et Eesti Töörahva Kommuuni välisküsimused lahendatakse kokkuleppel Nõukogude Vene valitsusega, siseküsimusi aga otsustab Kommuun iseseisvalt. Nähti ette, et Kommuunil on õigus igal ajal, ilma üheltki rahvalt või valitsuselt nõu küsimata Venemaa küljest lahti lüüa, mõne teise riigiga ühineda või end täiesti iseseisvaks kuulutada.

Projekti avaldamine kutsus kodanluse hulgas esile paanika. Ahastuses langeti kaela saksa imperialistidele, kes pärast Bresti rahu sõlmimise nurjumist kavatsesid anda löögi Petrogradile. Silmakirjaks klopsis kodanlus kokku nn. Päästekomitee ja 24. veebruari ööl kleepis majaseintele iseseisvuse manifesti, ise aga läks hõisates vastu Eestit okupeerivatele Saksa vägedele. Ainsaks tõeliseks jõuks, kes okupantidele vastu astus, olid formeeritavad Punaarmee väeosad ja nendega liitunud Eesti punakaardisalgad. Petrogradi vallutamise plaan läks Saksa vägedel küll nurja, kuid Eesti jäi nende okupatsiooni alla. Eesti Töörahva Kommuun võidi välja kuulutada alles 1918. aasta novembris, niipea kui esimene jalatäis Eestimaad okupantide kanna alt vabastati. Kahjuks polnud esimesel Eesti töörahva riigil pikka iga. Imperialistlike riikide abiga õnnestus kodanlusel töörahva võimu lämmatada.

Sama saatus tabas Läti ja Leedu noort nõukogude vabariiki, kus interventide ja valgekaartlaste abil samuti tuli võimule kodanlik klikk.

Ent vaenlase käest vabastatud piirkondades sündisid üha uued nõukogude vabariigid ja formeerusid nende riiklikud ühendused. Esimeseks rahvaste autonoomiale rajanevaks riiklikuks ühenduseks sai Vene Nõukogude Föderatiivne Sotsialistlik Vabariik, mis kuulutati välja 1918. aasta jaanuaris III ülevenemaalisel nõukogude kongressil. 1922. aastal oli selles föderatsioonis 10 autonoomset rahvuslikku nõukogude vaba-

³ Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis. Dokumentide ja materjalide kogumik. Tallinn, 1957, lk. 571.

riiki ja 11 autonoomset oblastit. 1919. aasta algul loodi Valgevene NSV, 1920. ja 1921. aastal moodustati Aserbaidžani, Armeenia ja Gruusia NSV, kes ühinesid Taga-Kaukaasia Sotsialistlikuks Föderatiivseks Nõukogude Vabariigiks.

Kõigi rahvuslike nõukogude vabariikide ees seisis algusest peale ühesugused ülesanded — kaitsta revolutsiooni saavutusi, jätkata ümberkujundusi sotsialismi ja kommunismi ideaalide täieliku elluviimise nimel. Kuid juba esimeste aastate kogemused tõestasid veenvalt Lenini teoreetilisi seisukohti, et revolutsiooni kaitsta ja sotsialismi ehitada on võimalik üksnes Nõukogudemaa kõigi jõudude ja ressursside ühendamise teel. Lenin oli korduvalt toonitanud, et eri rahvustest töötajad, kui nad on kutsunud ekspluataatorlikud klassid, peavad proletariaadi diktatuuri säilitamiseks kokku hoidma ning oma iseseisvad rahvuslikud vabariigid tihedaks riikide liiduks ühendama. Ta kirjutas, et ilma nõukogude vabariikide kõige tihedama liiduta on võimatu säilitada nõukogude vabariike, kes on ümbritsetud kogu maailma imperialistlike ja sõjaliselt palju võimsamate riikidega; teiseks: nõukogude vabariikide vahel tuleb luua tihe majanduslik liit, ilma milleta ei ole võimalik taastada imperialismi poolt purustatud tootlikke jõude ja kindlustada töörahva heaolu.⁴

Juba revolutsiooni kaitsesõja esimesed lahingud näitasid eri rahvustest tööinimestele, kui tähtis on klassivaenlase vastu ühiselt välja astuda. Seepärast sõlmiti iseseisvate nõukogude vabariikide moodustamisel otsekohe vabariikidevahelised sõjalise abi lepingud, mille alusel kõik jõud ühendati ühiseks võitluseks interventide ja valgekaartlaste vastu. Sõjaline liit laienes paratamatult majanduslikuks ja poliitiliseks liiduks, sest sõjaväe ühine juhtimine eeldas kogu sõja- ja rasketööstuse, transpordi ja side, majanduse, rahanduse, väliskaubanduse ja diplomaatilise tegevuse ühendamist, lühidalt, kogu maa majanduse ja poliitika ühist juhtimist.

Majanduslik ülesehitustöö nõukogude vabariikides, samuti nende kaitsesüsteemi tugevdamine eeldas igal sammul ühe või teise vabariigi abi. Ühel oli süsi ja metall, teisel nisu ja puuvill, kolmas oli rikas nafta poolest, neljandal oli arenenud masinaehitus, üks asus mere- ja laeva-teede ääres, teine mandri ja metsade sügavuses. Paratamatuks sai majanduslik tööjaotus, milleta ühegi rahvusliku vabariigi normaalne areng polnud võimalik. Lepingulised vahekorrad ühte eesmärki taotlevate vabariikide vahel osutusid mitte ainult ebapiisavaks, vaid isegi mõttetuks, arvestades, et kõikides vabariikides oli nõukogude võim, mis kindlustab kõigile rahvustele vaba arengu, ja et kogu töörahva juhiks oli Kommunistlik Partei, kes kõigist rahvustest tööinimesi kasvatab proletaarse internatsionalismi ja rahvaste sõpruse vaimus ning kes oli ja on nende revolutsiooniliste võitude peamine innustaja ja organiseerija. Seega siis dikteeris elu ise Nõukogude rahvaste ja riikide ühinemise.

1922. aasta lõpul, kui ühinemisvajadus oli muutunud pakiliseks, pidid sõltumatud nõukogude vabariigid esialgse kava kohaselt lülituma Vene Föderatsiooni koosseisu autonoomsete vabariikidena. Lenin aga astus

⁴ V. I. L e n i n, Teosed, 31. kd., lk. 123.

«autonomiseerimisideele» resoluutselt vastu, näidates, et selle teostamine ei annaks soovitud tulemust. Ta pani ette luua printsiipiaalselt uus ühinemisevorm kõigi liituvate vabariikide suveräänsuse ja täieliku võrdõiguslikkuse tunnustamise alusel. Oma kirjas Ukraina töölistele ja talupoegadele ütles Lenin: «Me tahame rahvuste *vabatahtlikku liitu*, — niisugust liitu, mis ei võimaldaks mitte mingit ühe rahvuse vägivalda teise üle, — niisugust liitu, mis oleks rajatud kõige täielikumale usaldusele, vennaliku ühtsuse selgele mõistmisele, täiesti vabatahtlikule nõusolekule.»⁵

Lenini seisukohad leidsid palavat toetust kõigis nõukogude vabariikides — nii Vene ja Taga-Kaukaasia föderatsioonis kui ka Ukraina ja Valgevene NSV-s. Nende nõukogude kongressid pooldasid üksmeelselt sotsialistliku liitriigi loomist ning selleks vajaliku ühendatud nõukogude kongressi kokkukutsumist.

VK(b)P Keskkomitee 1922. aasta oktoobripleenum tunnistas lepingu Ukraina, Valgevene ja Taga-Kaukaasia vabariikide föderatsiooni ning Vene Föderatsiooni vahel Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu moodustamise kohta vajalikuks ning jättis igähele õiguse Liidu koosseisust takistamatult välja astuda.

30. detsembril 1922. aastal tuligi Moskvast Suure Teatri ruumides kokku esimene vabariikide nõukogude ühine kongress, millest võttis osa 2214 rahvasaadikut paljudest rahvustest, sealhulgas ka eestlasi. Leninit ennast kongressil ei olnud, ta oli raskesti haige, kuid tööd alustades valisid delegaadid tema aueesistujaks ning lähtusid kõiges tema juhenditest. Kongress võttis üksmeelselt vastu Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu moodustamise deklaratsiooni ja NSV Liidu moodustamise lepingu. Deklaratsioon määras kindlaks ühinemise printsiibid, leping aga fikseeris üleliiduliste riigivõimu- ja valitsemisorganite struktuuri, volitused ja võimupiirid. Nii ühe kui teise dokumendi sätted võeti hiljem ka NSV Liidu konstitutsiooni, mis kehtestati 1924. aastal II üleliidulisel nõukogude kongressil.

Maailma oli sündinud esimene sotsialistlik liitriik, milles kehastuvad Kommunistliku Partei leninliku rahvuspoliitika kõigutamatud printsiibid: rahvuslikkus, võrdõiguslikkus, suveräänsus, vabatahtlikkus ning demokraatlik tsentralism, s. t. kõigi meie maa rahvuste huvide ühendamine üldriiklike huvidega. Need printsiibid välistasid ühe rahvuse vägivalla teise suhtes, tagasid tingimused nende vennalikuks koostööks ja tsentraliseeritud võimu loomiseks kõige laiemal demokraatlikul alusel ning soodustasid eri rahvuste ja nende riikide vabatahtlikku ühinemist ka edaspidi.

Juba 1925. aastal ühinesid NSV Liiduga Turkmeenia ja Usbekistan, 1931. aastal astus Liitu Tadžiki NSV. 1936. aasta konstitutsiooniga reorganiseeriti Vene Föderatsiooni kuuluvad Kasahhi ja Kirgiisi ANSV liiduvabariikideks; Taga-Kaukaasia Föderatsiooni likvideerimisega tulid Liitu Aserbaidžaan, Armeenia ja Gruusia nõukogude vabariik. 1940. aastal taastasid nõukogude riikluse Eesti, Läti ja Leedu töörahvas, ühinedes viivitamatult Nõukogude Liiduga. Samal aastal, pärast

⁵ V. I. Lenin, Teosed. 30. k., lk. 267.

Bessaraabia moldaavlaste ühinemist oma suguvendadega reorganiseeriti ka Moldaavia ANSV liiduvabariigiks.

Tänapäeval kuulub Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liitu 15 rahvuslikku liiduvabariiki, 20 autonoomset vabariiki, 8 autonoomset rahvusoblastit ja 10 rahvusringkonda. Ölg öla kõrval ehitab kommunismihoonet üle saja rahvuse ja rahvusrühma, kellele Nõukogude Liit on vabaduse, suveräänsuse ja arengu kõige usaldusväärsem tagatis. Viiskümmend aastat Nõukogude riigi ajalugu on kinnitanud ühinemiskongressi deklaratsiooni sõnu, et NSV Liit on «rahvuste rahuliku koostöö ja vennaliku koostöö aluste vääriliseks krooniks» ning et «ainult ühtne liitriik on suuteline rahvastele kindlustama nii välist julgeolekut kui ka majanduslikku õitsengut, nende vaba rahvuslikku arengut».

Poole sajandi jooksul on NSV Liidu rahvad läbi teinud palju raskeid katsumusi. Kõige tõsisemaks proovikiviks sai Suur Isamaasõda. Võit hitlerlike röövvalutajate üle tõestas Nõukogude riigi suurt elujõudu ja tugevust. Seda võitu sepistasid kõik nõukogude rahvad. Sooritades kindlameelsuse ja mehisuse imesid, kaitsesid nõukogude inimesed sotsialismi tõe ning tõendasid maailmale, et rahvad, kes on vabatahtlikult ühendanud oma saatuse kommunismi nimel, on võitmatud.

Rahuliku ülesehitustöö aastatel on Nõukogude rahvad näidanud ennenägematu üksmeele, töökuuse ja üksteise vennaliku abistamise üllast eeskuju. «Maailma ajalugu,» öeldakse NLKP Keskkomitee otsuses NSV Liidu juubeli puhul, «ei ole kunagi näinud kümnete rahvuste ja rahvusrühmade omavahelistes suhetes nii vääramatut huvide ja eesmärkide, tahte ja tegevuse ühtsust, sellist vaimset sugulust, usaldust ja vastastikust hoolitsust, nagu need pidevalt ilmnevad meie vennalikus liidus.» Ja tõesti — ühiste jõupingutustega, mida sihikindlalt suunab Kommunistlik Partei, likvideerisid Nõukogude rahvad lühikese ajalooajaperioodi vältel tsarismilt ja kapitalismilt pärandiks jäetud majandusliku ja kultuurilise mahajäämuse. Industrialiseerimine, põllumajandusliku tootmise kollektiviseerimine ja kultuurirevolutsioon muutis Nõukogude Liidu võimsaks, kõrge tehnika ja elatustasemega maaks. Hiiglaslikud hüdro- ja aatomielektrejaamad, kuukulgurid ja kosmoselaevad tähistavad silmapaistvalt Nõukogudemaa progressi teed.

Praegu valmistatakse meie maal ühe kuuga niisama palju tööstustoodangut, kui seda toodeti kogu sõjaeelse, 1940. aasta jooksul. 1913. aastaga võrreldes on meie kodumaa tööstustoodangu maht tänapäeval ümmarguselt sajakordistunud. Sisuliselt tähendab see kasv kõigi liiduvabariikide tormilist arengut. Seda kinnitavad veenvalt ka meie vabariigi edusammud. Eesti NSV on Nõukogude Liidu koosseisus olnud ainult 32 aastat, kuid saavutanud edu, millest kodanliku korra ajal ei osatud isegi unistada. Kodanliku diktatuuri kahe aastakümne vältel ei ületanud tööstusliku tootmise tase kordagi 1913. aasta oma, 1971. aastal ületas Eesti NSV selle 38-kordselt. Vabariik toodab nüüd ühe nädalaga umbes niisama palju, kui enne sõda tootis terve aastaga. Tunduvalt on suurenenud ka vabariigi põllumajanduse tootlikkus, rääkimata üha laienevast ehitustegevusest või transpordi- ja sideasjandusest, mille ulatus paljudel juhtudel teeb võrdluse kodanlusaegsega võimatuks — polnud ju siis nii laialdast ehitustegevust ega linnadevahelist lennuühendust.

ARTUR VADER

1944

Meie maa progressis kajastub kõigi liiduvabariikide areng, aga ka vastupidi — iga liiduvabariigi saavutustes kätkeb meie maa kõigi rahvaste ühine töö. Võtkem näiteks kas või Balti ja Eesti soojuselektrijaama ehitamine. Nende juures on oma teadmisi ja oskusi ellu rakendanud ligemale 500 ettevõtte töölised, insenerid, konstruktorid üle kogu Nõukogudemaa. Ainuüksi ehitus- ja montaažitöödel on spetsialiste enam kui kahekümnest rahvusest. Aga nii käib ülesehitustöö kõikides liiduvabariikides, mis on majanduselus üksteisega tihedasti ja lahutamatult seotud. Nende majandus moodustab tervikliku, ühtse arenemisprogrammi Nõukogude Liidu rahvamajanduse, mis tagab kogu rahva materiaalse heaolu tõusu, vaimse arengu ja kindlustab riigi kaitsevõime.

Samasuguses sõpruses ja koostöös arenevad ka Nõukogude rahvaste kultuurid. Sisult sotsialistlikud ja vormilt rahvuslikud, moodustavad need üksteist rikastades mitmepalgelise nõukogude kultuuri, ühtse, üldrahvaliku kommunistliku kultuuri alge.

Ühiskonnas, kus pole antagonistlikke vastuolusid, kus valitseb internatsionalistlik ideoloogia, ei saa olla rahvaste endassesulgumist ega rahvuskultuuri piiratust: kõiki rahvusi seovad ühised huvid — kommunismi ehitamise ja rahu kindlustamise huvid. Kommunistliku ideoloogia juurdumine on kõigis rahvastes kujundanud palju uusi, ühiseid iseloomujooni, maailmavaatelisi ja moraalseid tõekspidamisi, mis ühel või teisel viisil väljenduvad nende kultuuris, eeskätt kirjanduses, kunstis, heliloomingus. Need ühised jooned teevadki rahvad üksteisele lähedaseks ja mõistetavaks. Kõik, mis on ühe rahvuse kultuuris ilusat ja head, millel on kõrged intellektuaalsed ja emotsionaalsed väärtused, saab sotsialistlikus ühiskonnas omaseks ka teistele rahvustele, mõjustab nende vaimset arengut, rikastab kogu nõukogude kultuuri.

Nõukogude võimu kehtestamisega Eestis ja vabariigi astumisega Liidu koosseisu hakkas jõudsalt arenema ka Eesti nõukogulik kultuur. Sotsialistlikus revolutsioonis ilmale tulnud, kandis ta endas kõike seda progressiivset, mis oli olnud minevikus. Oma arengus ammutas ta aga elujõudu kõigist neist Kommunistliku Partei ja Nõukogude valitsuse abinõudest, mis avasid laiadele rahvahulkadele tee nii haridusallikate, teaduse varasalvede kui ka kultuurikollette juurde.

Tõsi, Eesti oli juba tsaariajal tuntud kui kirjaoskaja maa. Selleks pidas end ka kodanlik Eesti. Kahjuks tähendas kirjaoskus enamiku inimeste juures vaid nelja- kuni kuueklassilist algharidust. Elukalliduse ja kõrge kooliraha tõttu oli kesk- ja kõrgem haridus töölisperekondade lastele sageli kättesaamatu luksus. Riigi abi hariduse omandamisel oli tühine, sest õppemaksust ülikoolis vabastati vaid viis üliõpilast sajast, stipendiumi aga maksti kõigest paarile-kolmele saja kohta. Lasterikkamas töölisperes tähendas iga koolimineja laps isale tõsiseid raskusi.

Alles nõukogude võim, mis kaotas tööpuuduse ja töölisperekondade viletsuse, kaotas ka koolide õppemaksu ning määras stipendiumi kõigile edukalt edasi jõudjaile. Praegu õpib Eesti NSV keskkoolide lõpuklassides kaugelt üle nelja korra rohkem õpilasi kui 1940. aastal. Üksnes aastail 1945—1970 on Eestis kõrgema hariduse omandanud 40 500 inimest, s. o. seitse korda rohkem kui kogu kodanliku aja vältel kokku. Üliõpilaste protsent elanike üldarvust on Nõukogude Eestis 2,2 korda kõrgem kui Inglismaal ja 3,5 korda kõrgem kui Saksa FV-s. Ainuüksi nende faktide

najal võib väita, et eesti rahva haridustase on nüüd mõõtnatult kõrgem kui kodanlikus Eestis, kõrgem kui paljudes tänapäeva kapitalistlikes maades. Haridustasemes aga peegeldub rahva üldine kultuur, mis luuakse laialdaste töörahvahulkade tegevusega nii materiaalsete kui ka vaimsete väärtuste sfääris. Mida haritum üks või teine rahvas on, seda rohkem oskab ta kasutada kultuurihüvesid, seda tõhusam on tema panus inimkonna kultuuri.

Ei ole ju sugugi juhus, et Nõukogude Eesti on mitmel alal saanud teadusliku uurimistöö keskuseks, kus korraldatakse nii üleliidulisi kui ka rahvusvahelisi sümposioone ja kongresse. Selleks on andnud küllaldast põhjust meie põlevkiviuurijad, füüsikud, küberneetikud, lingvistid, arstiteadlased. Mitmetel eesti teadlaste uurimustel on üleliiduline ja ülemaailmne tähtsus.

Eesti NSV-s on praegu ligi 70 teaduslikku asutust rohkem kui nelja ja poole tuhande teadlase ja teadusliku töötajaga, mis on kaheksa ja pool korda rohkem, kui neid oli 1940. aastal kodanlikus Eestis. Enamiku teaduslike asutuste tegevust juhib ja koordineerib Eesti NSV Teaduste Akadeemia. Tihedas kontaktis ollakse NSV Liidu Teaduste Akadeemia ja teiste liiduvabariikide teaduste akadeemiatega. Pole ülearune märkida, et kodanlikus Eestis jäi teaduste akadeemia loomine paljalt unistuseks, sest tollaegsed raha- ja võimumehed polnud teaduse arendamisest huvitatud ning teaduslikku tööd tehti enamasti entusiastide kulu ja kirjadega. Nõukogude Eestis on teaduslik töö Kommunistliku Partei ja Nõukogude valitsuse alalise hoolitsuse objektiks — ilma teadust arendamata pole nüüdisajal ei rahvamajanduse areng ega kultuuri õitseng võimalik. Mitu teaduslikku asutust, nagu Tartu Riiklik Ülikool, Eesti NSV Teaduste Akadeemia Füüsika ja Astronoomia Instituut, Keemia Instituut, Eesti Loomakasvatuse ja Veterinaaria Instituut, on pälvinud partei ja valitsuse kõrge tunnustuse — Tööpunalipu ordeni.

Väljapaistev koht meie rahvuslikus kultuuris on eesti nõukogude kirjandusel, mis juba algusest peale ausalt teenib sotsialismi tõe. Tuginedes varasema perioodi kirjanduse demokraatlikele ja sotsialistlikele elementidele ja nõukogude kirjanduse parteilisuse printsiibile, kujutab ta tõetruult elu, toob esile kõike uut ja edasiviivat, paljastab ja õpetab põlgama seda, mis takistab ühiskonna edasiliikumist. Kirjandus on läinud eluga kaasa. Me võime eesti nõukogulikus kirjanduses leida suurepäraseid teoseid, mis ilmekalt kajastavad meie töörahva revolutsioonilist võitlust ja Kommunistliku Partei juhtivat osa ning mis teravates konfliktides peegeldavad kodanliku Eesti klassivastuolusid, kodanluse silmakirjalikkust ja kasuahnust. Teostes, mis käsitlevad Suurt Isamaasõda, näidatakse nõukogude patriotismi ja rahvaste sõpruse võitmatut jõudu; neis on nii tulist viha fašismi vastu kui ka kõigutamatut usku kommunismi võidusse. Sotsialistlikku ülesehitustööd kajastavates teostes on tihti peale kangelaseks sõja läbiteinud inimene, kes seisab rinutsi paljude teravate, lahendamist vajavate probleemidega. Nõukogude kirjanike ja kunstnike looming rikastub pidevalt, uus on sotsiaalne ja esteetiline kogemus. Millise elunähtuse jaoks kirjanikud oma sulge ka poleks teritanud, alati on nad teeninud töötavat rahvast, äratanud temas rõõmu, tekitanud häid mõtteid, üllaid tundeid ja teotahet.

Kõige selle juures — temaatika avardumisel, loominguvormide

otsingutel, sotsialistliku realismi printsiipide omandamisel ja probleemide lahtimõtestamisel on eesti kirjanikele olnud suureks abiks teiste vennasrahvaste kirjandus ja kirjanduskriitika. Asjaolu, et meie kirjanikud on teraselt jälginud Nõukogude Liidu rahvaste kirjanduslikke traditsioone, Kommunistliku Partei kättenäidatud ideoloogilist kurssi, on võimaldanud neil luua kunstiliselt väärtuslikke, sügavalt ideelisi, emotsionaalseid ja ajaga kaasaskäivaid teoseid, mida rahvas armastab.

Sellega pole öeldud, et meie kirjanikud oleksid kopeerinud teiste Nõukogude rahvaste kirjandusi. Küll aga võib olla kindel, et vene, ukraina ja mitme teise vennasrahva kirjanduse tähelepanelik lugemine on meile tõeliseks ideoloogiliseks, esteetiliseks ja loominguliseks kooliks. Võimatu on alahinnata näiteks Maksim Gorki, Nikolai Ostrovski, Konstantin Fedini, Mihhail Solohhovi ja paljude teiste nõukogude suurte sõnameistrite mõju mitte ainult tavalise lugeja vaimsele arenemisele, vaid ka kirjaniku loomingulise palge väljakujunemisele. Tänapäeval on nende teosed kättesaadavad kõigile. Olgu märgitud, et eesti keelde on tõlgitud ligi poolteist tuhat nõukogude kirjaniku teost, mis on antud välja enam kui 22 miljonis eksemplaris.

Vene ja teiste vennasrahvaste kirjanduse ja kunsti eeskujude najal tunnetasid ka paljud vanema põlvkonna kirjanikud, kunstnikud ja teised kultuuritegelased nõukogude kultuuri olemust ning lülitasid kõhklematult eesti sotsialistliku kultuuri loomisse.

Tänapäevani kõlavad erilise jõuga rahvakirjanik Friedebert Tuglase sõnad, mida ta lausus EKP IV kongressil: «Meie ei seisa üksi ega alga mingit tundmatut teed. Meie ees on Nõukogude Liidu suur praktika. Me näeme, kuidas paljumiljoniline sotsialistlik ühiskond juba stabiilselt seda vormilt rahvuslikku ja sisult sotsialistlikku loomingut teostab. Meie oleme orgaaniliselt seotud selle ühiskonnaga ja meie ühine vaimne vereringvool muutub ikka intensiivsemaks. Kuid seda rutemini võib iga eesti kirjanik, kujutav kunstnik ja helilooja tajuda sotsialistliku kunsti vabastavat, kaugust ületavat, kõigi maade töötavat rahvast ühendavat olemust.»

Neid, eesti nõukoguliku kultuuri loomisjärgus lausunud sõnu on kinnitanud kogu meie senine elu. Eesti nõukogulik kirjandus on tõepoolest meie maa vaimsest vereringest lahutamatu. Koos kogu nõukogude kirjandusega voolab ta läbi kõigi meie maa kultuurikeskuste Läänemerest Vaikse ookeanini, ületades kümned keelepiirid. Eesti kirjandust on tõlgitud vene, ukraina, valgevene ja paljude teiste Nõukogude rahvaste keeltesse, samuti võorkeeltesse.

Kodanlikus Eestis pidi väärtkirjandus end ise omal jõul üle keelepiiride upitama. Kadunud rahvakirjanik ja ühiskonnategelane Johannes Semper on «Loomingus» tolle ajajärgu kohta kirjutanud: «Kui suure visadusega koputati kodanliku Eesti päevil lääne kultuurikandjate heatahtlikkusele ja tähelepanule! Kuidas pingutati meie (s. t. kodanluse — A. V.) kultuuripropagandaga, meie paremate teoste tõlkimisega teistesse keeltesse! Ja tagajärg? Isegi meie põhiapoolsed naabrid, hoolimata kõige agaramast hõimutööst, ei süttinud kuigi palju «Tõest ja õigusest», panid «Ümera jõe» peaaegu lasteraamatute riulile, jätsid meie parema kirjaniku novellikogu ostmata...»

Tõesti, tulemused olid üpris viletsad. Üle eesti keele piiri jõudsid tol ajal vaid vähesed tööd. A. H. Tammsaare soovis oma viiekõitelist «Tõde ja õigust» näha venekeelsena, vene lugeja käes, kuid selle unistuse täitumist kirjanik kahjuks ise ei näinud. Alles nõukogude korra ajal jõudis see romaan nagu muudki eesti kirjanduse väärtteosed vene ja teiste NSV Liidu rahvaste kätte, tuues nendeni eesti rahva mõtted ja tunded, lootused ja kombes. Nüüd on vene lugeja laual umbes 450 eesti autorite raamatut — nii klassikat kui ka kaasaegset nõukogude ilukirjandust kogutiraažiga üle 19 miljoni. Teiste Nõukogude rahvaste keelde on aga tõlgitud, ja seda peamiselt vene keele vahendusel, üle 700 teose enam kui 23 miljonis eksemplaris.

Kahtlemata on see meie väikerahva loomingule tunnustuseks ja kin- nitab, et eesti kirjanikud tabavad õigesti neid probleeme, mis erutavad laia nõukogude lugejaskonda, ning aitavad ka omalt poolt mõjustada teiste rahvaste kultuuri. Varalahkunud Eesti NSV rahvakirjaniku Juhan Smuuli 50. sünniaastapäeva puhul toimunud kirjandusõhtul märkis Ukraina NSV Kirjanike Liidu esimees Oless Gontšar, et ta ei kujuta Ukraina kultuurielu ette ilma vennasrahvaste, sealhulgas ka eesti kir- janduseta. «Juhan Smuul,» ütles ta, «sai miljonitele ukraina lugejateie üheks meie maa armastatumaks kirjanikuks... Eesti muutus meile lähedasemaks tänu tema loomingule, tänu teiste suurepärase eesti kir- janike teostele. Ukrainas tõlgitakse meeleldi eesti autorite teoseid. Ja siin teie juures suhtutakse ukraina kirjanike loomingusse samuti tähele- panelikult.»

See on hea näide Nõukogude rahvaste kultuuride lähenemisest ja üks- teise vastastikusest rikastamisest, on näide tõelisest internatsionalismist, mis on saanud tänapäeva nõukogude kirjanduse põhijooneks.

Sellega pole aga sugugi öeldud, nagu oleks juba tõlgitud kogu eesti kirjanduse paremik. Meil on varuks veel küllalt häid teoseid, millel on tugev ühiskondlik kõlajõud ning mis võiksid rikastada teiste vennas- rahvaste vaimset elu. Küllap on heade kõrval ka halle ja igavaid lugu- sid, aktuaalsetest probleemidest irdunud teoseid, mida on teravalt kriti- seeritud. Kuid kas mõnigi kord ei kritiseerita meil mõnda teost ka nii, nagu ütleb G. C. Lichtenberg oma «Aforismides»: «Kõige suuremate avastuste hulka, milleni inimhõimustus viimasel ajal on jõudnud, kuulub oskus hukka mõista raamatuid, mida loetud pole». Sest mõnede raama- tute mahategijad on ise hiljem avameelselt tunnistanud, et nad neid lugenud polegi. Mõistagi, et asjatundmatu kritiseerimine, eelarvamuse põhjal halvustamine meie kirjanduse kasvu ja levikut ei soodusta.

Kommunistlik Partei teeb kõik selleks, et hoida kirjandust kõrgel ideelisel tasemel, tugevdada tema sidemeid eluga. Me elame praegu kahe vastandliku süsteemi ägeda ideoloogilise võitluse olukorras ning meie kirjandus ja kunst peavad kindlalt seisma parteilisel positsioonil. EKP XVI kongressile esitatud aruandes ütles sm. J. Käbin: «Me pole õpetanud ega hakka õpetama kirjanikku, kuidas kirjutada romaani, või kunstnikku, kuidas maalida pilti. Kuid põhimõttelistes ideoloogilistes küsimustes ei saa ega tohi olla kompromisse ega järeleandmisi ning kunstiteoste ideeline suunitlus ei saa olla meile tähtsusetu.» Igasugused «snobismist» tingitud formalistlikud eksperimendid või veiderdused «kunst kunsti pärast», mis ei teeni rahvast ega tema suurt tulevikku, on

meile tarbetud, need võivad olla meele järgi üksnes kommunismi vaenlastele. «Sellega ühenduses,» öeldakse ülalmainitud aruandes, «tõuseb uue jõuga päevakorra ülesanne kehastada kunstiteostes eredalt meie kaasaegset inimest — terviklikku, ideeliselt vankumatut inimest, väsimatut töötajat, üllaste tunnete ja suurepärase tegude inimest.» Ainult kõrgelt ideeline, meisterlik looming, milles veenvalt, kaasakiskuvalt näidatakse seda loovat ja ülesehitavat, mis määrab meie ühiskonna elu sisu, ahendamata seejuures uuritavate elunähtuste ringi, on abiks parteile, tiivustavaks jõuks rahvale tema liikumisel kommunismi.

Kõik, mis on eespool öeldud kirjanduse kohta, kehtib üldjoontes ka meie filmi-, teatri-, kujutava kunsti ning heliloomingu kohta. Progressiivsetele traditsioonidele toetudes on ka eesti nõukogude kunst laialdaselt kasutanud vennasrahvaste abi ja kogemusi ning sel teel saavutanud silmapaistvaid tulemusi. Nagu kirjanduses, nii on ka kunstis olnud edu aluseks sotsialistliku realismi kunstimeetodi omandamine ja selle rakendamine. Erinevalt kirjanikest, kes oma loomingus enamasti toetuvad loomupärasele andele ja elukoolile, on kunstnikud nõukogude korra ajal saanud kõrgema erihariduse kas konservatooriumis või kunstiinstituudis. Paljud kunstnikud on pärast vabariigi kunstiõppeasutuste lõpetamist end täiendanud Moskva ja Leningradi vastavates kõrgemates õppeasutustes üldtunnustatud professorite käe all. Moskva Riikliku Teatrikunsti Instituudi on näiteks lõpetanud terve plejaad Nõukogude Eesti näitlejaid, kes praegu edukalt edendavad eesti teatri- ja filmikunsti. Koostöö teiste vennasrahvaste kunstiinimestega, nende asjalik nõu ja abi võimaldavad meie kunstnikel põhjalikumalt omandada marksistlikke kunstiprintsiipe, süvendada oma kunstimeisterlikkust. See tõstab ka vastutustunnet ühiskonna ees, aitab luua ideeliselt ja kunstiliselt küpseid teoseid, selliseid, mida rahvas vajab.

Eriti suurt ja tänuväärset abi on vennasrahvastelt saanud Nõukogude Eesti filmikunst. Teame ju, et esimesed katsed luua oma dokumentaal- ja mängufilme tehti peaaesjalikult Moskva ja Leningradi filmistuudiote tehnilisel baasil ja sealsete lavastajate juhendamisel. Aga nüüdki, mil meil on juba oma filmitootmisbaas, oma lavastajad ja operaatorid, tunnevad meie kineastid pidevalt Moskva ja Leningradi kolleegide abistavat kätt. Tänu sellele võime nüüd «Elu tsitadellis» ja «Viimse reliikvia» vahele (mis aga pole kaugeltki meie filmikunsti viimne reliikvia) mahutada ligemale poolsada täispikkusega mängufilmi, millest enamik eduga jookseb üleliidulisel, mõned isegi välismaa ekraanidel.

Eesti teatri- ja filmikunsti jõulist kasvu tõendab ka see, et paljud meie näitlejad on korduvalt esinenud Moskva, Leningradi, Kiievi ja teiste liiduvabariikide filmistuudiote mängufilmides.

Jõuliselt on kõlama hakanud ka eesti nõukogulik helilooming, ja seda kõikides muusikažanrides ja -vormides. On märgitud, et eesti heliloojate looming paistab silma oma rahvusliku laadi, meloodilisuse ja ideelise sisukuse poolest. Pole siis ime, et paljud meie kaasaegsed laulud, ooperid, operetid, kontserdid ja sümfoonilised palad on saanud nõukogude muusika raudvaraks, mida sageli mängitakse ning alati huviga kuulatakse.

Võime veendunult öelda, et sellisele õitsengule on loonud soodsa pinna Kommunistliku Partei pidev hoolitsus rahvusliku laulu- ja muu-

sikakultuuri arendamise eest. Seda tõendab ühest küljest heliloojate endi järjekindel ideeline ja esteetiline kasv ning kunstimeisterlikkuse tõus, aga samuti loominguliste sidemete tihenemine teiste vennasrahvaste muusikakultuuri esindajatega; teisest küljest aga muusikalise kasvatususe ja muusikaharrastuse vormide laialdane levimine alates laste muusikakoolidest ja noorte isetegevusringidest kuni rahva suure eneseväljenduseni — üldlaulupidudeni välja.

See kõik on andnud vabariigi muusikaelule täisverelise sisu, tõstnud suhteliselt kõrgele meie muusikakultuuri taseme. Eks kõnele sellest küllalt selgesti «Estonia» teatri hiljuti Moskvast antud külalissetendused ja solistide kontserdid, mis sealne nõudlik publik tormiliste kiiduavaldustega vastu võttis, aga ka see, et meie meisterlik koorilaul ja dirigeerimisoskus on rahvusvahelistel konkurssidel edukas olnud. Me oleme uhked, et eesti laul ja muusika kõlab Nõukogude Liidu paljudes raadio- ja telesaadetes, et seda võib leida nii teistest rahvustest kunstnike repertuaarides kui ka rahvusvaheliste konkursside kohustuslikes kavades.

Eesti oli üks kultuuridekaadide ja -nädalate korraldamise algatajaid; ta on selliste pidustuste raames vastu võtnud mitmete vennasvabariikide kunstimeistreid ning viinud ka kunstilist külakosti teistesse vabariikidesse ja raja taha, kus see on pälvinud suure tunnustuse. NSV Liidu moodustamise 50. aastapäevale pühendatud kunstikuu 90 kontserdil esinesid meie vabariigi kunstimeistrite kõrval külalised teistest vennasvabariikidest. Laiaulatuslik kultuuriline koostöö aitab rahvastel üksteist paremini tundma õppida, rikastada rahvuslikku kultuuri, kasvatada inimesi sotsialistliku internatsionalismi vaimus. Kõigel sellel on suur tähtsus teiste rahvaste traditsioonide ja saavutuste vastu lugupidamise süvendamisel ja rahvaste vastastikusel lähendamisel.

*

Kokku võttes tahaks öelda, et Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu koosseisus on eesti töörahvas muutnud oma sünnimaa arenenud majandusega ja eesrindliku kultuuriga sotsialistlikuks vabariigiks. Kõik tema väljapaistvad saavutused on Kommunistliku Partei leninliku rahvuspoliitika võit, Nõukogude rahvaste vankumatu üksmeele ja siira sõpruse vili, nende koostöö ja vastastikuse lähenemise tulemus.

Meie partei näeb rahvaste õitsengu nende lähenemise tulemust, rahvaste lähenemises aga nende õitsengu tagatist. Seda dialektilist ühtsust kriipsutas eriti alla NLKP XXIV kongressile esitatud aruandes seltsimees L. Brežnev, öeldes: «Partei tugevdab ka edaspidi Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liitu, pidades järjekindlalt kurssi sotsialistlike rahvaste õitsengule ja nende järkjärgulisele lähendamisele.»

Praegu, mil kogu nõukogude rahvas võitleb partei XXIV kongressi otsuste elluviimise eest, omandab rahvaste ühtekuuluvuse tunne erilise mõtte ja sisu. Nõukogude Eesti töötajad toetavad palavalt partei rahvuspoliitilist kurssi ning teevad kõik selleks, et majandus- ja kultuurisidemed vabariikide vahel üha laieneksid ja tugevneksid, et veelgi kaunimalt puhkeksid internatsionalismi õied. Ainult sellest ammutame me endale vägilasjõudu ja tahtekindlust kommunismi ülesehitamiseks meie maal.

ARTUR VADER

1950

Hugo Angervaks

ÜTLE, MU ARMAS, KUS ON TÕDE

Oleme viiekümneaastased.

Täna see ei loe,

mis näitab pass.

Seekord, mu armas,

vaatame mitte passi,

vaid südamesse . . .

Kui Lenin

omal ajal ütles,

et nõukogude kord

on tööraha võim

pluss kogu maa elektrifitseerimine,

siis arvan, mu armas,

et selles ütlemises

Lenin ei mõelnud

ainuüksi suuri elektrijaamu,

veekoskede mähisevat võimsust,

auruturbiinide lakkamatut pöörlemist

ja valguslampide miljardkilovatist sära,

vaid ühtlasi ka

ja võib-olla veelgi enam

sega uut kiirgust meie südameis,

mille meis süütas

vabanemine vana ilma vanglakojust,

sega uut kiirgust meie südameis,

mille süütas

Suur Sotsialistlik Oktoober,

sega uut valgust meie südameis,

mis meid teeb

nõukogude inimesteks,

mis meid teeb

kommunistideks ja komnoorteks,

mis meid teeb

leninlasteks . . .

HUGO ANGERVAKS

1951

Räägin ma õiget juttu, mu armas,
või on kõik kuidagi teisiti?

Ja kui suudame ühendada
südamete leninliku kiirguse
miljardid kilovatid
selle valguse
miljardite kilovattidega,
mida annavad tuhanded elektrijaamad,
alles siis
võime ennast pidada
Lenini õpetuse elava hinge
tõelisteks elluviijateks.

*

On's meil olemas
see südamete leninlik kiirgus?
Või seda ei ole,
nagu mõned sealpool,
aga ka siinpool piiri väidavad?
Vahest see oli ainult minevikus
ja olevik on sellest puhas?
Võib-olla see oli ainult
Venemaa eksperiment,
nagu mõned seal- ja siinpool väidavad?
Ütle, mu armas, kus on tõde?
Meil või neil?
Sest vaata:
maailm on lõhenenud pooleks.
Me istume selle maailma
lõhkise küna ümber
ja kaalume,
kas on võimalik
seda lõhkist maailmaküna
uuesti kokku keeta,
et igal lojusel
oleks sellest mõnus juua?
Või on õigem
see lõhkine küna
jätta sinnapaika

HUGO ANGERVAKS

1952

ja asuda ehitama paremat,
nagu mõned siin- ja sealpool väidavad?

*

On's meil olemas
see südamete leninlik kiirgus,
mis nagu miljardkilovatine prožektor
valgustab meie tulevikuteed,
või seda enam ei ole,
nagu mõned siin- ja sealpool väidavad?
Ütle, mu armas, kus on tõde,
kas meil või neil?
Sest vaata:
meil on palju rahvaid
ja neil on palju keeli
ning kõik nad tahavad tingimata
oma lapsi õpetada emakeeles,
sest suur Lenin rääkis,
et igal rahval on õigus
oma emakeelt armastada ...
Aga kuidas me üksteisest
aru saame,
kui meil on kuuskümmend keelt?
Kas meie ei lähe
üksteisega tülli,
nagu mõned seal- ja siinpool väidavad?
Aga venestamisoh?
Mida arvad sellest, mu armas?
Kas venelased ei kavatse suruda
teistele rahvastele peale
oma keelt
ja oma meelt?
Kas nad ei taha
meie rahvaste taevavõlvil
ära kaotada kõik tähed
ja teha neist ühe suure kuu?
Nii jutlustavad
piiritagused prohvetid,
aga ka nende jüngrid meie hulgas.

HUGO ANGERVAKS

*

Mu armas,
sul on kindlasti õigus,
kui sa ütled,
et meie südamete leninlik kiirus
ei lase võrsuda natsionalismi nõgestel,
ei lase sirguda šovinismi ohakatel.
Ja kuigi meil on kuuskümmend keelt,
saame üksteisest hästi aru,
sest laenasime vene rahvalt
võimsa ja avara sõpruskeelee.
Eks me ole, mu armas,
nagu aednikud valvel,
et umbrohud koos juurtega välja rookida,
kuigi nad püüavad
oma juuri jonnakalt laiutada.
Eks me seisa, mu armas,
kõik selle eest,
et meie rahvaste elu
oleks avar ja lahe,
et meie rahvaste vendlus
jäaks meie rõõmude alatiseks nurgakiviks.

*

Kui seda kiirgust ei oleks,
siis ütle, mu armas,
mille nimel
andsid oma vere miljonid sõdurid
Suure Isamaasõja lahinguväljadel?
Mille nimel
heisati fašistlikus Berliinis
võitlustules kõrbenud, verevärvi võidulipp?
Mille nimel
jäid surmalaagrite vangid
tuhaks muutudeski
eluvõrsete kandjaks?
Kui seda kiirgust ei oleks,
kuidas oleksime saanud

HUGO ANGERVAKS

1954

hoida maailma kohal
lippu,
mille helki on näha
kogu planeedi inimeste silmis?
Aga kuidas me oleksime
suutnud olla need,
kes me praegu oleme?
Pärast tuhandete linnade ja külade
suitsevaid tuhaasemeid?
Pärast miiniväljade ähvardavat vaikust?
Pärast surmasõnumit ja leina
igas perekonnas?

Jah, sul on õigus, mu armas.
Meil põleb igas südames
kustumatu leninlik kiirgus.
Ja selles ongi
meie elu ja meie õnn!
Selles ongi
meie planeedi tulevik.

Aime Maripuu

TEE LÄBI TUULEMURRU

«Kõige tähtsam on teada teed,» ütles Hannes Passander ja istus längakil kasetüvele. See oli vana ja pehkinud tüvi, kooretükid latakil lahti.

«Teada teed,» kordas ta, paljastas pikad hõredavõitu hambad ja naeris: Kritile ei meeldinud, kui ta naeris. Ka see mitte, mida ta ütles.

«Või sedamoodi?» venitas naine. «Ja muud sa ei ütlegi?»

Tuulemurd rästles nende ümber: hall oksarisu ja murdunud puutüved segiläbi, maast poolde puukõrgusse välja.

Mees kehtas vasakut õlga. Kuidagi nõks-nõks, kahe järsu nõksakuga. See oli tal niisugune komme kohe. Ta naeratus virildus. Selles oli midagi ütlemata nõrka, arvas Krit.

«Istu kah,» kutsus Hannes, patsutades enda kõrvale pehkinud kasejõmakale. «Puhka jalakesi, naudi metsavaikust ja...»

«Ei,» ütles naine ja vaatas teda kui kentsakat ilmutist. Pööras siis pilgu oma suurtele labajalgadele. Luupeksekohad olid jämeda kondiga ja nukilised, sääred pikad ja peenevõitu. «Täisverd traavli jalad,» oli öelnud kord äi, Sander Passander. «Mitte naise, vaid traavli omad.»

Krit vuhvatas sirgu.

«Me peame siit välja pääsema,» ütles ta. «Välja pääsema! Kuuled sa?»

«Jah?» päris mees vastu ja lõngutas oma pikkvibalikku keret ette ja taha. Ette ja taha. Ette-taha. «Tead sa siis teed?»

Krit ei teadnud. Tema kõvad nurgelised labakäed rippusid harjumatu teovõimetusega külgedel. Ja ta traavlijalad olid väsinud metsarägas sumpamisest. Pilgeni täis seenekorvid olid nad juba varem samblale maha pannud.

«Sina pead teadma!» nõudis naine. «Sinu kodumets!»

«Tuulemurd,» ütles mees ja vaatas tuulemurdu. «Üksainus praga maast taevani.»

Mees istus ja kõigutas ennast. Ta pikkade rahutute sõrmedega käsi mängis isetahtsi koorelatakaga ja suu oli poolkustunud naeratusest irvakile.

Krit silmitses teda pilgu aega sõnatult. «Sina!» ütles naine siis ega leidnud ühtäkki muud.

«Päris iluski, kui sedasi vaadata,» heietas mees ja lasi silmadel ringi käia. «Nagu oleks mõni hiiglane siin möllanud.»

AIME MARIPUU

1956

«Või hiiglane?» osatas naine ja astus sammu mehe suunas. «Nüüd sul just kõige parajam aeg...»

«Noor turjakas ja arutu hiiglane,» rääkis mees omasoodu edasi, «õlad jõust pakatamas ja turris sagritukk silmil. Vaata nüüd pisutki seda...»

Krit tundis iseäralikku kuumalainet. See löi kusagilt rinde alt üles pähe välja.

«Ise oled arutu,» ütles ta. «Liiguta end ometi!»

Ja mees kõikuski veel püüdlikumalt, silmad kelmid peas.

«Näita, et oled mees!» nõudis Krit karedalt, «ja mitte mingisugune lupard, kes...»

«Kas siinsamas?» päris Hannes varmalt. «Kohe praegu?»

Kriti labakäed võpatasid ja pihud tõmbusid pingutusest niiskeks.

«Sa pead teadma teed,» ütles naine võimalikult rahulikult. «Või vähemalt otsimagi.»

«Ja mida meie siin teeme?» päris mees vastu ning viskas koorelataka kaugele eemale. «Juba mitu tundi?»

«Kas me sinu arvates peame siin — tuulemurrus — ööd veetma?» küsis Krit. Tema hääl oli kentsakalt kähe. «Märjal samblal? Oksaräga all?»

«Tore mõte!» kiitis mees takka. «Nagu kaks metslooma, Krit. Me uriseme nagu kiskjad ja hammustame teineteist...»

Krit tardus paigale ja kasvas siis ühtäkki pikemaks. «Sina!» ütles ta. «Sa ei oska urisedagi, veel vähem hammustada!»

Mees jäi kuulama, midagi naise hääles tegi teda valvsaks. Hannes tõstis silmad. Peaaegu poisilik kelmusesäde polnud neis päriselt kustunud, kui ta sedasi vaatas. «Krit?» imestas ta.

«Sina... sa oled vedel! Vedel ja vesihall nagu su silmad!» ei saanud naine end pidama. «Hammustada ja uriseda!»

«Krit...?» ümahtas mees uuesti ja ta suu vajus pikkamisi paokile. «Mida sa ometi... Ma ju niisama — naljaviluks. Halva asja juures tuleb ju...»

«Vaata oma käsi!» käsutas naine ja tundis, kuidas seesama tulikuuum laine kõrvetas peas. Silmamunades ja meelekohtades. Kogu tuulemurd paistis äkki nagu mingi kentsaka punaka loori taga olevat. «Vaata oma käsi!» nõudis Krit.

Hannese pilk libises kohkunult kätele. Need olid imelikult võõrad. Otsekui poleks ta neid varem näinudki: seesugused ülearu kondised ja kitsad olid nad. Pikkade rahutute sõrmedega. Mees liigutas noid jätkulisi sõrmi ja viivuks paistis talle, nagu elaksid need kuidagi omaette. Ämblikujalad, pidi ta mõtlema ega julgenud üles vaadata.

«Kas siis sellistega jaksatakse võtta?» küsis Krit.

«Mina... ma...» pomises Hannes ega tõstnud ikka veel silmi. Tema

sõrmed olid õhus ringikomplevad ämblikujalad ja lõug kippus tahes-tahtmata värisema.

«Veel vähem — hoida?» jätkas naine. «Hoida, kuuled?!»

Pikkamisi kerkis mees puult üles. Ta oli ilmatu pikk, kui sedasi kerkis, tal nagu ei paistnud lõppu tulevatki.

«Mida sa ... räägid?» päris Hannes kobamisi. «Kõik need aastad ju ... pole sa midagi ...»

Krit võttis endale aega teda vaadata. Jalust kuni kergelt käharduvate heledate juusteni välja ja tagasi.

«Kõik need aastad,» ütles naine pikkamisi, «kõik need seitse aastat pole sa minuga toime tulnud.»

Mehe silmad kokkusid pärani, kuidagi abitult vesiheledad, nagu nad olid. Ta isegi astus sammu tagasi ja jalg põrkas vastu kändu. Ta ei märganud seda.

«Ainult juttu keerutada, oma igavesti narrikat juttu,» ütles naine, «kõiksugu pille kääksutada või siis ühtlugu mingit lauluviisi kügi-seda ...»

«Krit ...» palus mees.

«Sõpru meile kutsuda, nendele komejanditada, viinapudel seltsis!»

«Paljukest seda siis,» leidis mees ometi midagi kombatavat, millele vastu vaielda. «Vahel niisama — palgapäeval.»

Aga Krit nagu ei kuulnudki meest. Liiga kinni oli ta iseoma mõtetes.

«Kas sa arvad, et ma aru ei saa? Sinust?» küsis naine. «Ainult teater — iseenda ja teiste ees! Ilus värviline teater. Aga see on õõnes. Saad sa aru? Õõnes. Mulle on sellest vähe — sinu teatrist!»

«Krit!»

«Tuleb pimedus ja sa poed niutsudes minu ligi ...»

Hannes avas suu, aga sõnu ei olnud. Ainult ta kõrisõlm tegi paaril korral jonksadi-jonksadi, otsekui peaks ta midagi õige vintsket alla kugistama. Mehel oli suur terav kõrisõlm ning pikk kael — niisugune valge, paljas ja kananahas.

«Kus tuli tuulemurrus ööbija välja!» purskas Krit selle vönksuva kõrisõlme poole. «Linnas iseoma tubadeski pelgad sa pimedat ja ma pean sul ühtlugu käepärast olema!»

Krit tõmbas kiiksatades hinge, aga Hannesel polnud nagu midagi öelda. Nii ta seal seisis. Ja ootas.

«Milleks?» küsis naine vihase kähinaga. «Miks? Minul ... mul pole isegi — last!»

Naine tõstis oma suured ja tugevad käed ette — näitamaks mehele, kui tühjad need on.

Mees vajus pikkamisi kasetüvele tagasi — niisama pikkamisi, kui ta sealt tõusnud oli, või veelgi aeglasemalt.

«Nuumi ütles eile,» ei halastanud Krit, «et Sander Passander kõrvetab. Saad sa aru? Nuumit! Seda pisikest rasvunud hiirekest!»

Krit pöördus kõrvale ja kuivad kuumad tõmblused raputasid ta tugeva kondiga õlgu. «Sander Passander!» kordas naine veel kord ja Hannes sirutas käe ette, et teda takistada.

Sander Passander kõrvetas. See oli Poe-Kritile midagi nii uut ja vapustavat, et ta ei osanud oma teadmist esiotsa kuhugi peita. Talle näis, et iga vastutulija võib seda ta näolt lugeda. Heidab pilgu peale ja näebki. Tüdruku suu hõõgus ju nagu suur punane haav. See pidi isegi läbi videviku kumama. Hulga maa taha.

Juba varem oli Kritile tundunud, et Sandri silmadega on midagi lahti. Nad olid tumehallid ja hajali. Aga siis äkki muutusid nad kuidagi ülearu ainitiseks. Teravaks ja ainitiseks.

Isale, Poe-Paulile, appi tulnud Kritil läks neist silmadest tulipalavaks. Ta kohendas oma kitlihõlmu koomale ja toppis jonnaka juuksekahtu põselt pearäti alla peitu. Aga ei aidanud midagi.

Isa ei märganud vähimatki. Seal ta askeldas käbedate kätega ringi, avas sahtleid ja soris riulitel, kaalus ja luges kõlinal raha. Või siis viskas letil rinnutavate meestega nalja ja kigistas naerda. Teinekord arutas jälle ilmaasju, kiites kõigile pisitasa suudmööda takka, või küsis ostjanaistelt laste ja vanavanaemade tervise järele, kõik nimepidi teada ja tuntud. Poelu kees ja õhtueeli oli letiesine rahvast tulvil.

Aga ometi näis Kritist tüdrukule, et poes pole kedagi. Mitte kedagi peale Sander Passandri ja tema, Kriti. Võib-olla seepärast, et Sander nii suur oli? Suur ja kantislaiade õlgadega. Ta paistis ju kõikjale ära: seisku ta siis poolmuigvel kannatlikkusega järjekorras või toetagu niisama oma laia turjaga poeseina — et meeste jutule sõna sekka heita.

Tugeva lameda otsmikuga oli ta ja laiade lõuapäradega, suu päratu suur, kui ta naeris. Päratu suur ning otsast otsani terveid ja teravaid hambaid täis.

Kiiret tal ei paistnud olevat. Vähemalt poes mitte.

Ainult et tema sisse astudes jäid mõned kirujad mehed sootuks vait. Pilgutasiid veel Kriti isa, Poe-Pauli poole silma, et teadagi, kes tuleb. Kus sa siis kirud seda kuradima kolhoosivärki või esimehe kanget võimukätt kogunisti, kui too juba ise platsis?

Poe-Paul muigas kah poole suuga vastu, endal pilk juba varmalt Passandrit piidlemas. Sihuke kentsakas amet oli see poemehe oma, mis sa ära teed.

Tuli esimees, jah, sisse — mis seal salata, üle mitme valla kuulus esimees veel pealegi. Oli teine vaata et iseoma kätega siitkandi esimese kolhoosi kokku seadnud. Kiideti leheski ja kärati, et küll sai.

Tookord oli mehel tõepoolest tuli takus: rahmeldas ringi kui püsti-pöörane.

Mitmed suskisid, et küllap jäi Kurisu pisike koht suurele Passandrile kitsaks. Et pole teisel seal õiget pööramisruumigi — kohe piiriaiad ja kupitsad vastas. Nüüd käib ringi kui möiraja lõukoer, hammas parema järele verel. Mis tollest, et päris oma kätte ei saa: pole endal seda laia ja rammusat põldu, ärgu olgu siis teistelgi.

Või jälle arvati, et Venemaa laiad väljad hakanud sõjapäevil Sandrile pähe kinni. Nüüd tahab siingi kõik puhtas tühjaks ja lagedaks teha — olgu ees metsatukk või viljapuuaed kogunisti. Talumajadki mõtleb maha lõhkuda ja kõik teeveerde ühte hunnikusse vedada, just täpselt, nagu vene külakohtades olevat. Sihuke olla Passander küll ja hullmees see, kes kiusajale järele annab.

Aga ei hakanud kurjad jutud Passandrile peale. Õiendas ühtilma edasi, mõned sabarakudki juba järel sörkimas. Siin rääkis kui mees mehega, ärgitas ja seletas, seal kargas kärinal turja, tugevad valged kiskjahambad irevil suus. Ühed tulid ise, teised vedas poolvägisi paigale, aga kolmandaid ei tahtnudki saada.

«Eks näis, kes keda!» ütles Kaarupi vanale hallile. «Kas kolhoos Kaarupi või Kaarup kolhoosi?» Ütles nii ja jättis ta sinnapaika ning rahule, silm silma vastu teiste ühistöö ja põllumajandusmaksuga.

Nii kindel oli see Passander oma esiotsa kipaka kolhoosi peale.

Ta jusku isa-kadunukese suust kukkunud, arvasid külaeidid isekesis, oli ju toogi sihuke pahempidi-mees, väikese kohavigeriku, aga kange ja kõva peaga. Ei lugenud seegi, et viiendal aastal kasakanuutidest päris poolsurnult maha jäi. Seda suurema vihaga ta tolle Sandri sigitas. Nii saigi poeg päris punane kätte.

Punane ja väänikas. Aga hakkamist ja elulusti otsast otsani täis. Teinekord naeris mürinal vastalisele näkku, nii et sellele endalegi oma kanged argumendid sootuks naeruväärsed paistsid. Vahel aga kissitas silmi ja kiskus suure suu kitsasse triipu kokku, ning vastupunnijal hakkas kõhe mis kõhe — praegu ju sellesama punase-Passandri aeg ning olemine.

Seda aega ja olemist tundis Sander Passander isegi. Läks oma laia ja hooga käiguga läbi küla, silmad sulaselgest ettevõtlikkusest sädelemas peas. Peatus siin, aitas nõu ja jõuga seal ning astus päris vabalt ükskõik millise talu õueaeda sisse, panemata nii mõndagi mossis silmnägu mikski.

Ainult pika ja hapra kondiga Nete teinekord all Kurisul manitses teda. Pani oma kitsaste kätega õhtulist lauale ja unustas end pikkpingi otsale vaatama, kuidas mees sööb.

«Sa, Sander, oled ikka üleliia torm ka,» ütles ta tasa oma laulval kom-

bel. «Surud aina rinnaga peale. Vaata ümberringi: kus see värk nii kibe-kähku kolhoosi poole liigub kui meie mail. Aega ju on, anna rahval harjuda ja aru pidada...»

Aga Sander pani lusika peost ja vaatas, muie suunurkades, naisele näkku. Vaatas, kuni Nete silmad poolhabelikult alla löi. Oli ju see töö-poollest meeste asi ja tegemine, millele naisterahva nõrk süda sugugi vastu ei saa.

Seepeale tõusis Nete lauast üles ja läks tagakambri aset tegema. Ise selline pikk ja painduvate liigutustega, mõtles Sander poolhajameelselt ja nihutas petrooleumilambi ligemale, et eelmise päeva ajalehed põhjalikult läbi tuhnida. Poeg Hannes istus sealsamas laua ligi, õpperaamat peos, aga vahtis teine rohkem niisama lambitulle või tegi seinale varjukujusid kui õppis. Sander ei pannud poissi tähelegi ja nii oli sel oma õpperaamatu taga vaba voli. Vähemalt seni, kuni Nete poisi ära voodisse saatis.

Aga ühel tormpimedal sügisööl tulid viis hambuni relvis metsavenda Kurisu Passandri tarre. Küllap ikka nende kolhoosijantide pärast, arvas külarahvas hiljem, sest ega's muid vaenuasju Sandril olnud. Selline lõbusa olemise ja laheda jutuga, nagu ta oli.

Tulid viiekesi, aga kaks neist sealt enam omal jalal välja ei läinud. «Juhtus nii,» ütles Sander hiljem ja vaikis kui rauda. Just nagu oleks seal midagi häbiväärset toimunud, arutasid inimesed.

Sander ise vaakus mitu nädalat rajoonihaiglas hinge: koletud haavad näos, peas ja kaelal-rinnal. Oli juba nii minemas, et haiglarahvas Kurisu Nete saatusest mitmel-setmel ajal juttu ei teinud.

Aga Nete leiti surnult sealtsamast leelõuka eest, kus ta päevast päeva mehele ja pojale süüa oli keetnud. Seal ta lamas, mitu kuuli külje sees ja verine öösärk ning lahtised juuksed leetuhaga koos.

Ja poeg, too kahteistkümmet käiv Hannes, leiti kambriist koiku alt kägaras, hirmust poolsurnud ning lühike särk lõhki seljas.

Sihuke pisut isevärki esimees oli nende kolhoosil ja selle ees nagu ei kõlvanudki väikest normipäevatasu kiruda.

Poe-Krit mäletas selgesti, kuidas küla peal sellest salaõudsest loost räägiti. Ikka poolsosistamisi, ahhetades ja vargsi ringi piiludes.

«Tulla niisama heast peast metsast kui kiskjaloom välja ja — teise tarre tapma!» ei saanud muidu vähese sõnaga Poe-Liine, Kriti ema, asjast aru. «Olla koeragi koledal kombel ära sõtkunud, enne kui kambri- risse läksid...» Ütles nii ja võdistas lihavavõitu õlgu, nagu olnuks just koera surm see kõige õrjetum tegu.

«Asja sul arutada!» keelas pikk ja vimmaspeenike Poe-Paul naise juttu. «Miilitsamehed kaugel, mets siinsamas külje all valves. Ei mina neid tarre taha...»

Seepeale vaatas ema kohkunud silmi ringi, ise sihuke madala ja laia kondiga, tõntside sääрте ja tugevate tööinimesekätega.

«Ja või sinust ka Sandrit oleks!» ei saanud ta siiski ütlemata jätta, kui nägi, et võõrast kõrva kuulmas polnud.

«Sandrit!» tänitas isa. «Kas see asi veel sedasi jääbki?» Lasi siis pea madalamale ja jätkas sosinal: «Kus nemad nüüd niiviisi jätavad: vaenu-meel elus, aga oma semu looja kirjas. Pole su Passandril veel suurt pidu ühtigi.»

Seepeale tundis väike Krit, kuidas külm judin virinal üle seljarootsu käis, ja ta tõmbas end tihedalt ema põlve ligi, kui see poolkõõriti mehele vaatas.

«Ole sa vaiki!» keelas Liine kohemaid. «Jusku oleks mingit vaenu Passandri vastu või...»

«Kussa, kussa!» kohkus isa nüüd omakorda. «Pisikesest poisistki kahju: sihuke valget verd ja vibalik — päris Netesse mis Netesse.»

Sellega sai Liinegi nõusse jääda ning Kurisu-asjad Pauli rõõmuks arutatuks pidada.

Agasander Passander tuli haiglast välja, koletud, veel punetavad kiirakäärased haavaarmid vasakul põsel ja kaelal. Tuli niisama, ette teatamata ja — kellele tal teatada oligi. Astus bussipeatusest jala, saapad ja püksotsad kõik poriga koos.

Oli paras keskhommik, kui ta külätänavale jõudis. Astus suurte sahmivate sammudega, kantis õlad ees kookus ja silmad kulmupuhmastes peidus. Kes verivärske kolhoosi esimeest tulemas nägi, see kõrvale püüdis hoida. Nagu oleks häbi või — selline miskipärast süüdlane tunne tuli, kui ta sedasi ihuüksi alla Kurisu poole astus. Naine poolhädamisi maha maetud ja poeg päevast teise naabrite juures külakorras. Naabritel endil agas silmad viltu metsa poole, et mine sa tea.

Ainult külanaised piilusid aknariide varjust või siis lapsed puupinu peidust, silmad kõhevil peas ja südames värin sees.

Mõniainus mees läks silmalt vastu, kui sinnakanti hädalist asja oli. Sander kergitas terehääle peale vasakut kulmu, aga pikemalt pidama ei jäänud kumbki.

Külätänav oli kentsakalt tühi, aga kellel see kallil keskhommikul sinna nii väga asja oligi?

Poes ainult sirutas Poe-Paul end akna suunas ja mõned ostjanaanised venitasid kaelu, et tulijat tunnistada. Aga ka siin ei öelnud keegi midagi.

Üksnes väike Krit, kes parasjagu soolapakiga koduteel, jäi poe ette kohkunult pidama ja ütles tasakesi tere päevast, mida Sander Passander sugugi ei kuulnud.

Kuid poes hakkas Passander sest ajast sootuks sagedamini käima.

Mitte ainult Nete asemel toidukraami toomas, vaid rohkem nagu viina järel.

Tuli sisse, mähkas tere ja tüüris otsemaid leti ette. Inimesed tõmbusid nagu vähe kõrvale ja letiesine sai vabaks, just nagu poleks järjekorda ollagi ning rahvas siin niisama aega viitmas ja külajuttu veeretamas.

Sandrile see miskipärast kentsakas ei paistnud. Läks aga peale ja küsis Poe-Paulilt oma tuttava pudeli. Sai selle ja vaatas alles siis otsivalt ringi. Ühe seina ääres seisis paar tühja heeringatünni, põhjad ülespidi. Neid ta otsiski.

Läks ja istus tünnipõhjale, viinapudel pihus. Teinekord märkas ka sakusmenti ligi osta, vahel aga võttis niisama. Ei teinud teist nägugi.

Kulistas haljast valget siinsamas poerähva silma all, just nagu poleks tal mujal kohta ega paika, kus seda vähe varjatumalt teha. Vahtis siis pisut enda ette ja kulistas jälle.

Vahel harvasti püüdis mõni mees temaga juttu teha, pakkus suitsu ja rääkis ilmast või tuleva kevade külvist.

«Eks ta ole,» ütles Sander Passander ja kulistas pudelist, pakkus jutukaaslaselegi sealtsamast, pühkis enne ainult oma suure pihuga pudelisuu puhtaks, et siis teisel nagu seadsam võtta. Aga sel oli ometi kentsakas kõigi silme all olla ja ta püüdis asjale rutem lõppu teha. Pomises midagi naisest, kes kodus juba ammuilma ootel, ning kohkus ise päris koperdiseks, et just sedasi ütlemata sattus.

Sander aga istus edasi. Ja kui pudel juba pooleni sai, toetas pea käte vahele ega rääkinud kellegagi sõna. Just nagu poleks rahvast ja poeaskeldust tema ümber ollagi. On ainult Sander Passander ja heeringatünn.

Poe-Paul vaatas teda vahetevahel — käbeda kaubakaalumise sekka. Vaatas ja kehtas ostjarahva poole õlgu, et mis sa ta'ga ikka teed, kui ta sedaviisi istub, pooleldi joodud pudelinui poepõrandal jalge vahel maas. Esimees ju ikka ja või siis Pauli võim seesuguse peale hakkab! Teinekord mõtles küll, et viiks õige tühjad tünnid poe taha taaralattu, saaks see mure jälle murtud, aga nagu südant polnud kah teistele kätt külge panna. Las seisavad pealegi, kui just muidu ei saa.

Vaatas kolhoosirahvasi tünnile toetajat ja tegi — kaup käes — kibekähku minekut. Igal ju omad asjatoimetused õiendada ja õhtused talitused ees.

Vahel ei saanud Poe-Paul poodigi õigel ajal kinni panna, nii võis see Passander end esiotsa unustada. Istus ja istus seal heeringatünnil ega märganud sugugi, kui kiiresti Pauli valged käed ametit otsides ringi kibavad või kuidas ta peaaegu ripsmeteta linnusilmad kahtlaselt akna ja ukse poole vilavad. Mida aeg edasi, seda enam.

Väljas läks üha pimedamaks ning Paulil tuli petrooleumilamp põlema süüdata. Selline poe oma, kõrge ja vaskne. Ta tõstis lambi letile, pani tikutoosi kõrvale valmis ning läks siis ja mattis ainukese akna hoolsasti paberitega kinni. Alles siis võttis tule käsikaudu üles, vaatas, kas mõlemad ukсед ikka riivis, ja teeskles, nagu tuleks tal sedakorda poes inventuuri teha.

Seal ta kohmitses endamisi, luges ja sortis kaupu, et küll sai. Ise kiikas vaheldumisi kord esimehe, kord jälle paberisse mäsitud akna poole. Aga akna taga polnud ei kippu ega kõppu kuulda ja esimees kah ei kõsanud sõnagi. Vahel vaid pomises endamisi, kuid sest ei saanud sotti sugugi. Poe-Paulil hakkas kõhe ja ta keeras lambitahi kõrgemaks.

Vahel saatis ema Kriti kaema, et kuhu see isa nüüd sedasi jääb. Toit kõik praeahjus soojas, kuivab seal ära ja pole tal pärast ei maitset ega midagi. Käskis joosta mis jalad võtavad — pood ju siinsamas teekäanu taga, võib ühe hingega minna.

Eks väike Krit tuligi siis igavese vaardiga mööda külateed, kõbistas küüneotstega poe tagauksele, endal süda kurgus. «Kesse, kesse?» küsis isa ja tegi alles seejärel kussitades ukse riivist lahti, ise nagu rõõmuski, et kedagi seltsi tuli.

Kui Krit poe tagaruumist ette leti taha astus, nägi ta sedamaid teises seinas kõrgumas Sander Passandri ilmatu mürakat kogu, õlad köökus ees. Seal ta istus kui kivirahn oma heeringatünnil, suur ja sagrine, varakult hallisegune pea labakäte vahel peidus. Istus ja tuiutas endamisi. Teinekord pomises justkui sõnugi või . . . või siis palvetas kogunisti, tasa ja käheda üminaga.

Emä pärast kodus ütles küll, et: «Kuule hullu! Ega siis Passander ometi meie vanamemm ole, kes alailma palveid pomiseb — olgu siis söögi alla või söögi peale.»

«Ja ega's viina peale palve kõlba koguni!» keelas vanaema arutut lapselast. «See alles see pärispatt oleks, hoia ja keela!»

Aga ei lapselaps osanud arvata midagi. Piilus aga peale kohkunud moel letinuka varjust, silmad peas rõngas. Vahel oli viinalehkagi tunda tubakahaisuga segi ja teinekord paistis jälle hirmus kaelavorp, nagu oleksid n e m a d tahtnud mehel pead otsast kiskuda. Põsk ei paistnud, see oli neljanurka labakäe varjus. Aga käe nahk oli sihuke pruun ja krobeline nagu puukoor, kõiksugu krammid ja kriimud sees. Kui seda puutada — ei tea, kuidas see tunduks? Aga äkki tõstab mees siis pea ja vaatab oma hirmsate silmadega Kritile otsa? Miskipärast arvas tüdruk, et sellised hästi peidus silmad peavad küll lausa jubedad olema.

Kuid siis kõbistas keegi poe eesuksele. Aralt ja ettevaatlikult küll, aga Poe-Paul jonksatas sirgu, nagu oleks ta ilmama mürinat kuulnud.

«Kessealoni?» paristas ta joonelt ja astus viivitamisi hoolega riivitatud eesukse poole, silmad etteheitvalt Passandris kinni.

«Mina, Hannes,» vastati ukse tagant kentsakalt peene häälega. «Kurisu Hannes.» Ja alles nüüd paotas Poe-Paul ukse.

Sisse tuli vibalik siilijuustega poiss, silmad valgusvalusalt vassis. Just nagu oleks ta juba ilmatu kaua väljas pimedikus konutanud — kusagil poe seina ääres vundamendiserval — ning alles nüüd lõpuks siseneda söandanud.

Tuli see poiss, jah, esiotsa nagu proovimisi külg ees ukse vahele ja küsis hakatuseks viisakalt, et kas isa siin. Kuigi Sander Passander oli küll see kõige suurem ja silmahakkavam, mis poes leida.

Eks Poe-Paul siis osutanudki kergendustundega heeringatünni poole, et kae ise, kus teine juba ilmama hulk aega maalutab, ei saa poodi kinni panna ega midagi. Seda ta ei ütelnud, ainult mõtles niimoodi, kui poisile isa kätte viipas.

Poiss astuski sammu-teise Passandri suunas. Jäi seisma ja vaatas suurisilmi Poe-Paulile otsa, sedajärge Kritilegi. Kõheles ja niheles.

«Kas ta . . . magab?» päris Hannes.

«Mine võta kinni,» vastas Poe-Paul ja muigas ühe suupoolega, nii peaaegu et aimamisi. «Eks ärata üles.»

Poiss astus veel sammu ja sirutas käe juba kaugelt välja. «Taat, lähme koju,» ütles ta oma peenikese häälega. Ütles ja puutus nüüd juba ise õige aralt seda koredat puukoort. «Tule ära.»

«Mh?» mähkas mees ja tõrjus teist kui tüütut kihulast. «Mine sa . . .!»

«Tule, noh!» mangus poiss, hääel endal juba üsna piripeenike. «Ma'i taha üksi . . .»

Nüüd tõstis mees pea ja vahtis segaselt ringi, pilutades petrooleumilambi valguses silmi. Taipas siis ja imestas, et Poe-Paul teda välja polnud visanud. «Jalaga takka, mis muud!» ütles ta ja ajas end pisut ebakindlalt püsti. «Esimees või kes ta kurat tahes, ära sa joodikut poes pea!» õpetas veel enne, kui ütles poisile: «Läki, kiipsik!»

Nii nad siis läksid kahekesi kobinal uksest välja ja pimedat külatänavat pidi alla Kurisu poole, suur mehemürakas pisut kõikumisi poisi kannul. Astus poisi järel ja üritas laulugi. Üüratas korra või teise, päris äkki ja täiest kõrist, ning jäi siis vait.

Suured haarangud ja laanekammimised olid metsavennad vist sootuks eemale peletanud, aga ometi kohkus külarahvas, kui Passandri üürganist kuulis. See oleks nagu suisa väljakutse või nii: minna va tühipalja poisivibaliku seltsis Kurisu poole ja sedasi üüratada. Kurisu oli ju, teadagi, külaserval, metsatukk sealsamas aia taga mustendamas.

Ja Netegi pärast ei oleks ehk kõlvanud sedasi huisata, mis sellest, et mees ise sooja peaga ja vereviha keemas pealegi.

Aga polnud see Sandri mood külakõma tähele panna! Ainult et selle naisevõtuasjaga ta küll ei kiirustanud, nagu oleks tõepoolest peljanud eitede asjakohaseid ootusi-lootusi.

Esiotsa poleks vast keegi Passandrile minnagi tihanud. Toosama leelõukaesine ju ootas: küll perenaist-toidutegijat, aga ka... Ei, ei! Neidudel-naistel oli muudki muret ja peigmeespoisse jalaga segada. Või veel! Kellel see nii väga kiiret Kurisu leelõukasse langeda?

Hakatuses ei saanud Sander külast isegi toimetajamutti, kes lõuna-leeme valmis keedaks. Niisugune hirm oli eidekestel oma elu pärast sees. Küll vabandati end lastelaste hoidjaks, küll muidu kodumail ilm- vajalikuks kõpitsejaks — peaasi, et esimees kõheda jutuga teise tarre saaks.

Nii keetiski siis Sander Passander ise pajatäie ehtsat meeste suppi — mis kätte juhtus, seda ka segiläbi patta pani — või siis lännikutäie tanguputru ja lasi toidu pangega kaevuvette külma. Poisil sealt öhtueeli hea hooletu võtta ja üles soojendada, kui isa kolhoosi pealt tulekul. Vahel sai sedaviisi terve nädala ühe laariga läbi. Kurisul polnud toimetajast mutist küll lugu ühti!

Hiljem, kui ajad sootuks rahulikuks jäid, sigines Passandri tahtjaid naisi küllaga. Oli seal sõjaleski ja oli ka täis tüdrukuid, isegi mõned mehenaised kaesid küla peal üle öla tagasi või volksasid põllul Sandrit vaadata. Ikkagi esimees ja selline vägeva kondiga veel lisaks, silmad sulaselgest mehejõust kiirgamas. Mis tollest, et juuksed teisel neljaküm- nenda künnisel juba hallisegused ja seesama sikisakiline bandiidihaav näos. See näis pisut vurhvi juurdegi andvat, kui mõtlema hakata.

Ainult et selleks ajaks oli juba...

Poe-Krit ei osanud esiotsa arvatagi, et see tõsi peaks olema. Eks või ju kuueteistkümneaastane tüdrukuplika mida tahes välja mõelda ja ette kujutada, ilma et hallipäisel esimehel sest vähimat aimu oleks. Pea- legi polnud Kriti äkki pikaks veninud liikmeil mingit nägu ega tegu, arvas tüdruk ise endamisi.

Aga too oli seegipoolest imelikult võimukas kevad. Lume alt vabane- nud, sügiskünnist veel känkruks muld auras päikese käes lausa silma- nähtavalt. Auras ja kõik külavaheteed, põllupeenardest rääkimata, olid tema niiskest mustjasiharast lõhnast tiined. Ja veel raagus puud heina- maaveertes seisid kuidagi pruunalasti ning ootusärevalt, lehepungad juba paisumas ning kelmikalt kikkis.

Krit hakkas sel kevadel isal poes abis käima. Esiotsa niisama kaupa kätte andmas ja puhastamas-koristamas. Isa ise tahtis ja seadis nõnda: ikkagi tütarlapsele tubasem ja peenem-puhtam amet kui töö kusagil põllul või sealaudas kogunisti. Mis sellest, et tüdrukul isa pikka kasvu ja ema tugevat konti pisut ülearuigi; isal võisid ju temaga seegipoolest

omad plaanid olla. Sel puhul ikka hea, kui lapsel käed pehmed ja valged nagu peenemal rahval kunagi.

Ja mis võis niigi vähese sõnaga Poe-Liinel selle vastu ütlemist olla? Hea, kui tüdruk ära linnakooli ja sealt kuhugi parema otsa peale pääseb. Aitab sellest, et ema end päevast päeva karjalaudas katkestab — küll loomasööta, küll joomaämbreid vedides. Ja käed — eks ole need lüpsist sõrmeotstest kuni õlgadeni suisa valusad ja surnud? Öösiti surisevad, nagu jookseksid sipelgad randme ja õla vahet, ikka üles ja alla, üles ja alla.

Samal ajal on linnas neid häid otsi jalaga segada. Külapoisid ja -plikad lähevad päris rüsinal kohe — kes õppima, kes muidu tasuvama töö peale. Peab siis nende tütar see viimane vilets olema, kes kuhugi ei saa ega jõua.

Nii olid lood Poe-Kritiga, kui ta isale kevadehakul abisse läks. Ja luges õige vähe, et ta alailma poe kitsukesest aknast rammusmustade põldude poole piidles, ärevais ninasõõrmeis alles märja mulla ärkamislõhn.

Aga vahel seisis ta seal, tolmuse klaasi ligi, ning sihtis suisa sinitaevasse, helepruunid silmad pärani. Löökesetäpid olid nii kõrgel ja kaugel, aga nende laul, teadis Krit, voolab nagu suur jahe kevadvesi ülalt alla üle maa, pudenedes kildudeks põldude mustadel küürudel.

«Ega's sa, hull, lõolinnuks hakata saa!» noomis ema, kui lüpsikordade vahel poe juurde juhtus. Astus oma tõntside, veenikomudest moonutatud jalgadega tütrele ligi ja vaatas talle alt üles otsa. «Oleks kena lauluhälgi, et läheks raadiolauljaks õppima või...»

Kritil kena lauluhäält polnud. Olid suured saledad liikmed, sääred sirged ja pikad nagu head tõugu sälul ning needsamad helepruunid, pisut hajali silmad. Suur tugev suu veel pealekauba.

Aga Sander Passander ei istunud juba ammuilma enam, pea käte vahel, heeringatünnil. Seal ta seisis teiste vahel, suur ja kantis õlgadega, silmakulmud kuidagi karedad ja turrismustad, ning viskas laia lõuaga nalja. Või rääkis niisama — tähtsatest ilmaasjadest ja loodetavast kartulisaaagist segiläbi. Just nagu sõltuksid need ilmaasjadki pisut kartulisaaagist või vohavast rukkiorasest taliviljapõldudel. Ning mitte kellelgi polnud enam nii hädalisi toimetusi, et poest kibekähku jalga lasta. Vähemalt Sander Passandri pärast mitte. Kui ainult needsamad kolhoosivärgi ja esimehe karmkõva käe kirujad teda pisut pelgasid, muud keegi.

Teinekord aga tikkusid naised esimehele veel poe mangi koledasti kaagutades oma riuasju seletama. Et näe, Marga ütelnud Kaiete seda ja teist, aga enda lehmade grupil sabatagused laudas kui elavased sõnnikumäed. Või jälle, et Laiamäe Liisit pole mitmel-setmel päeval sealauda

juures nähtud, küllap varsti ilmub välja, titevaev küljes nagu tunamullugi.

Kaagutasid, jah, läbiseigi, ikka üks heledama häälega kui teine, kuni Passandri kõrvad päris pilli löid ja ta lubas selle või teise mehele õpetada, kuidas naisinimest vaos hoitakse.

Seda kuuldes punastas Kritist plika koledal kombel ja pugesi varjule — olgu siis poe taharuumi või letiserva alla, justkui oleks seal teab mis imeasja näha või uurida.

Sandri hääli oli vali, kui ta naeris, ja hambad eretasid suus. Aga silmad olid tal sellegipoolest ülearu tumedad ja hallid. Hajali pilguga veel pealegi. Kuid siis, päris ootamatult, muutusid nad ainitiseks.

Krit mäletab veel tänapäevani kuuma kogu kehas, omaenese kitli-hõlmu, mis ühtäkki nagu liiga vähe vaheliti andsid, ja pearätti, mis tot-ralt kiiva kiskus. Seadmisest polnud mingit tulu: palavus tõusis sellegipoolest pähe ja paistis põskedelt kaugele ära.

Aga siis, ühel õhtul, kui seesama hiljaaegu veel külmmärg muld juba südilt oraseid sigitas...

See oli nii, et Krit oli koos isaga, Poe-Pauliga, seda pärisinventuuri teinud. Lugenud, tuhninud ja kaalunud kaupa — pärastlõunast kevadvidevikuni välja. Nüüd tahtis ta minna ja hulkuda külavaheteedel, lihtsalt nõndasama — nina oli liiaks poelõhnu täis ja õhtu akna taga nii hallpehme.

Kärsitult kiskus Krit kitli seljast ja viskas pearäti vihinal varna. Ei hakanud isa ootama: sel oli poes alailma seadmist ja kohmitsemist, kuigi ukсед juba ammu kinni ning ostjad alles hommikul oodata.

Rätt lendas varna ning just niisama, pisut sagraiselt ja tuustis, Krit õuevidevikku astus. Astus ja...

Aga ei! Sander Passander oli pidanud teda ootama. Väljas. Tihenevas kevadpimedas. Vahest ta seisis seal ja vaatas poeaknasse, kus põles tuli ja mida ammuilma enam paberitega ei varjatud? Vaatas, kuidas nemad isaga suures üksmeeles sahtlite kohal nokitsesid ja riuleid seadsid, tema, Krit, peaaegu isa pikkune ja vaata et laiaõlgsem kui kiitsakas Poe-Paul ise. Äkisti upitas Krit end kogunisti liiga kõrgele ja hele kitliserv tõusis ülearu kaugele sitkete põlveõndlate kohal? Siis, kui ta ülemiselt riulilt kaupu küünitab, ise oma tööst üleni haaratud.

Igatahes, kui Krit sedasi sagraiselt kevadesse astus, seisis Sander Passander äkki seal. Ta oli nii koletu suur siit ligilähedalt vaadatuna ja kerge viinalõhn lõi tüdrukule vastu.

«Krit,» ütles mees, «Poe-Krit!»

«Jahah?» päris tüdruk miskipärast aralt ja pisut hingeldades ning püüdis heitunult edasi astuda.

Mees ei sulgenud Kritile teed, vaid hakkas Sander Passandri jaoks

veidra kuulekusega tal öla taga kaasa kõndima. Nii nad läksid tüki teed, mees sammu-poolteise võrra tüdrukust järel, aga ometi imelikult lähedal. Tüdruk tundis seda selja ja õlgadega nagu mingit kentsakat kiirgust, kui nad sedaviisi läksid. Nad ei rääkinud sõnagi ja niiske kevadhõhk tuli üle põldude, oraselõhn ligi.

«Kuhu sa lähed?» päris Sander Passander äkki oma pisut kareda häälega. «Poe-Krit?»

«Ma...» Tüdruk ei osanud midagi kosta. Oli, nagu oleks ta kõik oma kavatsused äkki unustanud või nagu ei kõlbaks niisama hulkumist praegu mainida. Ja ka poelõhnadest ei sobinud siin põldude vahel rääkida.

Külatänav tegi käänaku. Siit algasid Uus-Nabraka ristikunurmed, edasi Vana-Nabraka rohtaed vastu külateed.

«Sina,» ütles mees äkki, vahest eneselegi ootamatult ja võttis suure kuuma käega tüdruku käsivarrest kinni.

Krit vahtis ainisilmi seda korpas puukoort meenutavat mehekätt ega julgenud pilku tõsta.

«Sina! Noor sälg!» ütles Sander Passander.

Ta tõmbas tüdruku tihedalt enda ligi, ise kuidagi üleni kare ja viinahõngune, ning pööras ta näoga enda poole. «Poe-Krit?» küsis ta.

Siis suudles Sander Passander Kritti. Midagi nii kuuma, nii kõrvetavat polnud Krit eales tundnud. See kuum lämmatas hingamise ja tüdruku süda tegi hüppe, et siis päris tuhatpöörast edasi vasardada. Mehe huuled olid tugevad, karedad ja hirmus kuivad. Viina- ja tubakalehk ümbritses neid pilvena ning äkki surus Krit end üleni mehe vastu. Mingi senitundmatu põletava januga, mis uhkas kusagilt sisemusest. Oli kuum ja lõikavkülm ühtlasi ning midagi rabeles ja otsis väljapääsu kogu tüdruku olemuses. Midagi, mis igatses lunastuse järele. Kriti saledad sälujalad värahtasid ja pea pööritas kohutaval kombel. Oli, nagu tant-siksid tulised sädemed Sander Passandri kulmudel ja ripsmeis, mida tüdruk pärani silmi vahtis.

Aga Sander Passander vallandas kohkunult oma käed. Ta astus isegi sammu tagasi ning Krit pidi peaaegu kukkuma, vankudes kentsakalt mehe poole.

«Poe-Krit!» hüüatas Sander kuidagi veidralt tasa ja kohkunud kähinaga. «Eh, kuradit!» Ta rahmas käega, pööras ringi ja hakkas kui kurjategija, pea õlgade vahel, alla Kurisu poole astuma.

«Sander Passander!» hüüdis Krit ja jooksis endalegi aru andmata talle järele. Ta puutus mehe karedat käist, püüdes teda peatada. «Mina... ma...» pomises ta ega leidnud rohkem sõnu. «Mina...» ütles ta veel kord.

Sander pööras pead ja vaatas tüdruku hõõguvasse näkku. Mehe näo-

jooned olid karmid ja inetult kiivas. «Sälud,» ütles ta kähinal, «peavad hobusteks kasvama...» Niipaljudest ütleski ja astus edasi.

Kaugel eemal, sealpool Vana-Nabraka rohtaeda hakkas mingi kepi kohal küütsus kogu mööda teed üles tulema. Aga Krit ei teadnud, kas ta olekski julgenud meest enam puutada.

«Sander...» kutsus tüdruk vaevukuuldava sosinaga, «Sander Passander!» Aga mees ei vaadanud tagasi.

Krit seisis ihuüksinda külavaheteel Vana-Nabraka rohtaias veeres ja kuum häbi tõusis kõrvetades kurku.

Sander Passander kõrvetas tõepoolest.

Hannes istus ikka veel kasetüvel, käsi õieli ees. Kriti takistamiseks tõstetud käsi. Aga naine ei rääkinud enam. «Sander Passander!» oli ta öelnud, ja see oligi kõik. Nüüd seisis Krit pisut ärapöörduvalt, olid veidralt longus.

Tuulemurrus praksatas miski, nagu hiiliks keegi õige ettevaatlikult metsarägas ringi, aga võib-olla oli see ka ainult tuul. Tuul, mis tuli peale pikka jõudeelu oma endisi vägitükke kaema. Katsus siin, puutus seal ja kihistas endamisi rahulolevalt.

Hannes silmitses pinevalt Kriti kergelt langetatud kukalt, kondisevõitu õlgu ja saledat pihta, pikki, kuidagi jonnakalt sirgeid sääri.

«Mis on...» algas mees ootamatult peenikese häälega, «mis on Sander Passandril... ja... ja Nuumil selle kõigega ühist? Sinu ja minuga? Meiega?!»

Nüüd pööras naine end ja vaatas Hannesele otsa. Oli, nagu oleks tal raske pöörata — olid ei tahtnud kaasa tulla. Kriti silmad olid kentsakalt kuivad.

«Oh ei,» ütles naine väga rahulikult ning istus kasetüvele, mehest võimalikult eemale. Ta ei vaadanud Hannese poolegi ning silmitses ainiti tuulemurdu, õige madalal, kändude joonel. «Mitte midagi. Sinul pole Sander Passandriga tõepoolest midagi ühist. Isa ja poeg!»

Naise sõnad olid kui hoop. Hannes kihvatas tüvelt püsti ja astus, just nagu löögiuimaselt väaratades, Kriti poole.

«Ei!» hüüdis ta. «Ei-ei! Ma ei taha! Kuuled sa?!»

Naine ei teinud kuulmagi. Ta vaatas endiselt tuulemurdu, madalalt, mehe jalgadest mööda.

«Ma ei taha enam olla Passandri poeg!»

Nüüd tõstis Krit silmad. Neist paistis irooniasegune imestus. See piitus mehe üles.

«Ainus mõõdupuu minu jaoks on — Sander Passander! Kõigile!» kiu-natas ta kõrge, murduva häälega. «Mitte mina ise, vaid mingi passander-

poeg! Mingi vari! Maast-madalast ainult vari: isa suurte tegude, isa kärarikka olemise, isa hiiglajõu ja isa . . .»

«Istu maha,» käskis Krit. «Puhka jalakesi, naudi metsavaikust ja . . .»

Mees tardus paigale. Ta oli avanud suu järgmiseks sõnaks, aga nii — avatuks — see jäigi.

Siis läks ta kuulekalt tüve juurde ja istus koorelatakate vahele. Istus ja vajus üleni kõssi, nagu hoiaks kellegi raske käsi teda kuklast, püüdes pead maksku mis maksab maha suruda.

«Sa ei armasta mind enam sugugi,» ütles ta siis nii tasa, et naine seda ei kuulnudki. Võib-olla ka kuulis, aga ei vastanud.

Keegi käis tõepoolest tuulemurrus. Jõuliste raskete sammudega. Ragistas rägus ja puhus pahinal läbi nina. See pidi koletu suur nina olema. Niisugune puhin oli.

Hannes võpatas ja vahtis pärani silmi padriku poole. Ta oli täiesti näost ära.

Krit hakkas naerma. Alguses tasa, kuidagi sisemise üminaga, aga siis ikka valjemini ja valjemini.

Midagi suurt ja tumedat läks nõtkes sammuga läbi tuulemuru, eemal oksteräga taga.

«See on põder,» ütles Krit madala rinnahäälega. «P-õ-d-e-r, kuuled?!»

Mees vaatas naisele. Näis tõepoolest, et ta teda vaevalt kuulis.

«Nad tulid öösel ja . . . koputasid,» ütles Hannes. «Metsast. Isa arvas, et karjalautade juurest. Seal oli alailma midagi lahti. Mõni lehm vaakus hinge, ülespuhitunud nagu põis, või ei saanud siis kiitsakas mullikas vasikaga maha, raples ringi ja röökis, et kaugele kuulda . . .»

Kriti naer oli kustunud. Sel teemal polnud Hannes küsideski kõnelnud. Kõik need seitse aastat ühtejärke. Nüüdki istus ta seal päris kaamenana, aga sõnad tulid nagu iseenesest robinal suhu. Otsekui oleks naise hiljutine naer mingi tammi purustanud.

«Isa ajas pimeduses torisedes püksid jalga ja võttis eesruumis tule üles. Köögis. Pani tahmunud klaasiga laudalaterna põlema.» Mees jäi vait, nagu tahaks ta kõigest järgnevast mööda hiilida. Aga ta ei pääsenud.

«Mina . . .» ütles ta pisut kähinal, «mulle paistis kohe, et liiga valjusti klopivad. Aga — ma ei julgenud öelda. Isa ei lubanud kunagi, et poiss vahele räägib. Mitte kunagi! Tead ju küll: laps räägib siis, kui kana pissib. Ja . . . ja seal kusagil laudas võis ju viimane häda käes olla! See-pärast öökarjak ehk prömmiski.» Hannes tõmbas hinge. «Kuuled! Viimane häda!»

«Jahah,» ühmas Krit ebamääraselt ja kummardus ahnelt ette, mehe poole.

«Kas . . . kas ma . . . oleksin pidanud . . . ütlema?» küsis Hannes äkki ja

ta nägu virildus Kriti ainitise pilgu all grimassiks. «Ma ju kartsin seda koputust! Kuuled?!»

«Ma... ei tea...» ütles naine pikkamisi, «ei tea.»

«Ei-ei,» kiirustas mees. «Isa oli pahas tujus ja torises. Ööaeg ikkagi. Ta poleks mu sõnu miksiki pannud. Ma ju tundsin teda!» Hannes jäi vait. Tema hääli oli pidevalt tõusnud, nagu vaidleks Krit talle vastu. Siis see hääli katkes. Ja Hannes jätkas ootamatult vaikselt. «Isa,» oleksin ma pidanud ütleva. «Ära mine. Need on nemad!» Sest tegelikult... tege-likult ma nagu teadsin seda. Mõistad? Mulle näib alati, et ma teadsin, Krit. Aga see on ju võimatu, eks?»

Naine ei vastanud.

«On ju võimatu — ütleva?» mangus mees. «Ei saa ju olla, et...»

Naine ei vastanud ikka veel ja Hannes jätkas, maldamata oodata. «Aga ma ei öelnud midagi,» lausus ta. «Kiskusin ainult teki lõuani üles ja hoidsin seda seal kramplikult kinni, nagu püüaks keegi mind armetult alasti rebida.»

Hannes jäi vait ja kiskus end kasetüvel kentsakalt kägerasse, just nagu tahaksid nähtamatud käed teda siinsamas paljaks katkuda: hilp hilbu järel kuni valkjaskahvatu vibaliku kehani välja. Tema nägu oli inetuviril ja kõige meelsamini oleks ta kaitset otsides Kriti ligi pugunud.

Aga see oli võimatu. Vähemalt siin, tuulemurrus.

«Kuid isa läks sedaaegu kööki,» jätkas mees viivu pärast kähedalt. «Läks kööki ja süütas laudalaterna. Ta kolistas veel pangega, ma mäle-tan küll. Pang kolksatas, vett plärtsatas põrandale ja isa vandus vaik-selt, läbi hammaste. Väljas aga oli tormpime ja tuul sakras marukoe-rana Kurisu hoolega parandatud õlgkatuse kallal. Uksele müristati jälle ja miskipärast polnud meie peni sugugi kuulda.

Isa ei küsinud üldse, kes on, ja avas ukse. Laudarahval pidi ju tuli-kiire olema.»

Hannes laskis pea rinnale. Tüki aega nahistas ainult tõusma hakkav tuul tormimurrus, nuuskides ahnelt ümber pilpaina murdunud metsa-hiiglaste.

«Nad tulid tapma,» ütles mees isevärki sumbunud häälega. «Karju-sid: «Käed üles!» ja tulid tapma. Vahest tahtsid nad isalt veel midagi pärida või teda lihtsalt — arupärimiseks — mõnitada ja piinata? Mis-pärast nad siis kohe ei tulistanud? Mõnel pool ju — läbi ukse või aknast otse voodisse... Kuid nemad tulid sisse. «Käed üles!» ja relvad laske-valmis. Aga siis...» Hannes neelatas, tema terav kõrisõlm jõnksus meeleheitlikult üles ja alla, «aga siis jooksis mu ema kambriuksele. Laudalaterna valgussõõri. Ma nägin teda selja tagant, kambripimedast. Läbi peenlinase öösärgi kumendas ta kitsas keha.» Hannese silmad olid pärani, tundus, nagu ei saaks ta neid sugugi pilgutada. «Ema jooksis

uksele. Nii, nagu ta oli. Pikk ja peenike. Linases öösärgis, mis ulatus poolde paljasse sääرده. Juuksed lahti ja käsivarred õlani... paljad. Ta kiljus meeleheitlikult. «Sander! Sander!» kisendas ta. Ja siis midagi arusaamatut. Ilma sõnadeta. Ainult kriiskamine ja hälin. Peaaegu... peaaegu nagu... loom. Saad sa aru?»

Võib-olla ootas Hannes vastust, aga naine ei lausunud sõnagi. Ta silmad seisid liikumatult mehe näos kinni.

«Aga nemad,» ütles Hannes siis, «nad nägid teda. Sellist, nagu ta oli. Mõistad?!»

Krit kahvatas. Ta istus tikksirgelt, peaaegu ebaloomulikus poosis ja vahtis ainisilmi mehe värisevat juuksetukka. Ainult seda sagrais tukka, ta ei julgenud meest kiirustada.

«Nad otsustasid ümber. Sealsamas. Kohapeal. Nad tahtsid teda .. kordamööda... Nad rääkisid sellest valju häälega, sulaselges eesti keeles. Saad sa aru — minu emast! Kõige koledamal kombel. Üks neist kiiksatas isegi naerda, kõrge, erutatud häälega. Aga — nad ei arvestanud isaga.»

Hannes kugistas kramplikult, aga kõike seda oli võimatu alla neelata.

«Isa viskus neile peale, paisates laterna lauvalt põrandale. Plaksatasid lasud. Need ei tabanud. Võib-olla oli ema ilmumine ja kisa neid pisut häirinud? Püsiotsad olid märgist kõrvale nihkunud? Või hüppas isa siis kuidagi ette kõrvale, madalalt. Nad lasksid mööda. Kottpimedus. Rüsin. Trampimine. Vandumine. Röögatused. Tohuvabohu. Mäletan, et viskusin voodist välja. Tahtsin end peita... Jäin särkipidi kusagile kinni, särk kärises ereda sirinaga. Mulle näis, et heitlejad kuulevad seda. Tingimata kuulevad. Litsusin end näoli põranda ligi. Keegi kisendas, hääl valust kime. Ema kiilus selles pimeduses. Keegi korises agoonias. Rohkem ma ei tea.»

Mees jäi vait. Ta pehme lõuaga nägu oli krampis ja kiivas ning küüned kaevusid kasemähka, sõrmenukid pingutusest valged.

«Hommiikul leiti meid...» ütles Hannes siis pikkamööda ja vaevaselt. «Oma laiba olid nad meile jätnud, ainult relva viisid kaasa. Vahel ma mõtlen, et see oli see, kes siis naeris. Peene häälega ja erutatult. Nad olid mehed nagu hundid metsas. Saad aru? Aga üks neist naeris.

Oma haavatu tassisid nad ühes. Vererada viis metsa poole.

Isa lamas moonutatult nurgas, rohkem surnud kui elus. Ja kõikjal oli verd ja verd ja tuhka... Ema oli kukkunud peaaegu leelõukasse. Tal oli kaks kuuli külje sees ja kolmas peas. Ma arvan: ta lasti maha lihtsalt seepärast, et ta jätaks kiljumise. Surnud ei kisenda. Või mine tea? Teda oli nii kerge tabada, isegi kottpimedas, sest ta kriiskas pidevalt «Sander! Sander!». Karjus isa nime, nagu olnuks sest mingit abi...»

Hannes jäi vait ja istus suletud silmi. Näis, nagu oleks ta võimatult väsinud.

«Aga isa heitles nende seas,» ütles ta siis uuesti, «ja pimedas oli neil päris võimatu teda tulistada. Selles tohuvabohus mitte. Ja hiljem... nad ei tahtnudki enam lasta, vaid lihtsalt puruks peksta. Nagu meie koera. Selle naerja laiba eest. Kui... kui nad minema hakkasid, pidid nad arvama, et ta on surnud. Selliste haavadega... ei elata.»

«Ei! Ta elab!» vaidles Krit. «Raudhall ja inetud lillad armid, aga ta...»

«Mõttele siis, kui armetud on pillikääksud kõige selle vastu!» ütles Hannes nagu armu paludes. «Ja kogu see värviline teater, nagu sa ütled. Komejanditamine.»

Krit vaatas teda mõistmatult. Talle näis, et mees sonib. Mingid kentšakad mõttetud sõnad...

Ta elab. On kogu aeg elanud. Krit on sellest pidevalt teadlik. Hallisegused karedad juuksed, inetud vonklevad haavaarmid, aga ta...

Pärast aurava-mulla-kevadet tuli suvi. Imelik suvi oli. Krit mäletas seda nagu unenägu, kord painavat, kord jälle... Aga ei! Vahest ta soniski kogu suve, silmad ahned ja kõrvad ootusärevad?

Alailma püüdis ta nüüd poest välja — põldude vahele. Ikka sinna, kus parasjagu kolhoosiväge kõige rohkem koos. Palus end isalt-emalt põllutööliseks ja lubas poeläpas päris rinnatõbiseks jääda, aga teda ei võetud mitte kuuldagi.

Selle asemel anti pärast poetööd ja praeahjus hoitud lõunat kooliraamatud pihku. Istu aga akna alla õhtuvalgele — kes siis suisa suvel petrooli põletada tihkas — ja õpi. Tehnikumidesse olla nüüd musttuhat tahtjat, ei sinna niisama otse põllult sisse karga, nina veel mullane peas.

Tehnikumis? Kusagil taga Tallinnas? Kümned ja kümned kilomeetrid maid ja metsi vahel. Võõraid ja ükskõikseid maid, mida Krit sugugi ei tunne. Kusagil seal hallide kivimajade ja kiirakääraliste kivitänavate rägastikus, kus ei ole Uus-Nabraka nurmi ega Vana-Nabraka rohtaeda kogunisti? Pole jonklevat rattarööpalist külateed ega... ega Kurisu köötsus vanahoonet, mille kõrvale Sander Passander — kes teab küll miks?! — uut eluhoonet üles raius.

Poiss, pikk ja vibalik, oli tal nüüd abis. Seesama äkki kasvu visanud Hannes, kellel kondivahed veel tühjad ja õlad kõige selle juures ülearu kitsad, nagu poleks ta mingi Sander Passandri poeg, vaid niisama taputeivas Kurisu krundi veeres.

Külarahvas kiitis küll, et Sander pannud poisi varakult tööle ega hel-

lita teist ühtigi parema põlve jaoks; isegi traktoristipaberid olid noorel Passandril juba taskus, aga mehemaks polnud ta sellest oma kaheksateistkümne aastaga ometi läinud. Käis aga peale kuidagi lõnkat-lõnkat, õliplekiline kuub üll ja pikkade sõrmedega käed varrukaist kaugel väljas.

Ta oleks Kriti omajagu naermagi ajanud, kui ta ainult nii vihastavalt tihti poleks ise poodi kauba järele tulnud.

Seal ta seisis, vaata et niisama pikk kui Sander Passander, aga peenike nagu kriipsjas mastimänd laialehelise räsaja võsa ja sirguva noormetsa taustal. Seisis ja vahtis, heledad silmad laiali peas, blondid habemeudemed päikesekiirtes kiiskamas, ja mängis rahutute kondiste sõrmedega mööda omaenese kuuehõlmu. Näperdas nõõpide kallal ja sikutas taskuservi, ise vist ei teadnudki, mis teeb. Sihukese näoga vahtis üle leti ja ootas kannatlikult oma järjekorda.

Esimees aga, Sander Passander ise, möllas sedaaegu kolhoosiväljadel ilmade ja inimestega, lautade-tallide man loomade ja inimestega, käis kakles mehesti masina-traktorijaamaga ja nõutas linnast patuga pooleks hädavajalikku tarbekraami. Oli temal siis aega harutihti poe ligi tulla või õhtuhakul kõveriti külateedel hulkuda! Mis sellest, et Vana-Nabraka rohtaed lokkas rasket rohelist ja Uus-Nabraka ristikuväli kirendas lilladest härjapeanuttidest!

See-eest mürtsus poolde suveöösse välja Kurisu vana toa man uue elumaja rajamine. Krit pidi küll akna päris pärani lükkama, et see hääl tuppa kooliraamatu taha paremini kätte kostaks. Teinekord unus raamatki niisama lahtiselt põlvedele, valged abitud lehed laiali vastu süvenevat suveööd. Krit istus ja kuulatas. Kurisu oli ju mitme maa taga, aga või siis vaikes-valges öös neid kõminaid nii ülearu palju ongi.

Kuulsid Kurisu kanget kloppimist ka külaeidid. Kuulatasid kaevuteel või lauda man, rätik kõrva pealt tagasi lükatud, ja pidasid peenikest naeru. Pidi ikka sel vanal Passandril nüüd õite suur naisevõtuvalu taga olema, et sedasi poolöö aegu möllas ja tormutas! Ei taha teine muidugi uut naist vanale leelõukale ligi lasta — kange komukas küll, aga kus seegi ebausust üle saab!

Või pelgab siis pruutis inimene ise Kurisu Nete vereaset, süda sant ja raske sees nagu sissetungijal kunagi? Ja sedajärge siis susistati küll ühest, küll teisest. Kas — nagu naljatamisi — Kamaru Kaarli siivutust lehest, kel silmnägu aina meesterahvaste järele kiiskab, või — üsna töökaupa — Jooritsa Juhani üliküpselt ja madalmatsakast tütrest. Tollest Esmeraldast, kellel piltki ajalehes ja kes emiselaudas aina esimeseks talitajaks tõusis, pisikesed kõvad käed ühtilma kahkjasroosasid põrsaubinaid täis.

Oli nimetada, nii poolmõistamisi, et suurt tüli ei tekiks, veel üht ja

teistki. Sest või siis täies elujõus mees, Passandri moodi torm pealegi, aastate pikku nüüd mungapõlve pidas! Nagu küla ei teaks ega kuuleks, kus sellega!

Kindel oli ainult see, et too «kallis väljavalitu» nüüd päris põhjalikult sedapsi on, häbi irvitamas ukse ees. Mispärast siis Sander muidu ei anna iseendale ega pojale armu, kuni silm valges suveöös vähegi seletab? Just nagu peaks poeg-vaeseke isa patud lunastama ja heaks tegema seitsmendast põlvest saati!

Teinekord toovat vana Passander tormilaternagi platsi, ahhetasid inimesed ja vangutasid päid. Sihuke tulipalav kiire oli ühtäkki selle uue hoonega, millest aastaid ainult kuhi pleekivaid saelaudu oli Kurisu hoo-vil tunnistust andnud.

Kuid, kes teda teab, vahest mattis Sander Passander ainult õhtuaega, saag vilisemas käes või haamer kõmmimas vastu vastset seinu. Õhtuaega ja iseoma kentsakalt uitama kippuvaid mõtteid. Polnud küll kedagi, kellele tema-mees oma tegudest aru annaks. Poegki kehtis nõksat-nõksat vasakut õlga ja naeratas kuidagi viltumisi, kui küsima tikuti.

Aga teinekord oli ta äkki poes. Sander Passander. Lükkas ukse lahti ja tema suur kogu täitis piitadevahe üleni. Kriit pidi seisatama ja hetke aru pidama, enne kui märkas käe kaubaga üle leti ostja poole sirutada. Või pillas siis valmiskaalutud paberkoti soolaga pauhti! põrandale, jämemust sool krudinal mööda põrandalaudu laiali. Niisugune oli Kriit, kui Sander Passander poeukse avas.

Aga Sander Passander ei märganud midagi. Tuli sisse, teretas kõiki kõva kõriga, mõnd huikas nimepidi ja teisele laksas lapiti seljale, ainult üle leti ta suurt ei vaadanud. Teinekord vähe volksas korra või paar, ja oligi kõik. Selle asemel seadis end moekalt seinu äärde sabasse, käed sügavalt püksitaskutes ja rind kummis ees. Ajas sealt niisama käojaani või tõmbas tõtt kogunisti, naised ikka naermas ja lõkerdamas ümber, silmad siramas peas ja hambad laiali suus. Seda enam siis Sandergi töö sekka vängemat viskas. Kiitis ostjanaiste üliküpset kaunidust, mis olla kui põllukumerused viljalõikuse ootel, ja kissitas maial moel sinnapoole silmi, naerukortsud nagu sügavad kiired päikesest põlenud näos.

Kriit aga küürutas maha ja pühkis põrandalt suuri kibemõrusid soolateri, prügikühvli vars kõvasti-kõvasti pihus. Pühkis pikkamisi ja hoolega, nagu oleks selle määrdunud soolaga maailm aega või nagu ei huvitaks ostjarahva naer ja lõbu teda karvavõrdki. Teda, kes nagu ei kuulunudki enam siia, vaid Tallinna tohutu toredate kivimajade vahele ükskõik millisesse tehnikumi, kuhu aga vähegi sisse peaks saama.

«Tere kah, Poe-Kriit,» ütles Sander Passander, kui päris leti ligi jõudis, just nagu oleks ta Kriiti alles nüüdsama märganud. «Kaalu mulle õige sutike suhkrut: ehk teeb vanamehe elu pisut magusamaks.»

«Võeh, võeh! Eks musi ikka magusam,» tõnkas üks poolküütsus küla-
eit ankanurgast nalja teha. «Mis sest suhkrust saad! See Pauli Krit juba
päris täisnimene väljas. Või veel!»

Aga Krit pööras kannal ringi ja kadus vihinal poe taharuumi, silmad
nuttu ja häbi täis.

«Kuule's hullu . . .» keelas isa talle järele ja pilgutas kohkunult oma
linnusilmi, «kuhu sa's sedaviisi . . .?»

«Kanäe mul asjalist!» sõitles Sander Passander naljamutti. «Mis sa
lapsega lõõbid! Paras naisinimene sul küll — varsajalad alles all ja õla-
nukid nurgelised!»

Aga see tegi asjad poe tagaruumis tükki halvemaks, niisugused kent-
sakad asjad olid seal.

«See mu pojale paras,» ütles Sander eesruumis juba päris ülearuselt
ja tegi minekut, unustades Poe-Paulilt saadud suhkrukoti letiservale
röötsakile.

«Esimees! Esimees, ae!» hõiksid naised poeruumis ja läksid ukse-
avalegi järele, kuni ta pidi tagasi tulema ja oma magusa elu poeletilt
kaasa viima.

Aga siis oli sügis käes ja ärasõiduks kõik valmis. Isa, Poe-Paul, laenas
kolhoositallist hobuse, et tüdruk koos padajänniga hõlpsamini lähe-
masse raudteejaama pääseks. Seadis veel ennastki kutsariks seltsi: uus
sinine ülikond seljas ja valge särk seks puhuks eriti pestud ja triigitud.

Isa oli uhke ja tähtis kui külakukk, rind ees, hõre juuksehari sõjakalt
püsti ja ümarikud, ripsmeteta silmad pilkumas peas: niisuguseid sisse-
astumishindeid oli küll väheste võsudel pakkuda kui selsamal suurel ja
saledal Poe-Kritil, jäägu see «poe» nüüd pealegi eest ära ja — igavesti.

Sügishommiku jahe kargus kummus veel põldude kohal ja külas oli
varavaikne, ainult ülalt lautade poolt kostis hooti karjanaiste kauget
kila ning lehmade summutatud ammumist. Koer klähvis ja üksik lehma-
kell lõi selgesti klokk! klokk! klokk!

Krit istus juba vankril. Käed ümber põlvede ja ise pisut külmakartli-
kult kühmas. Niiskevõitu jahedus seisis külateede ja majade üle ning
puges kuidagi lohutult ka Kritile ligi. Klokk! klokk! klokk! lõi üksik
lehmakell, muud häält nagu polnudki enam. Klokk! Klokk!

Isa püsis veel hobuse valjaste kallal — küllap ajas ruunale raudu
suhu, et see raudtee ligi lõhkuma ei pääseks. Ema, Poe-Liine, aga vudis
aina toa ja vankri vahet, mõni ilmatu vajalik totsik-nätsik peos.

Lõpuks seisis ta seal, kumer kõht kõvasti vastu vankriserva, ja vaa-
tas veekalkvel silmadega tütrele näkku. Kõik sõnad, olgu siis hoiatud
või head soovid, olid nagu ammuilma öeldud, kuid kõige tähtsam seegi-
pooldest veel ütlemata. Seda kõige tähtsamat ema otsiski, pilk kõvasti
tütre hajalivõitu näos kinni.

Siis tuli esimees. Sander Passander. Vahest läks ta üsna juhukaupa poe omade õue alt läbi, nägi suurt seadmist vankri ümber ja tuli jalgväravast sisse? Aga seal ta oli. Karedavõitu ja pisut sagris nagu Passander ikka, lillakas haavavorp põiki üle põse. Isegi tubakalehk oli tal ligi, kui ta vankriveerde astus. Kogu õhk Kriti ümber sai äkisti seda täis.

Astus vankriveerde, jah, et head teed ka ärasõitjale. Pakkus kätt ja puha. Aga käsi oli tal suur ja valus. Ning kuum nagu sepapihid.

Isa tähtsus tõusis seeläbi veelgi. Ta kohendas nimetissõrmega kitsaks kippuvat särgikraed, tõmbas avaravõitu pühapäevapintsaku kenasti sirgu ja paristas esimehelegi eksamihinded ette, just täpselt sellesamas järjekorras, nagu need hiljaaegu saadud. Ei pannud Kriti keelukätt mikski.

Ena jälle imestas pärast isekeski, et, näe, oskab see teinekord päris kibeda ütlemisega Passandergi vahel üsna armas inimene olla. Pani ka lapseläe käe kenasti pihku nagu päris täisnimesele kunagi.

«Eks tule siis kodukülla tagasi,» ütles Sander veel. «Ära sa laia ilma niisama tõugata-tõmmata jää.»

«Ei jää!» sosistas Krit kähku ja kähedalt ning pööras punaseks lahvanud palge kibekiiresti kõrvale.

Sander Passander aga keeras minekule ja läks kuidagi pooltuimamisi väravast välja. Läks ega vaadanud enam sugugi tagasi, nagu oleks ta sootuks unustanud minekuvankri ja oma reisikotil istuva Poe-Pauli sire-sirge tütre.

Jah, ta elab. On kogu aeg elanud. Kõik need aastad, need ilmatu pikad aastad ühtejärke. Elab ja hingab ja lõhnab tubaka järele, aga Krit... Aga tema...

«Sa ütlesid, et ta elab,» lausus Hannes aegapidi ja vaatas heleda kulmu alt poolkülitsi Kriti poole. «Ütle siis kah, kes peaks seda paremini teadma kui mina? Mina ise — passanderpoeg?»

Krit ei vastanud. Ta oli oma silmad jälle metsarägasse pööranud. Rästlevasse tuulemurdu, millest pääsu ei paistnud kusagilt.

«Või tead äkki sina, kuidas ta hingab ja nohiseb pahinal, just nagu see põder ennist?»

Krit pööras kiiresti pead ja vaatas Hannesele otsa.

«Ainult, et tubakahais on ligi,» ütles mees. «Või siis, kuidas ta norskab lämbpimedas tagakambris, nagu läheneks äike Kamaru soometsade poolt? Ei tea?»

«Sa oled kentsakas,» leidis Krit ja vaatas Hannest uurivalt.

«Aga mina tean!» kinnitas mees ägedalt. «Ma võin seda kuulda kustahes: hingamist ja... norskamist ja... haista higilõhnagi, kui tahad.»

Krit kuulab liikumatult, ainult ta suured mustad silmaterad näisid aegamisi avarduvat.

«Õhtul, enne kui ta koju tuli, pidin ma soojendama toidu,» ütles Hannes. «Rükkisin kaevust pange välja — see oli sügav kaev ja riputuskett oli roostes. Pang oli vahel pilgeni meie igapäevast söömaleent täis. Sellist hallikat, tangud ja kaalitükid ja... Läigatasin suure sortsu suppi tahmunud külgedega patta. Vedisin paja tupp ja hakkasin hagudega tuld tegema...» Mees peatus. «Selsamal leeloukal,» ütles ta siis. «Saad aru? Esiotsa ma aina uurisin laike lõukakividel. Kartsin kõrvetada oma ema verd. Möistad?!»

Mehe nagu kiskus nutuvirilalt kiiva, kuid ta sai endast jagu.

«Aga tema?» päris Krit.

«Mis — tema?» imestas mees. «Arvad, et ma talle...?»

Krit ei arvanud midagi.

«Tema? «Mees,» venitas ta alati, kui märkas mu pelgust,» seletas Hannes pilgu hiljem. «Ma ei tahtnud, et ta niimoodi venitab. Mees? Mina... ma tahtsin olla tüdruk. Nagu... nagu ütleme kas või sinagi olid. Sul olid lühikesed kõvad patsid harali peas ja patsiotstes lehid. Ükskord ma nägin, kuidas Poe-Paul üht lehvi sidus. Sa seisid pooliti letinurga peidus ja uudistasid, silmad pärani, meid. Mind ja isa. Võib-olla pelgasidki pisut või põlgasid — kust mina tean. Kuidas ma teda üles katsusin ajada, sealt, heeringatünnilt. Aga tema ei ärganud, ainult ürises vastu ja rahmis käega õhus ringi.

Sa ei pannud tähelegi, et Poe-Paul sul lehvi seob...»

Krit vaatas kuidagi häiritult mehele.

«Aga ära arva: meil Kurisulgi oli vahel lõbu laialt,» ühmas mees poolmuigamisi. «Isa mängis minuga kah. Miks mitte! See oli alati üks ja seesama mäng. Selle nimi oli — Suur Sõnn. «Noh, kiipsik, teeme Suurt Sõnni,» ütles isa. Tegelikult oli isa Suur Sõnn ja mina... No tead. See käis nii, et isa tõmbas end küütsu ja kõverasse ning ajas käed nagu harali sarved pea kohale ette.

Ta oli tohutu suur nagu mägi, kui ta kopsat-kopsat mulle lähemale kargas ja mõrises nagu kolhoosi vanapull. Ainult et — tal ei olnud ninarõngast. Ma pidin ennast kaitsma, aga kui ta tuli, siis sulgesin ma silmad ja kugistasin neelata. Ta sakutas mu üksnes vasaku käega läbi. Ainult vasaku «sarvega». Lihtsalt naljaviluks. Võttis rinnust kinni ja raputas. Peaaegu et ettevaatlikult. Aga ainult vasakuga. Paremat ei olnud vaja — ka hiljem mitte.»

Hannes vakatas kokkunenult. Ja tõmbus kõssi. Midagi oli liiaks öeldud. Ta tundis seda õhust nende vahel. Koorelatakil kasetüve kohal. Ta ei söandanud naise poole vaadata. Aga ei saanud ka enam pidama. Pais oli purunenud.

«Ole mees, võitle!» ütles isa. «Kasvata konti!» Aga mina sulgesin jälle silmad, kui ta kopsat-kopsat hüppas ja naeris, suu valgeid teravaid hambaid täis.

Ja siis sulgesin silmad kah, kui ta sõi. Ta sõi palju ja ahnelt. Kiirus-tamisi. Järas kuiva leiba ning ta lõuad liikusid nagu raudveski. Ma ei tea isegi miks, aga nii ma mõtlesin. Raudveski. Oleks näiteks mu sõrm talle suhu sattunud, oleks ta selle purupeeneks jäänud, märkamata sugugi mu krõmpsuvaid sörmeluid.»

«Sa oled hull!» ütles Krit tasa ja madalalt. «Sa vihkasid teda?»

«Ei, miks?» imestas Hannes. «Ma kasutasin teda. Kattevarjuna. Pugesin igal võimalikul ja võimatul juhul tema taha peitu. Tõsi küll: ta kuulsa nime taha. Koolis... ma ei õppinudki seal kaklema. Tarvitses vaid mõnel poisil mulle pinna peale käia, kui kukkusin kisama: «Ütlen Sandrile ära! Ütlen Passandrile ära!» Ja nemad kartsid. Mehega, kes metsavendadega kakleb, pole nalja.»

Hannes hakkas ootamatult naerma, otsekui leiaks ta selles ometi mis-
kit naljakat. Aga ta naer katkes niisama järsku, kui oli alanud.

Krit ei naernud.

«Passanderpoeg, ütles rahvas ja silmitses mind ootavalt. Ükskõik, kus. Kooliteel, poes või suvevaheajal põllutööl. Ning nad olid pettunud. Ma tean.»

«Taputeivas,» ühmas Krit endamisi.

«Kuidas? Mida sa ütlesid?» päris mees. «Misasja?» Aga naine ei vastanud.

«Aga mina... mina toitsin raudveskit. Olin juba traktorist ja toitsin ikka veel raudveskit. Sest leemepada ja pesunuustik pole mehetöö. Nii ta ütles. Ütles ja naeris. See oli nali. Ta tuli koju ja istus lauda. Ma tõstsin kausi ette. Ta ei küsinud midagi, võttis lusika ja sõi. Haukas leiba kõrvale ja solpas isukalt supis. Püüdis vintske lihakäntsaka kahvliga kinni.

Aga vahel oli mul tunne, et ta järab mind. Minu liha luudelt. Sestap mu luud olidki nii pikad ja paljad.»

«Jäta järele,» keelas Krit.

Mees jättiski ja istus pilgu aega endamisi.

«Noor turjakas ja arutu hiiglane,» ütles Hannes siis nagu sootuks seotult, peaaegu et sonimisi. «Möllav hiiglane, kelle jälgi on kõik metsad täis.»

«Millest sa räägid?» ei taibanud naine sugugi.

«Koos mättakamakaga ülesjuuritud puud, poolest tüvest murtud puud ja mahapaisatud hiiglaoksad, murdekohad kui hambad irevil.»

«Mis?» päris Krit. «Mis?»

«Olla hiiglane. Minugi poolst kas või arutu. Aga jätta jälgi. Mitte komistada alailma teise jälgedele, nagu meie sinuga siin tuulemurrus. Kuid — teise jälgi olid kõik kohad täis. Nad vaatasid mulle otsa. Nad naersid mulle otsa. Noh, passanderpoeg, küsisid inimesed, aga minul ei olnud liha luudel.»

Hannes vaikis äkki. Ta vaatas sõgesilmi naisele, uskumata veel isegi, et suutis end sedavõrd reeta. Krit on kohtunik ja Krit ei halasta.

«Miks ma muidu olin nõus sinuga koos siit linna põgenema? Siis, pärast sõjaväge, kui ma sinu olin saanud?» jätkas mees kiirustamisi, nagu hirmul peatselt langeva otsuse ees. «Milleks? Võib-olla otsisin ma — jälgedeta teed.»

«Sina?» ei uskunud Krit. «Jälgedeta teed?»

«Jajah,» tõendas mees kärmosti, «või vähemalt tahtsin ma olla Hannes Passander, mitte...»

«... passanderpoeg?» päris naine. «Sul on õigus: sul ei ole liha luudel.»

Hannes oli vait. Ta istus lahtiste koorelatakate vahel, kentsakalt pikk-peenike, ega liigutanud end.

Naine silmitses teda pinevil. «Sa ei kasvatanud konti ega liha,» ütles Krit siis, «ja püüad seda nüüd Sandrile süüks panna. Sander ei sidunud su lehvipaela!»

Krit hakkas naerma ja tõusis püsti.

«Nüüd lähen ma tuulemurrust välja!» ütles ta ja hakkas astuma. Silmalt sinnapoole, kus oli vilksatanud nõtke põder. Ta astus üle oksaräga, tõstes kõrgele oma saledaid traavlijalgu.

Krit ei vaadanud tagasi ega näinud, et mees jäi paigale. Seal ta istus, tegemata katsetki tõusta.

«Krit!» hüüdis mees. «Krit!!»

Naine peatus ja pööras pead. «Mis on?» küsis ta üle õla.

«Ütle mulle... mispärast sa ütlesid ennist «Sander Passander?» Mehe hääl oli nagu ummukses. Seesama raske käsi ta kuklal näis nüüdki — maksku mis maksab — pead alla suruvat. «Sander Passander?» küsis ta.

Naine vaatas üle õla ega vastanud.

«Me rääkisime meist... värvilisest teatrist ja komejandist ja... aga sina...» püüdis mees seletada.

«Kas tõesti?» imestas Krit. «Ütlesin ma tõepoolest — Sander Passander?»

«Kuidas?!» kokkus mees. «Sellest samast ju kõik... algaski!»

Hannes tõusis kasetüvelt üles. «Tule... tule tagasi, Krit!» kutsus ta ärevalt. «Sina ju... sa ütlesid, et Sander Passander kõrvetab?»

Naine pööras end nüüd ringi. Kogu kehaga mehe poole.

«Nuumi ütles, et kõrvetab,» lausus Krit ja vahtis suurte, peaaegu tühjade silmadega mehe vibalikku kogu. «N-u-u-m-i,» veeris ta siis tähthaaval, nagu õpetades pisikest last.

Seesama Nuumi, kes tuli hilissuvel. Tuli päris kutsumata. Oma kraamikoormaga Kurisule. Nete öde oli. Ja Nete silmad olid tal kah. Silmad ja hää, ütlesid inimesed. Tollesama juba ammu tapetud Kurisu Nete omad. Aga see siin — elas. Ainult et sootuks lühike oli ta. Lühike ja värtnakujuline. Ning sidrunikarva kollane veel pealegi. Oli ainult oma kiipskõhna mehe, vähktõbise alevirätsepa, kevadehakul maha matnud. Ja küllap juba peiepeol ainsale sugulasele, Passandrile, silma heitnud. Sedasama Nete-silma, küllap ta teadis.

Nuumi tuli hilissuvel. Ei suvemäsusse ega talvetardumusse. Oskas valida aega ja seda, et Kurisul uushoone pärast ruumi laialt.

Ainult et tema, Krit, läks tol ajal juba kolmandat sügist linna...

Küla kohal kummus tookord rukkihakikarva hõbekollane september. Kõik oli selline: kergelt kahvatanud päike ja kõrretüügas niidetud põldudel ja needsamad rukkihakid ise. Õhkki oli mahe ja kahvatusoe, kergelt hõbedase varjundiga. Aedades valendasid õunapuud küpseks saavatest õuntest.

Siis aga keeras buss kõik oma loosklevasse valkjashalli tolmusabasse. Kritile näis, et viimane, keda ta nägi, oli Sander Passander. Seal ta seis harkisjalu põllupeenral, otsekui püüdes meenutada midagi, mis selgi suvel kuidagi kentsakalt unarusse jäänud.

Jajaa. See oli olnud helde sügis. Nüüd ehk võis suve läbi verivihasel ringirühmanud Sandergi pisut hinge tagasi tõmmata ning prinevil juhi-ohjad hetkeks-teiseks lödvemale lasta. Eks rääkinud ju ema, Poe-Liinegi, inimeste veidi ülearusel nurinast esimehe kõvakarmide käskude ja liiga kibedate tööpäevade pärast? Aga võis siis Sander sinna parata, kui maa nõudis ja taga ajas? Varakevade suurest sigitamislustist puhkama peibutava külmakarbani välja. Ainult et nüüd, mil just omaenese maalapp ei kisendanud, püüdis nii mõnigi suurest põllust poolkülitsi mööda hiilida. Just nagu poleks avara, piirikivideta maa suured tahtmised neilemeestele kontimööda. Peljati tillukest tasu ülearu ränga vaeva eest, unustades hoopis, et ainult suur vaev põllu pehmeks ja järeleandlikuks teeb, täpselt nagu naise — nii kui Sander ütles.

Ning ega Passander seda rahvale suisa suhu ütlemast kohkunud. Siis, kui kevadel varavalges ustele prõmmis ja aknaraame lõgistas. Olgu Kaarupi vanahalli kindlusesarnases kodus või jälle Vana-Nabraka rohtaia taha peitu pugunud pikkhoone juures.

Teised, need tulid tööle küll, kas mure või vahest ka armastuse sun-

nil. Minki ju lauta loomade juurde või põllule mulla manu ennegi, kui tasu tööpoolest nimetamisväärne polnud. Võib-olla usuti tulevastesse aegadesse ja Sandri sõnasse?

Agaga võib-olla ei lubanud miski ürgsem kui nad ise põllumullale selga keerata? Sest muld hingas ja lõhnas ja ootas mustmureliku näoga kahel pool külategid ning ümberringi kõikide tarede taga kuni Kamaru kidurrate soometsadeni välja. Nägid seda ju teisestki, Sandrist rääkimata, kel silmad ja ninasõõrmed alailma mullalõhnale avali.

Agaga teinekord kaebas jälle Poe-Paul, et Passander prõmmida nendega, kes oma lapsed linna õppima lasknud. Just nagu oleks see mõni häbiasi või nõnda.

Seisab see Sander — ise parajalt sooja peaga — poeruumis ja sõitleb mehi. Ikka neid, kel lapsed kusagil taga Tallinnas «linnaleeris». Nii Passander just ütleb, et linnaleeris, ning see kõlab nagu kirikuleergi koledasti ta suust. Otsekui sülgaks selle leti äärde meeste sekka, endal silmnägu kentsakalt tume ees.

«Lapsed ikka veel meie omad,» uravad söakamad ja põrnitsevad, viinakibe suus ja silmakulmuldel, esimehele vastu.

«Seda minagi!» partsab Sander. «Sesta'p minu poeg siia elulõpuni mulda songima jääb, tulgu teist või teibaga õpetada!» ütleb nii ja tühistab rusikaga rinnale, otsekui mingi vandetõotuse kinnituseks.

Kui agaga seepeale mõni kurjema suuga nagu juhukaupa Hannese kiip-sakat konti riivab, läheb Passander alles päriselt põlema. «Vahi, et sul oma konte üksipulgi kokku lugeda ei tule!» prõmatas ta äkkimeeli ja suur sinine soon tõuseb kui vorp meelegohale, kiiresti tuksuv veri tunglemas sees.

Seepeale jääb kondi-aasija suu sootuks soiku ja mees ise otsib kihmu-kohmu teiste taga varju. Ikka nii nagu muuseas — et mõnele naabri-mehele sõnakese öelda või Poe-Paulilt päris liigne õllepudel tellida.

«Raudruunal endalgi jõudu ülearu,» ütleb Sander viivu pärast nagu poollepitavalt, agaga ei saa ometi jätta lisamata, et mitte igal lõuamehel pole nutti, et pukis püsida.

Seepeale kukub Poe-Paul leti taga üsna avalikult itsitama ning Sander röötsutab letiservale ja pajatab talle päris usaldamisi, et saagu agaga nüüd see poisi pikk sõduriaeg seljataha, siis toovad nemad Hannesega küll kergejalgsed noorikud majja ja elavad all Kurisul kui mehed muis-tegi. Antagu ainult aega atra seada!

Poe-Paul on sellega muidugi kenasti päri. Nokutab pead ja kiidab takka, et mis Sandri-sarnasel mehel viga — peab veel kõik külapiigid järjest ära ja jõudu jääb ülegi. Sander mühatas seepeale naerda ning vaatab päris uurimisi Poe-Paulile silma, et kas naljatab niisama või on teise sõnadel omajagu tõevarju taga.

«Ega hullu tea, jah,» osatab Poe-Paul kodumail. «Äkist ongi teisel mõni plikaohu varuks, pea endal hallikirju otsas ja silmnägu haava-armist hirmus ees!»

Jah, aga sügis oli tol korral viljahelde ja õunahelde ning kartuli-pealsed töotasid kibedaid võtupäevi. Ning tema, Passander, oli valmis kõigega rinda pistma — just nii, nagu ta seal seisis, harkisjalu põllupenral, kuni kadus bussi tolmusabasse täiesti. See oli tolsamal Nuumi tuleku sügisel.

«Nuumi,» kordas Krit jälle.

Hannes vaatas talle seegipoolest mõistmatult vastu.

«Nuumi — et kõrvetab,» ütles naine nagu seletuseks.

«Seda sa . . .» kõhkles mees, «sa ei räägi õigust, Krit. Pole tema moodi niiviisi . . .»

«Sellest minagi, et — teda,» ütles Krit ja tõmbas hinge, «Nuumit.»

«See on võimatu. Seda ta ei öelnud: Nuumi on sihuke väike ja vilgas ja ümarik, kuidagi salatagasihoidlik. Tema ei . . .»

«Väike rasvunud hiireke?» küsis Krit. «Pisut kollakas ja hambakiksud parajas paigas?»

«Sa ei salli Nuumit?»

«Mispärast? Ma armastan oma ämma! Kuidas ta keerleb meie ümber, kui maale juhtume — just nagu elavhõbedatilgake. Väikesed vilkad käed, teda on kõikjal. Nii nagu ta asju ja seinalinikuid ja heegeltöid — Kurisu uustare pilgeni täis.»

«On see siis paha? Enne oli üksainus kääksuva uksega kapp ja tühjad laudtoad . . .»

«Sinu ema kummut?»

«Aeg on ometi edasi läinud . . .»

«See on rehe all,» ütles Krit, «hiirepesa oli alumises sahtlis, paljad karvutud ja roosad hiirepojad sees.»

«Sa oled veider!» imestas Hannes. «Aga milline oleks isa elu ilma temata? Kui ta poleks tulnud?»

«Jah?» küsis Krit. «Tõepoolest?»

«Meie sinuga oleme kaugel ja tema oleks kui näljane vana hunt ihu-üksi koopas . . .»

«Kes ei saa närida sinu luid? Sa oled kaastundlik!»

«Nüüd hakkad siis — sellegal!» heitis Hannes. «Nagu sedagi, et me tookord just siis linna läksime, kui kolhoosirahvas isa võimu vastu hambaid näitas. Ähvardas uue valida — kas või Jooritsa Juhani Esmeralda.»

«Jajah,» õhkas naine. «Tee voodi alla on sulle ilmalati selge olnud.»

AIME MARIPUU

1984

«Krit!!»

Krit muigas. See oli kaledavõitu muie ja taltsutas mehe paigale. «Ma tahtsin ka ise tookord minna,» ütles naine siis, «aga sina poleks tohtinud tahta. Just siis. Poepealse oleks võinud välja ehitada — jätkunuks ainult hakkamist! Oli meil vaja Kurisul kambreid jaotada: kaks kanget perenaist pliidi ümber sibamas ja kui mehed õhtuvidevikus tulid...»

«Sa tead küll, et ma tegin sinu enda tahtmist mööda. Ka Kurisu asjas. Sa tahad Kurisule, sa tahad Kurisule — muud ma ei kuulnudki, kuna mina... mina, noh, nagu häbenesin isa ees oma... õnne. Sa ei peaks tõesti...»

«Muidugi ma ei peaks,» nõustus Krit üsna ootamatult. «Aga siis tuleb... Nuumi,» jätkas ta kähedalt. «Ta kutsub mind kuhugi teiste silma alt ära ja kudrutab mulle oma — saladusi. Möistad? Tuleb ja ütleb, et ta pole ilmapeal teadnud, et... et nii, nagu Sander...»

«Ma ei taha seda kuulda,» keelas Hannes sumbunult. «Ta on mu isa.»

«Nuumi naerab kurinal. Tal on kollakashallid silmad. Ja ümarad puusad, mis ei pea kinni ühtegi last. Pole kunagi pidanud.»

«Jäta järele!»

«Ei jäta! Ta tuleb ja ütleb...»

«Aga sina? Milleks sina sellest? Minule? Mis on minul asja Nuumiga või sellega, mida naised omavahel... sosistavad?» Mehe hääl tõusis ja hakkas veidralt vibreerima.

«Nurki mööda!» lisas ta ja jäi, suu poolkõhkunud võidukusest irvakile, Kritti tunnistama.

Krit ei vastanud. Ta vaatas vidusilmi Hannese pikka ja otsekui lõdvalt kokkumonteeritud keha. Ühtäkki tundus talle ilmvõimatu, et ta on võinud puutuda mehe ülearu pikaks venitatud liikmeid nende ühisel ööasemel. Jahedavõitu ja painduvaid liikmeid, mis on iga hetk valmis haarama tema, Kriti järele, nagu mingi pikliku hallikaskahvatu süva-vee-eluka kombitsad. Suveöö videvas poolhämarias ja talveöö pilkases ringikomplevad haarmed. Ja siis veel sosin. Peaaegu sõnadeta, pehmelt lalisev sosin.

Krit pörkas tagasi. Ta peab põgenema. Ülepeakaela. Minema raginal tuulemurdu ja jooksmas. Jooksmas — rägadik rebimas riideid ja kaapas kareda käega juuste järele. Jooksmas, kuni langeb samblale maha. Ainult lamada. Kaevuda näoli kuivhalli samblasse. Kүүntega. Ja silmades. Lamada rinnuli, üha kõvemini ja kõvemini ligi maad.

«Ei!» ütles naine ja pöördus ära. Aga ta ei astunud sammugi. Tuulemurd oli siinsamas, otse ta näo juures. Hall ja rägune, õhtuniiske ja hääletuvaikne. Isegi tuul oli loidunud ega liikunud enam oma vägiteopaikades. Krit seisis seljaga mehe, näoga rägadiku poole.

«Krit...» ütles Hannes.

AIME MARIPUU

Naine ei kuulnud.

«Kuule, Krit...»

Siis pööras naine ringi.

«Ma olen väsinud,» ütles ta ja läks pikkamisi ning istus kasetüvele. «Räägime teine kord.»

Mees läks ja istus ettevaatlikult Kriti kõrvale. Mitte päris ligi. Ei sugugi. Kuid ometi hulga lähemale kui varem. Siit võis tarbekorral ka naist puutada: panna käe kas seljale või põlvele või koguni õlgade ümber, kui pisut edasi nihkuda.

Kriti olad on sellised tugevad, sitked ja kuumad. Hannese pihud teadsid seda. Isegi naist puutumata.

«Krit,» algas mees nagu poolkatsetamisi, «me kakleme ja jonnime justkui päris väikesed lapsed siin — tuulemurrus.»

«Kas tõesti?» pööras naine pead, kentsakas naeruvine näol.

«No näed!» rõõmustas mees edu üle. «Mingi purutühise asja pärast. Mis ma nüüd räägin?! Lausa mittemillegi pärast. Aga meie...»

«Millised asjad on — purutühised?» päris naine ja vaatas äkki nagu tõepoolest abi otsides mehele näkku. «Purutühised? Ma ei tea.»

Hannes ei osanud vastata. Ta neelatas ja sirutas ettevaatlikult käe välja. Liiga vara. Kriti õlg võpatas ja tõmbus eemale.

«Tahtsid sa minuga midagi rääkida?» küsis naine jäigalt. «Et sa mind tagasi kutsusid?»

«Jahah,» kiirustas mees. «Või arvad, et polegi midagi? Peale seitset aastat ja... ja kõiki neid kentsakaid sõnu täna siin tuulemurrus?»

«Räägime siis,» ütles naine ja vaatas enda ette maha samblale.

Hannes vaikis. Ta istus, julgemata lepituskätt naise poole sirutada. Krit kühmutas kuidagi veidralt seal kasetüvel: olad köökus ees ja suured soojad pihud vastamisi põlvede vahele surutud. Naine vaatas aini silmi hallkaredale samblale. Hannes ei teadnud, mida ta mõtleb.

«Kuule...» algas mees ebakindlalt. «Mis meil siis õieti on? Sinul ja minul?»

Krit ei vastanud. Ainult istus ja vaatas sammalt. Peent oksarägu olid kõik kohad täis. Kuiiva hallikat männiraagu ja lahtiste hõlmadega käbisid. Krit nägi isegi üht katkisõtkutud seenekübarat — valkjast alapool abitult ülespidi.

«Laps?» küsis Hannes kõhklemisi, just nagu oleks selle sõna hääldaminegi iseenesest hädaohtlik. «Linnas on ju ilmpalju niisuguseid, kes... ei tahagi. Näevad muret ja vaeva, et...»

Krit ei vastanud nüüdki. Ta lükkas kinganinaga ettevaatlikult loppis seenekübarat, nagu oleks see mingi selililangenud põrnikas, kes tuleb jalule aidata. Seenekübar aga pudenes puruks, katkiastunud ja ussirisune ühekorraga.

AIME MARIPUU

1986

«Meie sinuga, Krit...»

«Jah?» päris naine ja tõstis pilgu.

«Me elame ju ilusti. Käime tööl ja... Sa oled veel eesrindlanegi, pilt kõik autahvlil ja...»

Krit vaatas arusaamatuses mehele. «Autahvlil!» mühkas ta, nagu räägiks mees teab milliseid nõmedusi.

«Meil on kõik, mida...» kiirustas Hannes. «Päikesepoolne korter, vann ja puha.»

«Jah?» imestas naine.

«Väike kena nukuköök...»

Krit ootas.

«... plaadid seinas, valge ja gaasipliidiga. Sa ei topi kunagi märga ja visisevat hagu tulle, nagu... nagu minu ema toppis, ise põlvili leelõuka ees maas. Justkui altari ees. Ohvritulega. Ega õienda ka servadeni tahmunud pajaga — keeva vett ja seakartulinubilaid triiki täis. Kord kõrvetas ta jala: reiest kuni varvasteni välja. Ema ei tahtnud sellest isale öelda. Aga õhtupoolt ööd ta kiljatas ometi. Ma ärkasin poolunest, kui ta kaebas jalavalu. Sosistamisi nende asemel. Püüdis nagu naerdagi...»

«Anna mulle tahmunud pada,» nõudis Krit, «kari lapsi ja tahmunud pada — nukumees!»

«Krit! Sa ei tohi!» hüüdis Hannes ja hüppas kasetüvelt üles.

«Pärast seda olgu või bandiidikuul!» purskas Krit talle vastu. «Kuu- led sa?!»

Ka naine tõsis. Nüüd seisid nad silmitsi, paar-kolm sammu teineteisest eemal ja karerägune tuulemurd ümberringi.

«Ei, ei...» ümises Hannes, «sa oled ju hull!... Puruhull! Mis sinuga lahti on?»

«Minuga pole kunagi midagi lahti olnud,» vastas naine ootamatult üksluiselt, «kunagi mitte midagi.»

«Sina! Sa ei teagi ju, kummast see... sigimatus,» ütles Hannes siis. «Sinu arvates olen mina süüdi, aga...»

«Jah?» küsis Krit. «Ja sinu arvates — mina?»

Hannes tõmbus tagasi. Miskipärast ei uskunud ta seda isegi. Imelik nõrkus rammestas ta ihuliikmeid. Lõdvalt vajus mees pehkinud kasetüvele ja koorelatakaid krabises maha.

Naine ei liikunud paigast.

Aegamisi, kuidagi kulmu alt vaatas Hannes Kritti pidi üles. Kõrge kondiga labajalad, tugevad saledad luupeksed, pikad sääred, põlvesilmad ja pruunikas seelikuserv. Kõrgemale ta ei vaadanud. Ühtäkki oli tal hirm selle kalgi ja suure naise ees, keda ta poleks nagu tundnudki.

«Kõik need aastad, Krit...» kaebas mees. Talle meenus, et oli sedagi juba öelnud, ning ta neelas lauselõpu alla.

Polnud mingeid sõnu tolle karminäolise naise vastu, kelle sirged kondised õlad kõrgusid vastu tuulemurdu.

«Jah?» päris Krit pisut hajameelselt. «Kõik need aastad?»

«Sa pole ju midagi öelnud. Elad vaikselt. Rahulikult. Täitsa tasakaalus. Nagu kõik teised. Vahest ehk veidi endamisi? Natuke jahedalt. Aga — selline sa ju oledki, Krit. Oled ju? Ma ei tunne teist Kritti. Kas ma ei tunne sind? Kõik seitse aastat?»

«Oleksin ma pidanud siis nutma? Kisendama?» küsis naine. «Need seitse aastat järjest?»

«Mis?» ei taibanud Hannes. «Et seitse? Et päris algusest kohe... sina...?»

«Seitse,» kordas Krit. «Ainult mida ma oleksingi pidanud ütleva? Inimeselt ei saa ju nõuda rohkem, kui tal on: ei liha ega luid!»

«Aga sa nõuad ju!» haaras mees teda sõnast. «Seisad siin ja ühtilma nõuad, Krit!» Vaatas siis naisele otsa ja jäi vaiki. Lasi pea alla ja hammustas omaenese rusikas sõrmenukke, need olid veretuvalged. «Mida sa tahad?» küsis ta siis, hambad veel sõrmenukkides kinni.

«Sinult?» imestas Krit vastu.

«Minult jah,» tõendas mees kärmesti ja vaatas oma rusikas käte kohalt üles.

«Sinult küll mitte midagi,» sõnas naine. «Valge gaasipliit mul on. Ja kaks heleda mööbliga tuba nagu... nagu teistelgi!» ütles ta veel. «Vann ja külm ja soe vesi...» jätkas ta loetelu, «külmutuskapp ja...»

«Ütle mulle, Krit,» segas Hannes seda revisjoni, «miks sa mulle tulid? Tookord, kui ma sõjaväest lahti sain ja sinul tehnikum seljataga oli. Isagi leidis, et kae imet, Poe-Krit tuleb kodukülla tagasi, tema ainuke kõigi teiste seast.»

«Ma ju lubasin,» ümises Krit otsekui endamisi ega vastanud, kui mees «miskasja?» küsis.

«Mina arvasin, et... võib-olla...» Hannes takerdus. «Ütle nüüd, milleks sa mulle tulid, kui sa kõik need seitse aastat...?!»

«Aga sina ütle, miks sa mulle järele jooksid — nagu suure koera poeg: kõrvad lontis, saba jalge vahel ja aralt niitsudes?» Krit hakkas naerma. Mingit väikest kurja naeru, mida ta isegi kuulis esmakordselt.

«Krit,» palus mees, «aga ometi...» Hannes jäi vait ja võttis ennast kokku. «Ma armastasin sind,» ütles ta siis lihtsalt ja selgesti. «Armastasin.»

Hannes oli trumbi välja käinud. Kriti mängus polnud samaväärset. See oli ärtusoldat seitse aastat noorema ja õrnklaari näoga. Pealaest kuni jalatallani mingit häbelikku innukust täis. Aga silmad — need olid ellegipoolsest kuidagi ülearu heledad, just nagu paistaks tükike pilveühja taevast läbi mehe õnsate silmakoobaste.

«Armastasid?» korjas Krit poolpilamisi kaardi üles.

«Kas sa siis ei mäleta, kuidas ma... kuidas sa mulle ütlesid, et...» innustus mees. «Oli kevadvidevik ja õhus oli tunda oraselõhna...»

«... ja Vana-Nabraka rohtaed...» ütles Krit.

«Misasi?» imestas Hannes.

«Ei midagi,» sõnas naine ja keeras pea kõrvale. «Oraselõhna?»

«Mina poleks julgenud su kättki puutada... Poe-Krit, kontori-Krit, raamatu-Krit, aga sina ju ise...»

«Mida ma tegin?» Naine kergitas kulme, nagu ei suudaks ta midagi meenutada. «Mina ise?»

«Sa läksid mööda külateed ja oras lõhnas ja... Ma tulin silmalt su kannul ja...»

Krit ei öelnud midagi.

«Siis sa pöörasid ringi — sa teadsid küll, et ma olen seal, teadsid, aga ei teinud tükil ajal väljagi. Pöörasid ringi, vaatasid mind oma kentsakalt hajali pilguga ja ütlesid... Ütlesid, et tule siia, Kurisu poiss.»

Krit sulges silmad, nagu ei tahaks ta teda näha: tüdrukut, kes pööras külateel ringi ja kutsus Kurisu poissi. Kange kuklaga tüdruk oli ja poiss oli peaaegu halenaljakas.

«Ma seisin kui soolasammas. Ma ei uskunud oma kõrvu.»

Hannes peatus ja silmitses naist uurivalt. Oli, nagu ei usuks ta veel tänaseni ühtegi oma viiest meelest.

«Tule siia, Kurisu poiss,» kordas Hannes jälle nagu veenmaks iseenast. «Siis ma nihkusin lähemale ja sa seisid äkki nii ligi.» Mees vaatas Kritile. «Pea! Pea!» ütles ta isesuguse äreva õhinaga. «Kas see polnud just sina, kes tegelikult valis?»

«Mis?» imestas Krit.

«Sina just valisidki!» rõõmustas mees oma avastusest. «Sina! Aga nüüd tuled sa...»

«Tule siia, Kurisu poiss,» ütles Krit tema jutu sekka ja muigas üksnes huultega.

Hannes tunnistas teda kokkvelsilmi, teadmata, kas kuuletuda või jääda tüvele istuma.

«Kurisuigavestiväikepoiss,» vuristas Krit, «pisikepassanderpoeg.»

«Hakkad mõnitama, jah?» päris Hannes, tundes alles nüüd soolakas-punast viha kurku kerkivat. «Milleks sa pidid siis...» Mehe nägu kiskus kiiva. «Ja suudlesid tol esimesel õhtul nagu elus tuli!»

«Võib-olla tahtsin ma kõrvetada?» küsis Krit. «Passandrid peavad kõrvetama. Mõistad?»

«Mida sa räägid?» ei taibanud Hannes. «Ühtelugu mingid kentsakad...»

«Kui sina olid vesivedel, siis mina — võisin,» ütles Krit. «Võisin

sinust kinni võtta ja tunda, kuidas su liikmed värisevad mu vastas kesk külateged kevadpimedas ja su silmad on kokkumisest või õndsusest pahu-
pidi peas. Üks . . . Passander! Ha-ha-haa!»

«Krit, sa oled lausa . . .!»

«Jah, olen küll,» nõustus naine, laskmata teda lõpetada. «Ja ma võin
sulle ka öelda, miks ma sind . . . miks ma sinule tuln.»

Mees vaatas vaevaselt talle otsa.

«Ma tahtsin,» ütles Krit aegamisi, «maksku mis maksab Passandriks
saada.»

«Passandriks!» vibutas ta seda nime kui piitsa mehe pea kohal. «Kuu-
led sa?»

Hannes kiskus selle all kägarasse. Alles nüüd oli too käsi kuklal
temast võitu saanud, surudes ta peaaegu silmili vastu omaenese teravaid
põlvvenukke. Nii kägaras oli ta.

«Nad elagu, nad e-la-gu,
nad elagu-uu, nad ee-laa-guu!»

laulab Sander Passander laua otsas oma kumeda kõruga ja tõstab klaasi
kõrgele üles, haljas viin vulksumas sees.

Pulmarahval annab päris järele võtta, et pisutki ülemealiku äia kan-
nul püsida. Seda enam veel temal, Poe-Paulil, kelle linnupea sootuks
vähe kannab. Nii ta siis kastabki ainult mokaotsa moepärast viinaklaasi
ja vaatab sedajärge võidukalt ringi, et jälle krutski tehtud. Ja üsna sala-
misi veel pealegi! Ainult et kellel see olekski aega tema kavalust imet-
leda: kõigil on iseenda ja peolauaga küllalt tegemist.

Miskipärast pole too Kurisu toidulookas pulmalaud päris tavakohane.
Noorpaar on siin ühte, peigmehe-pruudi vanemad aga teise lauaotsa
pandud, nii et istuvad silmitsi vastamisi. Siit on pruutpaar kenasti näha
ja esimees ise jälle küllalt ligi: Poe-Paul võib talle teinekord üle Liine
ümara selja isegi õlale toksata — siis, kui viinakihu peas enam võimust
võtab.

Sander Passander ei märka seda — nii hoos on ta. Otsekui saaks esi-
mees ise nüüd kuulsaid-kangeid sugulasi, mitte aga tema, Poe-Paul, kes
siin hoolsasti petteklaasi kergitab.

Näe, Liinegi karske kõva tööinimesepea juba virrab otsas: sedasi kent-
sakalt kõbistab ta kahvliga vastu taldrakupõhja, leidmata ometi parajat
pala. Ja pole ka ime: tikub ju Sander Passander ühtilma pruudiemaga
kokku jooma. Ikka tervist ja tervist sihukese toreda sälu kasvatajale,
nagu see tema poisi noorik. Püüab vahel laia sugulasekätkki teise tõnt-

AIME MARIPUU

1990

side õlgade ümber panna, aga selle lükkab Poe-Liine küll tagasi, et lase nüüd olla peale. Selline ülearu tõrges on ta, pulmades asi ju ometi!

Siis joob Sander pruudiema terviseks, kes sihuke karske ja karmi käega, aga silmad just nagu tütrele helepruunid peas.

Ja juba kummardub Sander Passander poole kerega laua kohale ning küsib üle pika peolaua Hanneselt, et kas peigmeespoiss üldse teabki, mis värvi need silmad sel pruudil on.

Laudkond rõkatab valju naeru ja Kriti silmad muutuvad liikumatuks ja kaledaks.

Ainult pisike sidrunijumega Nuumi seal Poe-Pauli paremal käel istub kuidagi isepäinis, otsekui kõrvad lingus ja vaatab-kuulab seda pulmailu, millest tema puhul siin Kurisul küll sootuks mööda mindi. Nagu ei võiks keskeas rahva pulmad sugugi üks lust ja rõõmupidu olla! Mis sellest, et Nuumist pruudil juba pisuke kõhuke ees oli: ei võinud ju Sander teada, et temast lapse lõpunikandjat ei tule. Pulmad aga tehti kiirustamisega ja vähese käraga.

Võib-olla just tollepärast hakkabki Passandri ülemealik möirgamine Nuumile kõrvu kinni? Ja nii istub ta seal, vidutab pruudi poole oma kumera joonega silmi ega tee suudki lahti, kui teised juba kes teab mitmendat korda oma «ee-laa-guu!» üürgavad.

Ja «kibel! kibe-kibel!» karjub Passander sedajärge, kolhoosirahvas jalamaid mürinal sabas. Aina ühtilma «kibel!» ja «kibel!». Liine paneb küll väikese kõva tööinimesekäe keelavalt Sandri käsivarrele, kuid see ei märka sedagi. Vahib aga põlevi silmi üle laua, kus Hannes ja Krit jälle kord püsti tõusnud.

Krit keerab kui puunukk palge mehe poole ja Hannes kummardub kohmetult, kõrvalehed leekimas, selle kohale.

«Vähe külmavõitu pruut teisel trehvanud,» haletsevad külaeidid passanderpoega ja lasevad pulmaroogadel hea maitsta. «Ei meite ajal seda olnud: häbeneti küll, aga mokad sirutati ikka maialt vastu, et mis musu see muidu või asi!»

Kõik Kurisu uuskambrid on laudu ja rahvast täis, õuemurulegi harkjalad sahatud saelaudadega üles seatud, valged linad kenasti peal ja toiduliivad, õllekapad ning vana valge ridamisi laual.

Suured pulmad on see esimehe-isand korraldanud, jah, oma kiipas kondiga pojale ja Poe-Kritile, kes nüüd, linnakool seljataga, kodukolhoosi raamatuid tuli pidama.

Hea veel, et sel Kurisu Nuumil neid serviise ja kõiksugu muud kena kraami küllaga: muidu oleksid ehk pulmadki pidamata jäänud. Mis siin Kurisul enne oli või kedagist!

«Nad elagu...!» hakkab Passander jälle peale ja Hannes vaatab abitsivalt pärani silmi üle laua küll Nuumile, küll Kriti emale otsa. Nuumi

silmad on aga üsna vidus ja hoolega taldriku kuldseervas kinni. Ainult Poe-Liine vaatab murelikult vastu, nagu aimaks ta oma emavaistuga midagi tulevat.

Ja kui nad nüüd uuesti tõusevad, noorpaar ikka, tõstab Krit ühtäkki mõlemad poolpaljad käsivarred ja surub oma vibaliku mehe kõige pulmarahva silme ees kuidagi üleni ja ülearu kõvasti enda ligi. Surub ja suudleb nii, et Hannes peaaegu tasakaalu kaotab ja peab lauaservalt tuge otsima, et üldse jalule jääda.

Nii ta suudleb, see Poe-Krit, kui ta vaid tahab.

Kambrite pulmalauad rökataavad. Isegi väljast rüsivad naerukil näod akende taha ja ilmuvad pärani lahti uksele.

Kuid kõige valjemini möirgab Sander Passander ise, nagu veritume ees. «Muusikat! Muusikat!» röögib ta. «Ma tahan seda kur . . . Poe-Kritti õieti keerutada!»

Aga siis see juhtub. Kui kolhoosi pillimehed mürtsuva loo lahti löövad ja äi kõikumisi pruudi poole astub, seisab Krit seal oma heledas kleidis, rind kui sõjakilp ees, ja ütleb: «Ei!» Kõigi kuuldes ja nähes sülgab selle Passandrile näkku. Isegi muusikandid lähevad omadega segi. Lööts vingatab kuidagi haleinimlikult ja jääb siis vääksatades vait. Mõned laudade taga istujad kargavad üles ja teised vajuvad ehmunult kõssi. Akende pealt aga kaovad hiljutised naerunäod sootuks, nagu poleks seal kedagi olnudki.

Selline ilmtavatu lugu juhtus Kurisu pulmamürgli ajal tööpoolest ja andis kolhoosi peal veel kaua takkajärele päid vangutada ja ohhetada.

Ainult Poe-Paul püüdis asja siin või seal, kõige rohkem ikka poeleti taga, seletada. Et küllap pulmatrall oli juba ülearu suur ja pruut-neitsike ülearu pingul, ei muud. Või oli siis Sander sedavõrd purjus, et Kritist tütar ei tihanud teisega tantsumurule minna: kukuvad äkist rahva naeruks ristseliti maha, Sander sihuke ilmatu jõmakas veel pealegi.

«Ah siis nii,» ütles Hannes tasa ja omaette, «ah siis sedaviisi see oligi?»

Ja kui Krit vaikus, jätkas ta omasoodu: «Et isegi naise sain ma tänu omaenese isale?» Hannes tegi pausi. Ta kõrisõlm võnksus naljakalt. «Tema . . . tema tegi ju selle nime hullkuulsaks ja sina . . . sina, Krit, kes ei hooli autahvlistki, jäid kuulsa nime liimile? Jäid ju? Nagu kärbes kärbsepaberile. Passander! Võib-olla sa tahtsid hoopis isa? Ah? Kuule!» Hannes tõnkas koguni naerda. «Võib-olla sa tahtsid hoopis isa, aga pidid Nuumi pärast pojaga leppima? Ah? Rasvundkollane hiireke? Mis?»

Krit ei vastanud. Ta vaatas ainiti meest ja näis millegi üle aru pidavat.

AIME MARIPUU

1992

«Tahtsid vana armilist ja piibupigist haisvat Sandrit? Vasta siis, ilus naine?»

Krit sirutas ennast kogu oma pikkuses. Näis, nagu naeraks ta kuidagi hääletult, endamisi.

«Sa oled armetu,» ütles ta siis rahulikult, «passanderpoeg.»

«Seda... seda sa oskad...» ütles mees. «Aga mina... Kas sa tead, Krit? Kui sa tookord meie pulmas isale «ei!» ütlesid... Seisid seal, minu pruut, suur ja heledas kleidis ja ütlesid «ei!» tema ülemeelikusse joobnukku... See oli mu kõige suurem hetk, Krit. Kogu elus suurim. Isegi suurem kui see, kui sa hiljem asemel... alguses olid nagu jäänukk, sirge ja kange, aga siis... siis põlema läksid. Nii pole sa hiljem kunagi olnud, Krit! Pole ju? Aga ei, «ei!» oli kõige parem. Seal oli ema surm, minu katkikärisenud öösärk ja pinnune voodialune, isa joobnud jauramine ja iletu Suur Sõnn!» Hannes naeris paar suutäit, aga see oli nii, nagu ei teaks ta isegi, mida teeb. «Järav raudveski, kõik!» ütles ta veel.

Kriti õlad olid longu vajunud. Ta vaatas peaaegu hirmunult meest. Hannes oli kui alasti ja naine pöördus ära.

Tuulemurrus hakkas pikkamööda pimedaks minema.

«Krit... see on ju naljanumber,» ütles mees tüki aja pärast. «Isa pole enam hoopis see meeski mis varem... Kuuled? Pole esimees — nüüd on selleks haritud agronoomid, aga mitte mingid isehakanud jõuramid. Pole niisugune hullpöörane enam, millega ta ennast kuulsaks tegi... Passander! Passandri nimi on täitsa tavaline. Kõik on selle unustanud. Sa pead ta nüüd nagu tarvitatud nartsu minema viskama. Eks?»

«Tuulemurrus on peaaegu pimedaks läinud,» ütles Krit ja vaatas ringi. «Peaaegu pimedaks.»

«Sootuks teine mees?» küsis Krit pilgu hiljem. «Teine? Ei... ei-ei! Sa valetad, Hannes! Valetad seepärast, et sa vihkad teda. Oled maast-madalast vihanud!»

«Võib-olla tõesti,» võttis mees omaks. «Võib-olla tõesti? Aga ju mul siis põhjusi on, sa ju kuulsid! Niisama tühjast ei hakka pojad isasid...»

«Hakkavad küll!» ütles Krit. «Väga lihtsalt: kui nad neile ilmapealgi järele ei jõua! Siis... just siis ütlevad pojad, et nende isad...»

«Järele ei jõua? Mis sa sellega mõtled?» küsis mees. «Temale järele? Ma ei saa ju Saaremaa dessandiga esimeste seas maale hüpata — sel lihtsal põhjusel, et pole sõda, et Saaremaa on meie oma! Ma võin praamilt koos laskuva raudsillaga esimesena maale joosta — seda ma võin, mitte rohkem! Ma ei saa ka kolhoose kokku panna, sest nad on juba koos. Ja pole enam metsavendi, kes tuleksid sind vägistama, et mina...»

«Et sina? Ha-ha-haa! Et sina!» naeris naine talle näkku.

«Ära naera, Krit,» surus Hannes kuidagi hammaste takka, «siin pole midagi naljakat. Kas ma olen vähe püüdnud, et sa rahul oleksid? Meie eluga ja... minuga ja... aga sina... Isa, ütled sa, dessant, metsavennad, ütled sa.»

«Ma pole midagi sellist öelnud: sina ise ütlesid kõike seda, Hannes.»

«Mina? Ei-ei! Sa püüad mind lolliks teha, eks ole? Lõpuks tuleb välja, et ma ütlesin ka: «Sander Passander kõrvetab.» Kas jah?»

«Ei, seda ütles Nuumi,» lausus naine pikkamisi. «Nuumi.»

«Ja sina, sina, Krit Passander, pole midagi öelnud? Mitte midagi täna siin, tuulemurru? Mina ja Nuumi vestleme siin... lõbusasti... kelletki Sander Passandrist? Eks? Ha-ha-haa!»

«Jah, sina ja Nuumi Sander Passandrist. Aga te valetate mõlemad! Kuuled sa?! Valetate ju... Nuumi, see on nagu kuldsevadega vähktõbi, mis Kurisu nurgakambri oma haarmed välja ajas. Ikka kaugemale, ikka kaugemale kogu uustarre, kõrvalhoonetesse ja vanatarregi. Ta tungis kõikjale: igasse Kurisu poori ja — sai, mida tahtis. Ühel õhtul sai ta su isagi, viinakuumase peaga, oma asemele. Või pugesi siis ise ta ligi pehmel tigudiivanil, heegelkardinad akende ees koomale tõmmatud. Ha-ha-haa! Sai Sandrilt lapsegi, mille ta pärast pulmi kui tarbetu nartsu minema viskas. Sest ta pole kunagi ühtegi last lõpuni kandnud, ka Vaimastu alevirätsepa omi mitte. Sellesama rätsepmeistri, kelle ta kui vähktõbi õõnsaks sõi.»

«Krit! Üks meist on hull, kas sina või mina.»

«Võib-olla mõlemad?» päris naine. «Ja vahest ka Sander Passander? No muidugi! Kuidas sa ütlesidki: hullpöörane? Ja minu ema on samuti hull, et ta veel tänapäevani enne kukke ja koitu lauta läheb, elektrilüpsi selgeks õppis ja oma lehmade grupi eest muret peab, kuigi endal juba pensioniaeg käes. Kas jah? Ainult Nuumi on tark, sest ta tuli Sander Passandri «viimaseid elupäevi» kaunistama! Eks ole? Et ta tõi oma klaassilmadega puhvetkapi sinu ema kolme sahtliga kummuti asemele. Nii?»

«Krit, jäta järele, sa ei tea enam isegi, mida räägid! Me oleme liiga kaugemale läinud siin mõlemad, sina ja mina. Homme me häbeneme seda, küll näed. Ega taha teineteisele silmagi vaadata. Ja kõik ühe tühipalja tuulemurdu eksimise pärast...»

«Mitte selle pärast, Hannes,» ütles Krit, «vaid selle pärast, et ma enam ei saa niiviisi edasi elada. See pole minu võimuses.»

«Kuidas?»

«Oled sa näinud hunti loomaaias? Kitsas kõrgete raudvarbadega puuris? Paksul betoonalusel? Ta jookseb pidevalt edasi-tagasi, pöörab ringi ja jookseb jälle. Mis sellest, et saab vaid mõned sammud edasi ja mõned tagasi. Aga kui ta jookseb, on tal rütm sees, mingi eriline hõljumine, mis

lõhnab suure lageda järele, selles mõnes sammuski. Sest ta jääb metsa vabaks kiskjaks ka puuri panduna. Mõistad? Võib-olla tahaks ta oma talitaja murda? Selle, kes talle vett kallab ja sööki ette seab? Vahest ta purebki teda teinekord, kui tuul kuskilt metsalõhnu toob? Või siis, kui ta marru läheb, marutõbiseks jääb, mõtlen ma.»

«Krit, mis sul on?» küsis Hannes juba tõsise murega. «Millest sa räägid?»

«Sander peksab vahel Nuumit,» ütles Krit. «Võtab pea täis ja läheb ja lööb.»

«Ei löö. Sa luuletad! Ta on oma eluga rahul. Nagu ma ei teaks! Ta kasvatab pisitasa kõhtugi, nagu lai ees. Ju ta teab juba ilusate asjade hinda. Lööb! Võib-olla sa täna lihtsalt luuletad kõik kokku, Krit? Midagi sellist, mille eest sa ise ei vastuta! Ütle, et sa tahad lihtsalt...»

«Ei! Ma ei taha lihtsalt... Mitte ajaviiteks ja lihtsalt niisama. Isegi mitte sinu vihastamiseks. Ma vastutan kõige eest. Aga nüüd ma lähen. Siit naeruväärsest tuulemurrust välja. Ma lähen ja teen puuriukse lahti, Hannes. Mõistad? Aga ei. Sa ei mõista: ma ju näen seda. Siis kuula! Ma tahan sinu isa taoliselt mehelt last saada. Kuuled sa?!»

Seda öelnud, pööras Krit minema. Ta läks raginal tuulemurdu, nagu too põder ennist, ning kadus peagi laskuvasse pimedikku ja puuräga taha.

Kevad 1972.

Milvi Seping

URVAD ÜLE MÜÜRIDE

Kui paneks hommikuti
kõrva vastu maad
ja kuuleks seda sammude koske,
seda ruttamisraginat,
seda minekumüha ja madinat,
millest kõmavad tööle-teeed –
hakkaks pea ringi käima!

Ennäe . . . !
Mu kulunud rihmikud,
mu viltuse kontsaga rihmikud –
nad ülepea tormavad väravast
selle hiigelmõlluga kaasa!

Kes ütelda teab,
kuskohal ärkab küll hommik?
Kas metsade õõtsuvail ladvul,
kas kastest vilkleval rohul
või uduhämuse kaldaga jõe veel?

Kes kosta küll võib,
kuskohal pea tõstab hommik?
Kas ranna jahedalt liivalt,
kas uinuva maja lävelt
või esmase tõttaja pika varjuga teelt?

Kes vastata saab,
kus virgeks end sirutab hommik?
Kas lookese väljadel-tilinas,
kas laevade merele-huikes
või tehaste tuhandetoonise kõmina sees?

MILVI SEPING

1996

*

Sama teed, mis eile,
sama teed, mis homme,
samast mäest ma tõusen, samast laskun.
Mürin hingest läbi,
võbin sõrmist läbi,
aastakümned nõnda olen astund.

Vaovad tasapisi
sügavamaks roopad,
tihenevad teedeäärsed hekid.
Avalagedale
mõte aralt tuleb,
varjust harjumuse pehme teki.

Kõhkvelmeeli puutun
halli kivimüüri –
oled sa mu võit või oled kaotus?
... Minu töö ja tasu,
rikkused ja võlad –
terve elu siia üles laotud.

*

... Nii kaugel on algus,
et siiani kirja ei seleta,
vaid hajuvat joonist näen:
urbades pajud üle see hallide müüride.
Mailõhnased karedad kivid
täis elevat mesilassuminat.

Metallilaastudel vikerkaar
päeva südamest teise
ja kevad, mil lagedest
sadas lõosilmaõisi.
Urbades pajud
üle see hallide müüride.

Ja kevad,
mil lagedest . . .

. . . Kuhu kõik kadus,
kuhu küll jäi?
Müürid on härmas.
Tuiguvad trepid.
Automaat taob.
Automaat taob –
lüües segi ja eksi.
Kuulmatul raginal
õlule vaob
tehasetäis metalli!
Lõosilmaõied.
Kuhu nad jäid?

Ahjude lõomas
karastub teras!
Karastub teras –
ah, tean seda küll.
Kobavad ringi
silmitud päevad.

Müürid on härmas,
Automaat taob.
. . . Lõosilmaõied.
Kuhu nad jäid?
Ah, tehasetäis metalli . . .

Kuid möödus aeg ja kõik läks oma rada:
ükskõik, kui suur on hinge vastuhakk,
meilt elu nõuab oma plaani taga,
kus igaühel tuleb täita vakk.
Pea kiirusmõõtja näitas jälle sada –
aeg tühjaks tusklemiseks nüüd on napp.
Lõi automaat taas puhta plaginaga
ja õhtul sõrmel tuikas vastne rakk.
Ju kuivas päikses mure õõtsuv raba
ning haljendama hakkas õuelapp.
Ei olnud valu enam ilmanaba
ja elujoogist lahtus kibe sapp.
Mul hinge tõusis vaigse krabinaga

MILVI SEPING

1998

uus puhas rõõm kui õitsev kassitapp.
Müür üha pikenes mu seljataga
ja aegamööda

veerisin ma tähti
töö kõvakaanelisest raamatust.

*

Seal oli ridu risti-rästi-pidi,
tõed segiläbi halvaga ja heaga.
Neist mõne mõistmiseks läks vaja higi
ja teisi tundsin südame ja peaga.

Seal oli kirjas halli leivasundi
ja plaani kiirustavat piitsaplaksu.
Sealt lugesin ma puhta rõõmu tundi
ja suure kala aimatavat laksu.

Nii aegamööda veerisin ma tähti
sest kõvakaanelisest raamatust . . .

Ja teada sain – töö räägib ühes keeles,
kui tegijail ka eri sõnad suul.
Just nagu tormi ajal ühes meeles
on kummargile eri liiki puud,

tööpingi kohale on kooldund õlad.
Ei vaja tõlki vasarate keel.
On pidupäeva toostist siiram kõla
me sammukajal sama koorma ees.

Ja teada sain – töö räägib ühes keeles,
kui tegijail ka eri sõnad suul.

Seal oli ridu risti-rästi-pidi . . .

*

Rutem! Rutem!
Ennatsalgavalt!
Tõstame! Täidame!
Enneolematult!
Toodame! Anname!
Väsimatu tempoga!
Ületame! Ennetame!
Erilise innuga!

... Oh, te vaesed, süütud sõnad,
narrilt narmendama löödud,
räbalateks räägitud.
Pillutades puldist pulti,
lennutades lehest lehte,
kinnitades seinast seinä
õõnsaks puha pruugitud.

Andke andeks, suured sõnad,
kui me tööle ruttame,
kaasas hea või pahur tuju,
lõunaleib või supiraha,
meeles mured kodused,
peas päeva tegemised –
teid ei tule ettegi!

Aga tööle ei ole mahti
tühja-tähja mõtelda!

Andke andeks, suured sõnad,
et ka õhtul koju tulles,
vahel tülpinud ja väsind,
vahel vaikes rahutundes,
vahel rõõmus raskest võidust –
teid ei ole meeski!

Sellest hoolimata pöörab
ennast vaikselt ümber telje

MILVI SEPING

2000

täna tsipakene teisem,
kohati ehk kobedamgi,
mõnevõrra muhedamgi
m e i e turgutatud Maa!

*

Sul on väsinud silmad, mu õde?
Raud on tugevaks jäänud.
Kuhu kadus su tüdrukunaer?
Vask kumiseb alati.
Mis halli küll paistab su räti alt?
Teras helgib kui muiste.
Sinu sõrmed on möhnas ja karedad?
Tööpink ei tunne rakke.
Miks sa südant sageli kuulatad?
Et aimata, kaua ta valitseb
rauda
ja terast
ja vaske . . .

*

On neid, kel silmis üksilduse vari,
eal koju tulles aknas pole tuld.
Kas purustasid unistuse karid
või mattis selle kaevikute muld.

Peost aastad nirisevad nagu liiv
ning sala jälitab sind ohtlik: milleks?
Saab tee pealt pudenenud õnneviiv
su aias mörkjälõhnaliseks lilleks.

Võib-olla ainus rahuandev tasand
su jalge all on karepaene maa,
kus laulab töö.
Sa kuula teda tasa –
su päeva eluväärseks laulab ta.

*

Sa kuula teda tasa . . .

Nagu nelja seinä
ümbär koduse lee
me tihti ei märka,

nagu ainust kallist
kõrvalsammujat teel
me hoida ei märka,

nagu mailase õit
suve lillede sees
me näha ei märka,

tema lihtsat viisi
argipäevade kees
me kuulda ei märka.

*

Videvik sõrmitseb aknaid.
Puu mustab klaaside taga.

Iga lahkuja järel
üks sulgub kui tasane ohe.

Vaikuse tihedat vihma
tsehhides sajab ja sajab.

Mu sammude all
tuhmilt tümpsuvad trepid
ja tehaseõues
kumiseb vastu asfalt.

Varjud saand hämaruseks
ja jahedus raputab pihta.

MILVI SEPING

2002

Päev oli raske. Mu kätes
tuikavad lõigatud parmad.

Töö pani mu õlale räti
väsimusest ja rahust.

On vaiksest rõõmust ta narmad.

Hubert Matve

VANAISA KÄRU

Ut käru asutas vanaisa tegema eelmisel sügisel, küllap oktoobris — siis, kui aia jaoks mulda toodi, aga vana käru oli nii mäda, et vajus losakile ja tuli naabri oma küsima minna. Naaber oli jutukas ja lahke nagu hiidlane ikka, tema käest võis laenata ja seejuures kindel olla, et ta pärast kõveralt ei vaata, kuid käru oli tal vilets, väikese ja kitsa rataga, mis pehmetes kohtades sisse vajus. Pealegi oli laenatud käruga sõitmine vanaisale vastumeelt. «See pole kellegi töö, mis sa võõra riistaga teed,» ütles ta, aga muld oli vaja laiali vedada, seda ei saanud kevadeni värava ette jätta, ja nii ta vedas ja vandus, töö edenemisest õiget mõnu tundmata.

Olafil oli sel ajal — ta mäletas, pühad olid juba käega katsuda — töökohavahetus käimas. Vanade asjade lõpetamisega oli rohkesti tegemist, sest ta tahtis võimalikult ruttu minema saada, ja et äratulek oli poolvägisi, ei lastud teda enne, kui kõik oli viimseni selge. Oleks saanud asjaajamise järgmisele mehele otse üle anda, olnuks lugu lihtsam. Palju saanuks pudeli juures sirgeks ajada. Aga nüüd tuli kõik üle anda vanemale töödejuhatajale, kes oli turris, et Olaf ära läheb, ja niisugune moodus ei tulnud kõne alla. See oli muide esimene töökohavahetus Olafi elus, seepärast oligi iga üksikasi täpselt meelde sööbinud. Ka see, et kõik toimus oktoobri lõpupäeval — just sel ajal, kui vanaisal käru katki läks, nagu hiljem selgus.

Vanaisa tuli koju alles oktoobripühade laupäeval. Ise parajasse habemesse kasvanud, tõi ta kaasa piibuhaisu ja kantud tööriiete lõhna, mis Olafile juba lävel vanaisa saabumist kuulutas. Nähtavasti oli putka siiski nii palju sooja pidanud, et vanamees ära ei külmunud — oktoobri lõpus oli juba pidevalt alla nulli ja korra oli isegi lumekirmet näha olnud, linnas ta igatahes vahepeal ei olnud käinud. Vanamees ja kaks suurt piisoniautotäit mulda ning käru, nagu öeldud, läks alguses kohe katki. See ei saanud naljaasi olla. Kui nad lauas istusid ja keedetud kartuleid koorisid — jõgeva kollane, oma aiast —, ütles vanaisa:

«Kevadeks tuleb uus käru teha. Käruta läbi ei saa, aga need plekkkärud, mis poes müüa . . . häh. Ehitusel on võib-olla asja eest, kui mööda kõva teed sõita, aga aias . . . Oled sa vaadanud, missugune ratas neil?»

HUBERT MATVE

2004

Hea jahukaste oli, vanaisa oli palju sibulat sisse praadinud. Nad sõid ja vanaisa ütles: «Istutusaugud on nüüd kah valmis.» Kui nad söömisega lõpule jõudsid, lisas ta:

«Kahju, et sõstrapõõsaid ei saanud, oleks sügisel maha torganud. Selle kuradi mullaga läks nii palju aega.»

Talv oli tulekul. Vihma enam ei sadanud, aga taevas põrnitses endiselt, äsjane pori kobises jalge all ja oli arvata, et kui uuesti sadama hakkab, tuleb lumi.

Vanaisa tööjärg oli otsas. Töösaapad võis ära parandada, need kõlbasid veelgi käia, pükstele paigad peale õmmelda ja tööpluusi ära pesta, aga see oli ka kõik ja siis pidi paratamatult saabuma päev, mil kätega pole midagi peale hakata. Oh, kui sõrmed veel painduksid, oleks tegemist küll! Otsiks mõne vana kella, võtaks selle lahti, puhastaks ära, paneks jälle kokku ja sunniks käima, võtaks aega mis võtab... Teinekord võis õllepoest kolmelise eest korraliku uuri saada, mis vaid natuke kohendamist vajab. Vanasti sai täikalt. Aga nüüd on käed kõvad ja külmad, pintsetid pudenevad neist, nagu polekski need käed sinu käsutada, tillukestest hammasratastest rääkimata, mida ei tunnegi, on nad sul sõrmede vahel või ei. Labidavarre ja kirve hoidmiseks, jah, selleks need käed veel kõlbavad, muu jaoks enam mitte. Järjest hullemaks läheb. Vaata, et pilla lusikas käest. Ja kui need kõverad sõrmed on piibu täis toppinud ja jõude jäänud, vaatab vanaisa neid kõrvalt nagu võõraid esemeid, vaatab ja toriseb rahulolematult ning laseb lirtsti hammaste vahelt:

«Mädand!»

Ega soe tuba Mustamäel ole elupaik niisugustele kätele.

Nii et kärü tegemine tuli selles mõttes küll parajal ajal.

«Mis sa arvad,» ütles vanaisa õhtul pärast «Päevakaja», «kui õige võtaks talveks mõne kojamehekoha?»

«Talveks? Teised katsuvad just talveks lahti saada.»

«Mis mul teistest? Saaks mõne kopika lisaks ja aeg läheks kah teise-mini...»

«On's meil neid kopikaid nii tarvis?»

«Noh, ega liiga kah ei saa... Ja mis see lumerookimine ja liivaraputamine siis nii ära ei ole?»

Ise käristas kõhida.

Ja kuidagi kühmu oli ta viimase sügisega vajunud — või polnud varem lihtsalt mahti märgata, kuidas aastad olid vanameest räsinud? Oli Olafil eneselgi eluga tegemist. Nüüd, mil karistusaeg läbi sai, nägi ka teisi. Kolm aastat karistust ahelais — jah, teisiti ei osanud Olaf neid aastaid kuidagi nimetada, mis pärast instituuti ehitusplatside vedelas ja paksus mööda olid saadetud. Pärast seda, kui olid õppinud arvutama

konstruktsioone, mis üle tervete merelahtede võisid paiskuda ja kuplite ning võlvidena hektarisuurusi saale katta, äkki ehitusplatsil osutada, kummikud kollase porilögaga koos — mis see siis oli, kui mitte karistus? Seda rängem ja süngem, et ei olnud teada, mille eest. Temast pidi ju ehitusinsener saama — ja nüüd siis ehitusplats prahihunnikutega tooreste poolikute müüride ümber, haiseva kontoriputka ja roppude suudega töömeestega. Ja mida oli ta nende kolme aastaga õppinud? Algul uneski päevaste muredega heitlema, siis söimama, lõpuks kõigele käega lööma. Need aastad olid täis ühtainust suurt igatsust — minema saada, ära sinna, kus ootasid suured teod ja võimsad projektid, kus inšeneri mõte võis vabalt tiibu laotades lendu tõusta ning . . .

Nüüd siis olid puhastustule päevad loetud. Nüüd võis avalduse lauale visata. Hiljem, kui kõik möödas, oli Olafile pähe turgatanud mõte, et küllap oli seal isegi mingi sisemine varjatud side vana käru purunemise ja tema töökohavahetuse vahel, mingi irratsionaalne seos, mis ei anna seletada, mis teinekord vaid unenägudes end ilmutavat.

Vanaisale ei rääkinud Olaf sõnagi. Tema poleks sellest nagunii aru saanud, oleks vaid Olafile otsa vaadanud ja vaikinud, pärast oleks võib-olla öelnud: «See oli sul ju küll hea tööots», ja piibust oleks lõrisenud rahulolematust.

Ühel hommikul algaski Olafi uus elu. Ta pani jalga nahktallaga kingad — tänavad olid tolmamiseni kuivad, lund ei olnud ikka veel, see kristalliseerus alles kusagil pilvede sisemuses — ja hästiviigitud püksid, uued, ruudulisest inglise riidest. Joonestuslaudade tagant vahtisid kümned näod, kui ta kättenäidatud kohale läks. Tüdrukul olid lühikesed seelikud ja lahtise kannaga kingad ja sinised silmalaud, mõnel ka rohelised.

Lõunaajal läks Olaf nurga peale kohvikusse.

Sõi viinereid, võisaia ja jõi koorega kohvi.

See oli otse pärast oktoobripühi.

Järgmistel päevadel märkas Olaf, et ta ei oska tabada päevade uutmoodi rütmi. Aeg nagu libises mööda. Ootas, et nüüd kohe tuleb Kolja ja küsib, mis kuradi asi see on, et ikka veel betooni ei saa, siis tulevad torumehed ja karjuvad, et avad on ikka seintesse löömata, kesse neile seisuraha maksab, autojuht tuleb, lööb jalaga ukse lahti, käed püksitaskuis, ja uriseb, et lauad on ikka veel maha tõstmata, kui koorem viie minuti pärast maas ei ole, keerab ta otsa ringi, siis heliseb telefon ja —. Kuid ei. Möödub pool tundi, tund. Kalkeerijaplikad teisel pool lauda pistavad ninad kokku, et keegi oli eile ostnud prantsuse huulepulga, teine istus õhtul üleval «Tallinnas», kas tead, mis ühel seljas oli, sa

issand. Hommikused lehed läbi lugeda. Lähme teeme suitsu. Ja siis on projekteerimismid järele käeulatuses, lõpuks peavad nad muidugi pähe kuluma, esialgu tuli aga otsida ja mõeldagi veidi, hiljem langeb see vajadus ära. Pliats veab halle jooni, leht läheb lehe, päev päeva järel . . .

Kuni saabus talv. Mitu päeva puistas tihedat rasket lund, see muutus varsti poripudruks, aga ära tuli ta rookida. Vanaisa tuli koju lohi-sevi samme, jalges otsekui tina vedades, hingas raske raginaga ja pärast õhtusi kartuleid või suppi imes sõnatult piipu, küünarnukid põlvedel, kristjanraualik nende kitsas kõõgis.

«Näh, vägisi tirib Rahumäe poole . . . Nii matab hinge, et . . .» ütles ta vahel ja kiskus jutu elule ja surmale, sellele, mis tehtud ja mis veel teha tuleks, kui aga elupäevi antaks. Sõstrad istutada ja mõned pirnipuud ja käru tahaks valmis teha. Ning pikkamööda hakkas selguma, et üksnes käru oligi see, mis sundis vanaisa surmamõtteid eemale lükkama, ehkki need ikka sagedamini jutuks kippusid. Käru tuli valmis saada — see oli nagu eeltingimus siit maailmast lahkumiseks, alles siis võis mõelda puhkusele. Sest surm ei paistnud olevat vanaisale muud kui õigusega väljateenitud puhkus, tasu tehtud töö eest, mida süüme ei lubanud aga enne vastu võtta, kui . . .

Jah, see käru! See näis täitvat vanaisa allesjäänud maailma äärest ääreni. Ja ehkki Olaf teadis, et nii maailmade kui neis leiduvate eesmärkide mõõtmed on kõik suhtelised ja et uus käru võib üksnes mõnest vaatevinklist vaadatuna — muigama ajas — täita maailma, ärritas see-sama käru Olafit ikka enam. Käru nagu kordas alatas: näed, mida laiem on maailm, seda väiksemad tunduvad eesmärgid, üks ole, üks ole, vahel koguni nii väikesed, et kahanevad tillukeseks punktiks, kaovad silmapiirilt hoopis ja sul polegi, mille poole tüürida, näed ju? Pole sul käru ega midagi. — Ja kui vanaisa õhtul jutu järele käru peale keeras, pööras Olaf selja ja pani raadio üürgama.

Just nagu oluiks käru milleski süüdi.

Lihtsalt umbsed ja hallid olid selle talve päevad, muud midagi. Sadas, ja kui ei sadanud, lohisesid pilved ikkagi lausa mööda katuseid ning valgus ja vari olid ühetaoliselt tuhmvalged nagu paber Olafi joonestuslaua, kuhu pliiats kiretuid jooni vedas, leht lehe, päev päeva järel, mis olid üksteisega nii sarnased nagu mis tahes punktid veereva ratta serval. See veerev ratas vedas need punktid — need päevad — üheks halliks ringjooneliidiks. Õieti mitte veerev, vaid pöörlev ratas, sest Olaf tajus end paigal seisvat. Tema ajaratas pöörles kohapeal, irdunult aja voolusest ja maapinnast, mida mööda ta pidanuks oma eesmärgi poole liikuma. Sellest paigalpöörlemisest aga kogunes nagu ikka uusi ja uusi

HUBERT MATVE

2007

tegemata jäänud töid ja toimetusi, väga olulisi pealegi, aga mis just nimelt...

See kõik oli muidugi luul. Tegelikult Olaf lihtsalt kohanes uude elurütmi ja et selles rütmis puudusid järsemad tõuked või vapustused kui mõne töö lõpetamise tähtaja kättejõudmine, muutuski kõik nii harjumatuks nudiks ja tütuks. Mõnikord üritas Olaf seda rütmi katki rebida. Ta kutsus kaasa salkusjuukselise Mariliisi ning sukeldus mõne restorani valguse sädelusse või baarihämaruse suminasse, orkestri röökeisse, võoraste nägude ekstaasi ja välismaa viinadesse. Järgmisel päeval oli pea jäme, aga tüüpdetailide kataloogid ja poolelijäänud joonised olid endise pealetükkivusega ootamas. Insener Olaf jäi uuesti nende haardesse ja kuidagi ei ulatunud nina siit avarama tuule kätte, mille lõhna ta oli kunagi tundnud auditooriumipingis, aga võib-olla hiljemgi, näiteks oma esimese ehituse müüriserval seistes — kui veidike meenutada.

Aga kärü tegemine edenes vanaisal visalt. Kui ta keldrist üles ronis, kus ta kärulaudu hooveldas, ähkis ta raskelt ja kõharagin raputas hingetuks. «No on lugu. Mõne korra hoovluga lükkad — toss väljas.» Ta sülitas ja põrnitses vihaseilt. «Et jäta kas või kärü pooleli...» See oli raske ütlemine. Kärü oli kogu selle talve nagu oodatav uus perekonnaliige olnud ja kui nüüd vanamees niimoodi ütles...

Mitmel päeval ei läinud ta keldrisse.

Oli lumelagunemise aeg.

Siis tõi tuul lõunasse keerates aprilli lõpupäevade leitsaku ja lumi majade vahelt otsekui auras ära. Lõunavaheajal astus Olaf tänava valgustulva tundega, nagu oleks ta väljunud pimedast koopast, ent samas oli ka kibe teadmine, et peagi tuleb sinna jälle tagasi ronida: vaid üks lühike tund päevas on tema oma, sedagi vaid siis, kui jätta kartulisalataiga viinerid nurgapealses kohvikus söömata. Ometi olid käes päevad, mida on aastas vaid mõned. Loodus laseb neil päevil lahti kõik oma kaua talitsetud jõud ning talvest nõtrunud inimolendid sagivad ringi pooljoobnuina, silmade sära ja hääle kõla talitsemata. Peagi oksüdeerub päike tuhmiks, tuuled närtsivad ja inimesed kainestuvad ja tõmbuvad uuesti oma igapäevakesta — jah, ainult need mõned päevad aastas on kõik teisiti ja Olaf ei näe neist oma koopas oieti midagi. See tunnike ainult.

Aga alles see oli, vaid aasta tagasi, kui kevad tuli samuti kui tänavune. Ühel heal päeval hakkas pori autode all äkki tolmama, montaažimehed ülemisel vahelael viskasid särgid seljast, Olaf nivelliiri taga samuti. Tuul libises seljal, tornkraana urises uue tala järele pöördudes ning peale katkendliku keevitussärina oligi see ainus hääl, mis üles kos-

tis. Kõrgel liikusid hääletud pilved. Nagu tänagi. Mašad ja Šurad tõmbasid jalast elevantlikud vattpüksid ja vildid ning kiljusid, kui mehed neid rohmakalt haarasid. Nende näod õhetasid ja pluusid olid rindade peal pingul. Talad klappisid oma kohtadele imehästi, kraanad muudkui tõstsid ja pöörasid, pöörasid ja tõstsid ning keevitajad ronisid mööda kasvavat sõrestikku nagu ahvid. Oli otsekui tööpidu, siiani mäletada.

Olaf astus edasi. Puiestee hingas: puud olid raagus, kuid juba lõhnasid pungad lehtedest, mis olid tulekul, maapind lõhnas kääritatud kõdust ja tuulgi lõhnas. Okstel tilksusid linnud ja koolilapsed jooksid karjudes ja hõlmade lehvides mööda nagu kajakaparv, kes teel avaraile vetele, ning Olaf tahtis kaasa. Oleks läinud lennates või hüpates, kätega vehkides, takka üles lüües, hõisates või mõkitades, ükskõik kuidas või kuhu, peaasi, et minema. Oleks kas või oma vanal ehitusplatsil, küllap on seal nüüd aknad ees ja sees käib montaaž ja viimistlus läbisegi, üks on teisel jalus ja põigiti ees ning seda kisa ja õiendamist...! Iga päev on mõni asjamees trustist närvidel ratsutamast, mis on niigi sedavõrd pingul, et mõni üpris tühine seik võib sinust plahvatusena paisata krõbeda sõnavoolu — aga tühja sellest, see käib asja juurde, sa tunned isemoodi mõnu, et seisad keset seda pulbitsemist ja tajud, et iga su tegu ja sõna midagi edasi nihutab. Hüppaks praegu bussi ja läheks...

Aga niisugust tagasisõidubussi ei ole.

Pealegi oli aeg minna ja pliiatsid teritada.

Õhtul leidis Olaf esiku nurgast nõoriga kokkuseotud pambu, millest saapad välja paistsid.

«Mis see on?» küsis ta.

«Ma panin varustuse valmis,» ühmas vanaisa.

«Tahad päris pikali jääda?»

«Keldris on kitsas. Ei mahu kärü kokku panema.»

No muidugi kärü. Ja arvanud vanaisa silmis sedasama lennutahtmist nägevat, mis päeval kajakaparve-lastel, lõi Olaf käega. Ise tajus nagu midagi kadetusetaolist või teab mis. Nii tõigi vanaisa järgmisel päeval auto ja laadis kärulauad peale. «Eks sa tule ükspäe kah vaatama. Peame plaani ja,» ütles ta. «Kui ma end vahepeal sirgu pole tõmmanud». Ja ronis vaevaliselt juhi kõrvale.

Soojad tuuled püsisid ja rahutus samuti. Oli tõeline vägitegu ettenähtud tunnid laua taga ära istuda, kui käsi arvutuslükati asemel millegi toekama järele igatses, kirve ja sae järele näiteks — oh, kui kaua ei olnud ta midagi niisugust käes hoidnud, vaata vaid, missugused peopesad! Ja hädapärast katuse alla löödud aiamaja ootab tegijat ja... Olaf muigas: kas nüüd on siis temagi kärüni välja jõudnud? Siis nii-

HUBERT MATVE

moodi need suured eesmärgid kahanevadki? Või vastupidi, et nii nad tekivadki seni päris tühjale silmapiirile, need sinu omad kärud? Ta vaatas jooniseid enda ees ja arvutusi, mis mõnel hetkel — nagu praegugi — nii tühistena näisid, nii mannetuina kõigi lootuste ja ootuste kõrval, mis endiselt kusagil ebareaalses kauguses kummitasid, ja niisugustel hetkedel oleks Olaf tahtnud olla vanaisa asemel. Vanaisa kitsas maailmas — sõstrad ... kartulid ... kärud ...

Olaf lükkas käsiraamatu eemale, pani lükati lauale ja vaatas ringi. Mariliis oli ametis küüntelt laki mahavõtmisega. Ta naeratas Olafile vastu pärlmutterhuultega araablasekarva näos. Kas sa näed, juba pruuniks praadinud enda, või on see võõp, mõtles Olaf. Ta viipas peaga ja Mariliis noogutas vastu. Kohvibaari. Ja siis veel homme, ning ongi laupäev, mõtles Olaf, kui nad uksest väljusid. Saaks tänase päeva õhtusse.

Tuuletust linnuhäälestest hommikust oli sündimas soe päev, kui Olaf jaamast metsa poole astus. Puude varjud olid põiki üle tee ja seal, kuhu langesid kiired, sätendasid kuivanud kõrred kastest. Tüved olid puhtad ja valged ning oksaraod olid punased. Eemal võsas valendas lumelaike — linnas ei olnud neid ammu enam, kuid käändude ümber oli päike halli kulusse juba rohelist kiskunud. Lompide peegelpindades seisis puud ja põõsad ning sinas taevast ilma ühegi virveta. Õhk värises vidinast ja rabises arvutuist tiivapaaridest, kuid ometi valitses niisugune vaikus, nagu seda juuliöödel kuulda võib, kui õhk ritsikate saagimisest lausa käriseda ähvardab, aga teie ometi ütlete: oo, missugune vaikus. Õnneks olid Olafi jalad nii kerged, et astudes vaevu puudutasid maad, ta peaaegu lendas või hõljus tee kohal ja ta sammud olid seetõttu hääletud.

Kõik oli otsekui millegi ootel, Olaf samuti.

Ent mida lähemale Olaf mitmevärviliste onnide kobarale jõudis, seda enam teda haaranud erutus maha käis. Olles ise veel uniselt hääletud oma suletud uste ja suitsuta korstnatega, oli onnide olekus ometi midagi, mis peletas vaikuse. Olid need käepärast pandud rehad ja labidad või kopsijaid ootavad lauavirnad onnide seinte ääres, kuid midagi seal oli, mis sundis valvsusele — iga hetk võisid ukсед valla paiskuda ja vaikus lõhki käriseda inimeste ja koerte kilgetest.

Olaf keeras suurelt teelt kõrvale enne neid kilavate klaassilmadega hüppevalmis maju, läks läbi võsa, kargas üle kraavi ja oligi onni ees. Uks oli lahti.

Vanaisa istus lävepakul. Ta oli särgiväel, paljaste jalgade otsa olid pistetud kalossid, ning urgitses piipu. Juuksed helendasid pärjana ümber pea nagu Moosesel.

«Eks sa näe,» ütles vanaisa. Ta piibukollased vuntsid kerkisid.

Olaf istus vanaisa vastu pakule. Mõlemad vaikisid.

«Oled ikka elus,» ütles Olaf viimaks.

«Paistab sedamoodi küll,» ütles vanaisa. Ta tõmbas tikust tuld ja imes leegi piibukahasse. Pahvis mõned suutäied, vajutas küünega tubakat ja osutas siis piibubarrega: «Vaata!»

Paari sammu kaugusel seina ääres seisis uus kärukere.

Olaf tõusis, astus ligi ja tõmbas peoga üle küljelaudade. Need olid mõnusalt siledad, terava hõõvli alt läbi käinud. Päike oli välja sulatanud paar vaigutilka, mis pärlendasid valgeil kuuselaudadel.

Vanaisa naeris kõhinal, nii et kortsud hakkasid paljunedes üle näo jooksuma.

«Noh, mis sa ütled? Valmis sain!» Ta upitas enese püsti. «Ratas on kah valmis, oot', ma näitan.» Ta kobis tuppa ja tuli sealt rattaga tagasi.

«Rehvi tõmban täna peale, siis saab ratta alla panna.»

Olaf võttis ratta ja istus tagasi pakule. See oli ilus ratas hoolikalt voolitud kodarate ja puhtalt tapitud põiaga, kerge ja ometi tugev, see oli otse tajutav. Sellega võis lasta üle mätaste ja läbi liiva. Kast oli kah parajalt suur, Olaf mõötis silmadega kasti ja ratta proportsioone — jah, sellele kärule võid niisuguse koorma peale lüüa, et kõik sooned tõmbuvad pingule, sõrmedest üle selja sääremarjadeni välja, ning silmad lähevad pingutusest pungi, kui sa koormaga üle maatüki lähed ja käru tühjendamiseks püsti lükkad. Seda pead tegema ühe ropsuga, see peab nagu kangi tõukamine olema, kus sa enese ühte hetkesse koondad. Pärast istud korraks kasti servale, vaatad ringi ja lased lihastel lõõgastuda, enne kui järgmise koorma järele lähed. Viskad mulla peale, see on tihe ja raske ja sa pead kaaluma, kas panna veel üks labidatäis või mitte, sest juba eelmise koormaga kippusid jalad all vänderdama. Aga iga korraga viimistled sa ikka peenemalt oma liigutuste mehhanismi, käruaisade haaramisest käru ümberkallutamiseni, iga korraga võid sa labidatäie rohkem peale visata, sellesse kasti juba mahub. Ja kui sa siis lähed, siis on tunne, nagu vajutaks õlgadel rippuv raskus sind jalgu-pidi maasse. Kogu su jõud on selles mängus.

Lõpuks ometi.

Olaf keerutas ikka veel ratast käes.

«Jah,» vastas ta siis vanaisa küsivale pilgule. «See on vast ratas.»

Vanaisa vuntsid kerkisid jälle. Ta muudkui naeris täna seal avatud uksele. «Eks neid vankreid ja rattaid ole eluaeg ennegi tehtud. See on nüüd viimane. See käib sinu elupäevad ära. Näe, mõtlesin, kas saangi enam valmis või...»

Ta suured kõvad käed olid põlvedel. Sõrmed olid kõnksus nagu liivast väljaroninud juured. Niisuguseid juuri maast lahti ei rebi. Üks oks teise

järel võib kuivada, okkad pudeneda ja tõugud korba alla oma käigud ajada, aga need juured jäävad maa külge ka siis, kui puu otse kännul kōduneb. Olaf vaatas oma käsi: sõrmuski ühes sõrmes. Ta pistis nad tasku.

«Aga mismoodi sa jätad pooleli ja lased jalga? Ei julge Peetrusele otsa vaadata.» Vanaisa kõhistas jälle. «Aga nüüd on ta sama hästi kui valmis. Ratta paneme õhtuks alla.»

Vanaisa tõmbas vägeva pahvaku.

«Siis on kõik tehtud. Siis võib küll minema hakata,» lisis ta.

Olaf naeris ja vangutas pead: «Sa elad selle kärugi veel üle.»

«Ä'ä aja hullu!»

Olaf noogutas. Ta pilk libises vanaisalt üle onni vooderdamata seina, üle kärukere, üle halli rohukulu päikesepaistelisele kraavipervele ja veel edasi piki võsaveert otsekui otsides, millel peatuma jääda, aga mitte leides. Tuli uuesti seina äärde tagasi ja peatus rattal. Olaf võttis selle maast.

See oli tõesti täiuslik ratas. Igas asendis täpselt tasakaalus. Pane või vokitattaks. Olaf toetas rattatelje ühe otsa põlvede vahele, teist hoidis peos ja lõi ratta pöörlema, siis veel ja veel, ning vaatas, otsekui oleks selles pöörlemises tema jaoks midagi uut ja senitundmatut, mille ta nüüd juhuslikult on avastanud. Varsti hakkab too ratas käru all pööreldes veerema, ikka sinna, kuhu tarvis. Üle mätaste, üle kivide ja läbi liiva. Vanaisa uue käruga all. *Vanaisa* käruga all, mis oli nüüd valmis, jah.

Manivald Kesamaa

MERI JA ROOG

Pilvine meri.
Tuuline voog.
Kallas ja maa.
Haljas roog.

Tuultel on voli,
võimu ja hoogu,
surudes maani
rohelist roogu.

Kihutab laine
viihaselt hall.
Roog on tormi
ja taeva all.

Peal ta pilv,
jalus ta sajud.
Merena tõuseb,
merena vajub.

Lainena tõstab
rohelist harja.
Peakohal tiirutab
kajakakarja.

Süda tal juurena
kaldamaas,
mullaga segi,
kus valge paas.

Segi kus mullaga
mure ja valu.
Kannatust mõista,
võimu sa talu ...

Pahiseb kaldale
sõjakas vesi.
Rünnates ehmunud
lindude pesi.

On nende hommikud
olnud ju roos.
Päevade lennud
ja laulud koos.

Seal ju nende
kõrkjased kojad.
Tuuli saand
tiibade alla pojad.
Lennanud vastu
piiritut laotust.

... Mõistavad emad
surma ja kaotust.

Kaitseb neid emana
kodune roog.
Rünnakuvõõras
ja meeletu voog!
Eks see raju
järgi kord anna.

... Pimedus tuleb
üle vete ja ranna.

Õöl on tiibades
metsikuid varje.
Miski kui uluks,
kostaks kui karje.

Miski kui tarduma
paneks su vere –
valendab välk
üle tumeda mere.

Plahvatab kaugus,
süttib ja kustub.

MANIVALD KESAMAA

2014

Punaselt leegib,
suitsu kui mustub.

Rannik saab selga
tulise noole.
Tuli kui langeks
kaldaroole.
Kõmistaks pikne
kui relvade raudu.

... Rindele läheme,
maha jääb haudu.

Unelmais näeme
kodusiniseid järvi.
Sinel on seljas
kaldaroo värvi.

Siis, kui väsimust
magas rood,
külje all pehme
oli see roog.

Katuseks oli
üle mullase onni.
Porist viis läbi
rännukolonni.

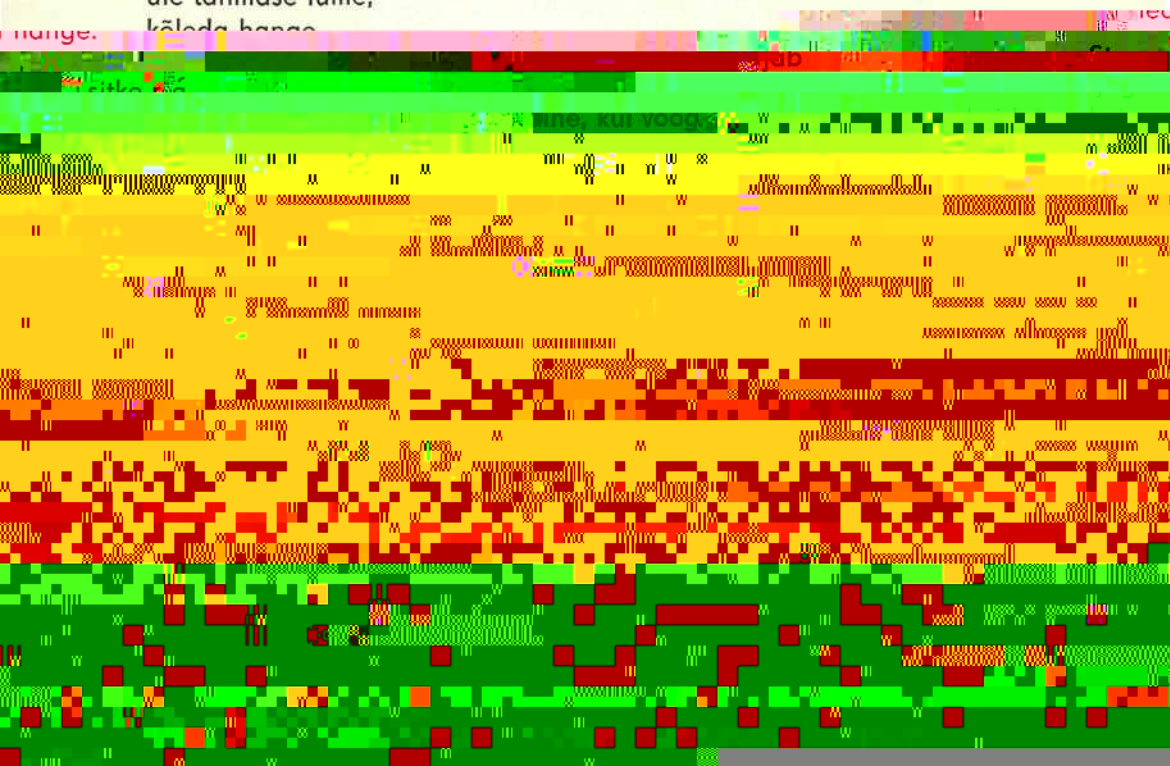
Kandis meid kaldale
külmast voost.
Löke sai kuivast
kaldaroost.

Tuli tast leekis
nii hele ja hell.
Loitis me palgeil,
me silmadel.

Süütas ta tähti
me rängal teel.
Seda, mis tuleb,
seda, mis eel.

... Nägudel tunneme
tuliseid tuuli.
Sõber on suremas,
rindu sai kuuli.

Jagu kui roog,
nüüd tõuse ja lange,
üle tahmase lume,
kõlada hange.

I. ZARINS

Laul (Õli)

M. SAVITSKI

Partisanimadonna (Õli) 1967

Ookean avardub,
puhub ta tuul.

Miljonid kõrred,
süda ja säsi.
Emalik soojus,
isalik käsi.

Tugevad, sitked,
elavad, uhked.
Helisev hommik
ärkab ja puhkeb.

Suvine taevas.
Sinine voog.
Lahedas tuules
kahiseb roog.

Päikeses ladvad.
Juured maas.
Laiuvad põllud.
Kohiseb laas.

Rahulik meri
sinises voos.
Meri ja roog
õõtsuvad koos.

Ofelia Tuisk

KARBARANNA KRUUS JA THEORIKU LOOD

2

«Isa, me oleme noored, me ei taha palvemajas konutada, vaid tant-sida.» Ägetsedes löönud pussi uksepiita. Oli päeval küla peal kuulnud kumu, kuidas isa, vana Kanepsi Eduard, küla oi-kui-range koolmeister ja jutlustaja, pidanud Undva palvemajas jutluse sees hingepalvet oma kahele hukkaläinud pojale. Sest need käisid küla simmanitel lõõtsa mängimas ja tantsimas!

Järgmisel päeval sõitnud ära ega tulnudki enam tagasi.

Mälestuseks jätnud omameisterdatud tuulamismasina, lambalapsepõlves nikerdatud tuulikud, pisivennale Rikule kingitud lugemisokuse, simmanikaaslasele Theole õpetatud lõõtsalood.

Ja pussijälje uksepiita.

Kaasani kiriku kellahääl kuulutab pühapäevahommikut. Ilus on kellaääle lend üle platsi, läbi halja oksavõrestiku, sisse kõikidest ümbruskonna akendest. Religiooni sireen. Ja rahvas voorib jumalasõna juurde. Puutrepididel laskuvate sammude nagin, tõusvad sammukõpsud kivistel keldritrepididel, üksmeelselt uhked proud-härrad ja keldrite alamrahvas, tagala ja rinne. Käib esimene ilmasõda.

Kellahääl nõrgub ka läbi kahe keldriakna tillukesse korterisse, mille perenaiseks on keegi Marie Liimann, heleda naeruga Käära Mann, Manni-tädi. Ise elab ühes toas, teise on võtnud kaasüüriliseks ühe Saaremaa tüdruku ja see jälle omakorda endale allüürnikuks oma venna.

Kellahääl ei muutu kübetki nukramaks märgates, et selles korteris temast suuremat välja ei tehta, et ainult see Saaremaa tüdruk veel usu küljes ripub, teised kaks noort inimest aga ei mõtlegi kirikusse minna. Vähe sellest, et ilusal pühapäeval on muudki teha, nad on pealegi lausa jumalasalgajad. Ja kellahääl riivab Saaremaa tüdruku toas hirmsaid raamatuid, mis kuulutatavad kadu kirikutele, religioonile, ekspluateerijatele ja nende võimule.

Imelik poiss see Saaremaa tüdruku vend, arutab Käära Mann endamisi. Pressimata pükstes välja ei lähe, aga ise neid korrastama on

OFELIA TUISK

2018

käpard. Õde ka seda tööd ei oska. Käära Mannil tuleb naer peale seda janti vaadates, kahmab püksid kätte ja pressib ära. Poiss on ilmselt edev. Suur kiviga sõrmus sõrmes, uhke jalutuskepp, peab kole tähtsaks, mida ja kuidas selga ajada, pähe panna. Mis ta siis õige ära ei ole, tööline, muud midagi. Seda küll, et ilusat tööd teeb, käinud koguni Saksamaal mööblitöö peenemaid «nihve» õppimas. Värkstoja peremees saatnud. Sai saksa keele selgeks. Aga hariduse asemel on «haridus» nagu töölistel ikka, saadud nelja-klassilises külakoolis — omaenda kodus. Ja kuhu on niisugusel oma vuntsitud ihukattega minna? Kadridali jalutama, paadi või süstaga sõudma, tantsuõhtule... Saaremaa poiss, aga viina ei võta, «Valvaja» liige, suitsu ei tõmba — spordib. Imelikud on ta jutud, salapärased ta käigud. Ütleb, et jumalat ei ole ja et peremehed elavad töörahva verest ja higist, et tuleb päev, millal töörahvas võtabki võimu oma kätte ja et juba praegu peab tegema kõik, et see päev tulla saaks. Haarab kitarri ja laulab, ka keelatud pilkelaule, võitluslaule, suur klade neid täis. Kui sõtta taheti saata, öelnud: «Mina parunite ja vabrikantide eest sõdima ei lähe!» Ega läinudki! Tont seda teab, kuidas see tal õnnestus.

«... Ükskord kutsus ta minu kaasa kommunistide õppekoosolekule. See toimus kingsepp Valdsoni juures, kes hiljem töölisliikumisest eemaldus ning kingatööstuse «Ovald» asutas. Valdsoni juures oli juba kuus meest, kui meie kohale jõudsime. Loeti saksakeelset «Kapitali». Sinu isa tõlkis teistele arusaamatuid kohti.

Kuidas ta küll õppis, seda ma ei tea, aga ta oli hästiarenenud inimene. Saksa keelt luges nagu eesti keelt, oli tal isegi Shakespeare'i draamide saksakeelne miniatuurväljaanne, mida ta ikka jälle üle luges...

Ta oli veendunud kommunist. Onu Karli * ja minu ** maailmavaate istutas peamiselt tema...»

Kaks Rapla naist astuvad metsateed. Päev on kuum, südasuvine, aga noorikutel on seljas paksud maani undrukud, pikkade käistega pluusid, rätid kenasti pähe seotud, ainult päkad paljad. Nüüd keerab rada metsast välja Käära talu heinamaale. Äkki hakkavad noorikud kiljuma ja tormavad metsa tagasi: heinamaal niidavad reas kolm purupaljast meest. Käära Manni uus kavalier ja vennad harrastavad alastikultuuri.

---

* kunstnik Kaarel Liimand

** tema õde Juuli Loit

Ärkan teab miks varavalges, aga sulen jälle kiiresti silmad. Pilukil laugude vahelt jälgin imetegu. Päike on alles tõusnud, tööle isal aega küll. Aga üks vana harjumus, veetud läbi vangla-aastate, sunnib teda tõusma tunduvalt varem kui vaja.

Isa on kodus.

Isa võimleb.

Igal hommikul?!

Ei ole kerge trotsida kirikut, kui oled noor ja armunud ning tahad punuda oma pesa riigis, kus registreerimisbüroo on alles paljas lubadus. Paar-kolm aastat tuli oodata. Ja olin minagi juba olemas, kui see asutus lõpuks avati. Tahtsid nad siis olla esimesed, aga jäid hiljaks ja neist sai teine «patuga pooleks» paar Eestimaal.

«Ma pidin seda ränka lendlehtede kirjutusmasinat tassima nii, nagu oleks pakis tellitud õmblustöö...»

Aga seda õmblemistööd ta ei armastanud. Piiratud eluring viis sellega ühte ja hiljem needis vaesus selle külge. Unistused olid vist kunagi vargsi kõndinud teist rada. Oli joonistamisisu olnud, ja pühapäevastele jalutuskäikudele Stroomi randa või Piritale võtnud ta ikka kaasa ka joonistusploki ja pliiatsi, et kaaslasi «kirja panna».

Kunagi pidi olema niisugune päev, millal need hävitati, mina ei ole neid näinud.

On öö, laual põleb väike petrooleumilamp. Politseinikud mässavad kapi ja voodite kallal ning löikavad täägiga läbi nõore Karli-onu rullikeeratud joonistuste ümber. Põnts-põnts, taob hädakell vastu mu abaluud. Emal on ööajal sõrmkübar sõrmes, sõrmed on pihku surutud. See sõrmkübaraga sõrm on imelikult pikk...

... ja nüüd ajab muusika hirmu peale, hakkab hinge matma, nagu oleks kõueilm, ja äkki avaneb uks selle mehe selja taga, kes loeb kirja ja ise laulab, ja poolpimedas seisab ukse vahel lillakashall vanaeit...

Emal on mu esimest korda «Estoniasse» kaasa võtnud. Teine rõdu, viimane rida.

Sünnipäevalaud on veel eilsest koristamata. Pean kooli ruttama, aga üks ülesanne on tegemata — joonistada erineva elukutsega inimesi.

OFELIA TUIISK

2020

Lükkan nõud kõrvale ja, näppides maiustusi, joonistan Töölisteatriist meeldejäänud pilte.

Plangu ääres istub räbalates naine, käsi välja sirutatud, pildi all on laulusõnad: «Oh häda, häda, häda, see ilmakord on mäda . . .»

Siis tuleb meelde pisike poiss, kes laulis nuiates: «Ema, osta mulle suhkrusaia!» (Ema: «Einerlei, Einerlei, raha on vähe.») Ja ma joonistan teise, saiakorviga naise, kes laulab: «Kupite bubliki, kupite bubliki . . .»

Korteriüür on juba mitu kuud tasumata. On kriisiaastad. Kolmteistkümme aastat on siin elatud: 14 m², 18 krooni kuus. Ei ole elektrivalgustki, muudest mugavustest rääkimata. 18 krooni korteri eest, kui teenid 20—30 krooni kuus kolme peale.

Kohtusaadik tuleb asju üles kirjutama. Ja kohtusaadik arvab, et nägusad üksikud naised on rahul sellega, kui mõni võõras mees neid katsuda tahab. Ema silmad muutuvad süsimustaks ja hakkavad vihaselt tantsima. Kohtusaadik tardub, ja siis on tal äkki rattad all ja ta veereb tagurpidi uksest välja.

Ema vajub toolile ja peidab näo kätesse.

On inimesi, kes alati oskavad tulla õigel ajal. Oksjon oli alanud, kui täiesti juhuslikult jõudis linna ema õde, kooliõpetaja maal. Imelikud on väikesed palgad — neist jätkub endale ja õdedele-vendadele, kes hädas.

« . . . 30. augustil 1919. aastal oli Eestimaa ametiühingute I kongress. Selle eelpäeva hommikul sõitsin Soome. Sinu isa käis mind sadamasse saatmas. Minu kohver õlal, läks ta kiiresti mu ees, sest ema pool tundi ettekeeratud kell oli seisma jäänud. Tagasi tulles ei olnud mul kedagi vastas. Oli hommik, kella nelja paiku. Ei saanud algul Allika tänava majauksest sisse, tegu oli ka tuppa pääsemisega. Sinu isa oli öösel ära viidud ja ema raskes vaimses seisundis. Isa oli kongressi delegaat . . .»

Minu silmad olid siis alles kinni ja ma polnud veel karjunud. Siiski me käisime koos emaga seal vangilaagris arvataval viimasel kohtumisel. Salaja, tänu ühele isesorti vangivalvurile.

Irboska läks isast siiski mööda.

Olen juba kahene. On hall varane hommik, küllap sügis. Kõik on kurb. Ema lamab tagatoa voodis, on raskelt haige.

Keegi ei ole koputanud, aga uks avaneb... Tammun läbematult jalalt jalale, pöörates pead kord isa, kord ema poole:

«Ema... isa... ema... isa... ema haigel!»

Ja siis — üks hall kontvõõras hiilib uksest välja, ema sai rõõmuehmatusest terveks.

Sajab lõhnavaid hõövlilaaste. Istun nende keskel ja mängin. Säuh-säuh-säuh-säuh... laulab hõövel mu pea kohal. On juba õhtu ja ema tahab viia mind tuppa magama. Punnin vastu. Aga isal on kombeks unustada end töösse, kuni ta lõpuks märkab, et hakkab lähenema hommik ja peagi peab tõusma voodist, kuhu pole veel heitnudki.

Ema jutustas tollest ajast naljaka loo. Isa elas nii suure närvipinge all, et hakkas öösiti unes rääkima. Ja ühel ööl jutustas ta nii millestki, mis teoksil, enda meelest usaldades võitluskaaslast, kes tuli asjasse pühendada, ning lisas lõpuks: «Pea meeles, see on nii suur saladus, et seda ei tohi kodus naisele ka mitte rääkida.» Ei ta saanudki teada, et oli ise saladuse oma naisele ära jutustanud.

Pliidi ja vaheseina vahel on vastik nurk. Seisan taburetil, pörnitsen nurka ja jonnin. Isa ja ema vaidlevad selle üle, kas ma pean seal seisma või mitte ja kui kaua. On pühapäeva hommik. Kõrvalmaja õuest, baptistipalvelast, venib haledat laulu. Ema pakib võileibu, isa seob parajasti kingapaelu kinni. Kuhu me lähme? Kas mitte Piritale «Valvaja» peole, või on ehk esimene mai ja me ruttame demonstratsioonile?

Ema toimetab ees pliiditoas. Petrooleumilambi soe valgus kumab tagatuppa läbi vaheukse, üle vaheseina. Tagatoa vastasseintelt, üle me peade vaatavad tõtt Marx ja Lenin. Isa laulab laulu linnukesest, kes puuri pandi ega saanud enam lennata. Saadab kitarril.

Korraga ei läbe ma enam toolil istuda, libistan end sealt maha ja hakkkan hooga keerlema tagatoast ettetuppa, õõtsutades end küljelt küljele: «Meri mässab!»

Kuulen naeru ja tunnen ühtäkki valu, meri on mässanud üle voodi ja virutanud mu käe vastu teravat otsanurka. Isa puhub käele ja naerab: «Kui meri mässab, ei tohigi ta hoolida sellest, et võib haiget saada!»

Sõjaeelsel aastal oli isal kord raskem kui kunagi varem. Ta oli puudunud mingisuguselt tähtsalt salajaselt koosolekult otse enne juuni-

pööret. Oli miskipärast nii juhtunud, et talle sellest õigeaegselt ei teatatud, pärast aga hakati pärima, miks ei olnud. Kerkis parteist väljaheitmise küsimus. Õnneks arusaamatus siiski lahenes ja talle usaldati vastutusrikas töö — oli sõja alguseni Üle-Eestimaalise Puutööliste Ametiühingu esimees.

Võimalust evakueeruda tagalasse ta ei kasutanud. Seekord läks sõtta omal soovil.

... Hobusekabjad on mu pea kohal, ema süda taob vastu puusanukki. Ema hakkab jooksuma ikka kiiremini, kiiremini. Sisse võõra maja uksest, trepist üles, nüüd seisatab ta hingeldades koridoriakna all ning paneb mu püsti aknalauale. Tohtu segipaisatud, laialijooksev, karjuv ja sajatav rahvamass, mille keskel tantsivad tagajalgadele tõusnud politsei-hobused — —

Juba varavalges hakkab meile tulema inimesi, tulevad ja lähevad. On sombune hommik. Inimesed on kahvatud, erutatud, nutetud silmadega. Räägitakse surnukuurist. Ema viskab kiiruga mantli selga, tõmbab räti pähe ja läheb teistega kaasa. On 1. detsember 1924.

Hiljaaegu toleaesetes ajalehtedes sorides lugesin kontsertidest, mis korraldati Eestis ja Soomeski 1. detsembri ohvrite mälestuseks ning nende omaste toetamiseks. Ohvrite all mõeldi hukkunud politseinikke.

Varsti pannakse välisuks kinni. Seisame emaga uksele ja ootame. Kentmanni tänava poolt läheneb kummaline elukas — suur pikali kuusepuu, kaks inimesejalga all.

Kui see elukas siis toas püsti tõusis, pidime tal latva kärpima. Viimane jõulupuud enne pikka ära-aega.

Ja siis tuli päev, millal ema tõmbas alles «tellinguis» kapile tagatoa nurgas koti ümber, ja see seisis neliteist aastat nagu mälestussammas poolelijäänud tööle.

Viimane sõna:

«Siin seisa nagu Kristus Pontius Pilatuse ees.»

«Välja!»

OFELIA TUISK

2023

«... eluaegsele sunnitööle...»

«Ainult!» pobiseb Käära Mann ja lahkub saalist kobamisi nagu pime.

«.....»

Ma kannan lille punasloivvat rinnal,
Su rinda ehtigu ka sama lill.»

Peidan pähe pika luuletuse ning ema põletab ära tükikese tonksupaberit.

«Ema, mida tähendab — MOPR?»

«Sedasama pakki — toiduainetega Venemaalt.»

Valikuvõimalusi oli: «... käisid tal ju vanad kavalerid end pakkumas ja hakkasid uuedki ligi ajama...» Lahutamise, uus abielu, Eestist lahkumine — Nõukogude Liitu või Austraaliasse, kuhu kodanlikust Eestist paljud põgenesid. Oli ka võimalus, mis ei oleks nõudnud lausa reetmist — rikkad tellijad. Trotsist jäi seegi kasutamata. Siiski, üks erandjuhtum oli. Nõustus kord õmblema pluusi vastasmaja peremehe naisele. See oli võimsate rasvarullidega naine, pliidituba oli teda täis. Proovis oli proua käinud kolm korda, aga kui pluus valmis sai ja ta selle veel kord selga ajas, siis ütles: «Teate, see pluus teeb mind paksemaks, ega ma ju nii hirmus paks ei ole, eks? Teate, teeme ta natuke teistmoodi!»

Ema oli vait, aga ta silmadest võis näha küll, et midagi head lootat ei ole. Ka proua jäi vait, võttis pluusi seljast ja andis ema kätte. Sõnalausumata käristas ema trahh-trahh pluusi õmblustest lahti, pakkis paberisse, andis proua kätte ja see läks ka sõnalausumata minema.

Sai prouadest muidugi lõplikult lahti.

Esimest korda elus on ema võtnud takso. Ise on istunud juhi kõrval, pingil viimase selja taga, minu kõrval istub võõras mees. Oleme teel koju — Patareist Dvigateli kasarmutesse, majja tapamaja vastas.

Võõras mees mu kõrval on väikest kasvu, teab, kas ta minust pikem ongi. Pea sonimütsi all on paljaks aetud, seljas tumebeež tolmumantel, selle all — pükstest näha — tumesinine ülikond (neliteist aastat alles hoitud!).

Võõras mees on kuidagi kohmetunud, ebalev, vait, nagu ei mõistaks ta õieti, mis temaga toimub.

«Viimane nädal oli pikem kui kõik 14 aastat.»

OFELIA TUISK

2024

Takso on sihile jõudmas. Võõras mees hakkab kobama taskutes ja ta paremast suunurgast jookseb valus tõmblus lõuani.

Nõjatudes aknalauale, vaatame emaga, kuidas isa ruttab trammi peale. Tööle!

«Te olete selja tagant nii ühtemoodi,» ütleb ema ja vaatab mulle otsa oma helesinise pilguga.

«Ma tahaksin, et sa oleksid rohkem ema moodi,» ütleb isa ja vaatab mulle otsa oma roheline pilguga.

Tunnen end, nagu oleksin sattunud kevadisse tuvipuuri.

Ja oli jälle nii, et ta unustas end töösse. «Massoprodukti» ametlik tööpäev läbi, võttis isa käsile töö enda jaoks. Teab, kus on nüüd need ilusad, lausa unikaalsed mööblitükid, mis ta siis kodu jaoks meisterdas. Eeslane, kes sõja-aastail meie korteri okupeeris, võttis need kaasa, nii et neid tuleks otsida teab kust maalt või merepõhjast.

Ühel juunipöörde-näitusel nägin fotot:

Kadrioru lossi ette on kogunenud rahvahulk. Lossirõdult (foto parempoolsest küljest) vaatab alla diktaator Päts, ümbritsetud veel mõnedest kukutatava valitsuse liikmetest.

Aga otse esiplaanil on üks väike mees rahva seas käigu pealt selja taha vaadanud. Nii on ta jäänudki ainiti silmitsema foto vaatajaid.

Kahe aastaga on jälle taastunud ta kastanpruun kähar juuksemuru ja ma tean, et see pilk sealt fotolt vaatajasse on roheline. Seda päeva on ta oodanud mitu aastakümnet.

Ta on neljakümne üheksa aastane. Elada on jäänud üks aasta.

Öökirves on langenud. Peata ehaingli õhetav tiivasirutus on tardunud üle laotuse. Raskelt ja aeglaselt vajub ta leekiv pea tihktihedasse sinihalli pilvepalakasse. Nähtamatusse klaaskaussi õhtumere hõbelaua nõrgub loojaku tulikuldsel mahla. Siis keerab maakeraserv kausi kummuli, tulijook voolab merre, ja nüüd on selgesti näha — ehaingli tiivad on verised.

3. VII 1941. Seisan Hermannini tänava viinapoe uksele.

Emajäi evakuatsioonibussi, meie isaga tulime limonaadi kaasa ostma.

OFELIA TUISK

2025

Ei ma taipa, et see on neil nii kokku räägitud, ei ma mõtlegi sellele, et näen isa võib-olla viimast korda.

Ostud tehtud, hakkame poest väljuma. Äkki haarab ta mu tugevasse sülelusse, siis on järsku kottpime, ja selles südapäevases öös näen ma juba eemalt üle tee kiirgamas isa kaugenevat selga. Olen toetunud poe uksepiidale, põlved on imelikult lõdvad, on tunne, et ei saa astuda... Miskipärast ma sel hetkel tean, et ta läheb surma.

3. VII 1942. Midagi väga õrna ja pehmet puudutab mu põske, ja ma ärkan. Olen jõudnud paplite alla, ümber on tihe villasadu, jalgade all auklik villavaip. Olen tulnud teed haiglast «Giganti» — midagi nägemata peale ühe näo, valust moondunud suu ja võõra käe, mis vajutab silmalaud alla.

Lähem «Giganti» õmblema emale surikleiti.

«Eks sa mine siis, kui sa nii kangesti tahad, aga hoi a puudest eemale.»

Koorin enda paljaks taevaduši alla.

Oues on äikesesabat.

Tee on kadunud.

Läksin hommikul pähklile, aga leidsin seeni. Kahte kurguni täis seene-kilekotti olen kandevõrkudes vedanud läbi kolme metsatuka ja rabalapi. Suund peaks nagu õige olema, päike on selja taga, vajub juba kiiresti mere poole. Päriselt ei ole ma saanud sellest suunast kinni pidada — mets on täis tormibarrikaade.

Lõpuks paistab puude vahelt avar teerist — laiad selged metsaveo- teed. Niisugused peaksid ometi viima maanteele. Jõuan võrdlemisi värskete raielangile. Puud lamavad liga-loga, nagu nad parajasti on kukkunud. Mets mu ümber on täiesti hääletu ja elutu.

«Kes siis sina oled?!» Mõni samm minust eemal on veel kasvava puu tüve küljes, madalal, läikiv sinetavmust lind tulipunase kukeharjaga. Pole ma eales varem näinud elusat tedrekukke. Üksi keset metsa, äsjase tapluse järgset lahinguvälja meenutaval raielangil mõjub ta unenäolise muinasjutulinnuna. Püüan talle läheneda. Lendab järgmisele puule ning taha jääda metsa öömajale. Äkki ilmub tedrekukk otse mu ette ning jätkab seal rahulikult koorealuste puhastustööd. Pean kiirustama, kui ei laseb kuuldavale vaimustavalt väljendusrikkaid, fantaasiaküllaseid hää- litsusi. Lendab ära, kuid tuleb uuesti tagasi, karjub mu peale ning kaob samas suunas.

OFELIA TUISK

Ma jätkan oma teed ning jõuan peagi järgmisse rappa.

Kui olen juba maanteel ning saan teada, et olin rännanud kodust üheksa kilomeetrit eemale — paika, kuhu harva eksib inimese jalg, siis selgel kuuvalgel koduteel, meenutan hämmelduses tedrekukke. Usu või ära usu, aga ta «näitas» mulle õiget suunda! Siiski ei ole mul kahju, et ma teda ei kuulanud. Ma oleksin küll varem maantee leidnud, kuid mul jäänuksid nägemata vabadust nautivad, haukuvad ja öhkivad, kargavad ja karglevad metsasokud — vaatepilt, mis isegi Karbarannamaadel ei ole argine.

Põrssal on tibu pea. Põrssa tibupea vaatab ainsa koletu silmaga nagu üksindus. Põrssa tagumikul varitseb rebane tibupea varju pugunud ahvinägu. Rebase saba on vaala lõugade vahel. Vaalal on inimese magav silm, seda lakub väike kutsikas. Vaala külje alla on linnud pesa pununud. Vaalal on tavaline räimesaba, mille harude vahelt paistab suure kurja koera haukumine . . .

Leilist veel tilkuvhigine, lesin voodis ja veerin palja seinalaua segasevõitu piltsalakirja.

Midagi ei tea me sellest, mis toimub tapeedi taga.

Inimesehing koguni sünnib maailma tapetseeritult. Mõnikord ei suudeta pärast surmagi tapeeti maha kiskuda.

Laupäev on sootuks eriline päev. Miina ei saa lugeda enne hilisõhtut ja Theo peab, maksku mis maksab, lõua puhtaks saama. See on keeruline tseremoonia, sest luubi abi ei tule kõne allagi. Lugesdes võib silmad raamatule lähendada vähemalt kuni nina lubab, ja kui see ei aita, siis raamatu ja silmade vahele mahub luup ikka ära. Pealegi ei ole tähed habemenoad.

Majas on ainult üks aken, mida ei varja ei sirelid väljast ega poti-lilled toast. See aken on köögis ja selle all tuleb see vastik töö teha. Laud tõstetakse eemale ja asendatakse tooliga. Koidest abstraktseks bareljeefiks räsitud aknalaual on valmis peegel ja kõik muu asjakohane kribu-krabu. Hirmujudinad jooksevad mul üle selja, kui Theo pärast sünget keskendumist otsustavalt tõstab habemenoa ning selle oma kõrile lähendab. Prille on majas terve kolleksioon. Küll Tallinnast, küll Tartust, küll Kingissepast ja isegi Rootsimaalt, aga teab kelle jaoks arstid need prillid välja kirjutasid — Theo tarvis igatahes mitte. Palja silmaga näeb ta paremini, ehkki ta enam suuremat midagi ei seleta.

Täiesti võimatu on aru saada, kuidas tema näos pärast seda protseduuri kõik peale üleliigsete karvajuurikate paika jääb. Ja kuidas veel!

Kustunult kauges minevikus siginesid Theo nina alla kaks pisikest vuntsiruutu. Ja seal nad on, omal kohal, ainult tsipa nagu oleksid viimaste aastate jooksul tolmuseks muutunud.

Nii, see töö on tehtud, ja Theo on kümme aastat nooremaks saanud. Rik, kes passi järgi pidavat temast 12 aastat noorem olema, näib nüüd oma kakskümmend vanemana. Niisugune võimas inimesemoondaja on kolhoosipõldude putukatõrjemürk. Laost autosse laadimisel purunes kott, mida Rik parajasti pea kohal hoides veoautole upitas, ning mürk pahvatas talle pähe. Mõni tund hiljem algasid halvatuskrambid ja mees viidi täiesti lootusetus seisukorras haiglasse. Jäi sinna ligi pooleks aastaks. Küllap Karbaranna kangekaelsus vedas ellu tagasi, aga peaaegu raugana. Vähe sellest, et krõmpsus-krimpsus ja krooniliste tervisehäiretega, ka hambad hakkasid kolinal välja kukkuma. Aga seda, et tal neid ei ole, peab ta ütleva, jutust pole seda märgata, ja alles mõni aasta tagasi laulnud ta kooris, isegi esimese tenori soolod olnud tema osaks.

Jah, aga praegu on Rik kadunud. Miina, kes hommiku läbi on tolmu-
lapiga ringi tuuseldanud ning jõudnud toapõrandad juba puhtaks küürida, saab nüüd kõõgi kallale asuda. Ka Theo kaob, teadagi kuhu: koos Rikuga võtavad nad käsile päeva kõige tähtsama toimingu — sauna kütmise. Kui saunaahi nende ürituse õnnestunud alguse tähistamiseks korstnasse õrna suitsulipu puhub, algab veevedu.

Keset õue paneme ämbrid maha — Theo tühjad, mina täis ämbrid. Järgneb ämbrite vahetus ja me lahkume teineteisest vastassuunas: Theo sauna, mina kaevule. Minu ämbrid ei ole hoopiski nii täis, nagu Theo seda tahaks. Osalt sellepärast, et veevedu mõnusam oleks, osalt jälle sel põhjusel, et ma ei või näha Theod tema haige, mitupidi mõranenud «kaelkooguga» vedimas triiki täis ämbreid, nagu see tal kombeks on.

Konveier töötab, kuni sauna suur kuumaveetoober ja veidi väiksem plekkvann (külma vee jaoks) täis saavad.

Ega see kaevu ja sauna vahemaa nii väga suur olegi, umbes nagu Raadiomajast Telemajja. Nii, kahekesi, konveierisüsteemis, ilusal soojal suvelaupäeval päikese silleduses ja leebes tuulemängus poolpaljana on lust seda tööd teha. Aga talvel on tegijateks kaks vanainimest, mõlemal seitsekümmend juba seljataga. Juhtub koguni, et töö jääb ühe teha, ja siis tähendab see, et vana haige inimene kõnnib maha umbes kilomeetri maad, poole sellest täispangedega. Kaevul riputab ämbri naelale pika kepi otsas, laseb allikasse ja vinnab üles. Saunas tühjendab ämbrid peaaegu endakõrgusesse toobrisse. Theo on nii väikseks ja hapraks kuivanud, et kui ta suurte ämbritega läheb, siis näib, nagu veaksid need teda, mitte vastupidi.

Nüüd aitavat küll, toober ja vann olevat mõlemad täis. Ning ma viin viimased kaks ämbritäit esikusse tagavaraks. Miina on põrandate küüri-

mise järjega majast välja jõudnud ning teeb särü esiku välistrepile. Mulle meenub üks Tiigi Aadu lugu ning ma mõtlen kõhedusega sellele, et kunagi peaks tulema ka see laupäev, millal minu kord on põrandaid pesta.

«... Jaah, seeasi old, ät ma-keisi sääl Algu Meinal ikka tööil ning ühe-öhta Algu Lisu tuli jälle meitäle ning rääkes, ät kuulid-sa, va Tiigi Aadu, kas-sa tuleksed oomen meitäle aja-tööle, ät üks aja ouk tahaks püsut kohendamest saaja. Ning ma-siis lubase teise-peeava menna kah... Ning ma-pisti siis pisise kervetäksi jälle öö-vahele ning aki sõnna Algute poole menema. Saand ma siis sõnna Algule saand, ma kuuli jo ukse-taa äe, ät tuas oli sõhand irmsuur leelepüü lahte old. Eks nääd-olid akkand sääl parandad pesäma ning-läind tüdrukud sääl eeste-vahel aguläma*.

Aga see Lisu, see-oli nende emastä seast-sis see keige kangäm. Vaada. parandapesu kord old Juula kee, aga see-pole mette parandad pesema akkand ning Lisu tarind siis ise-va raku** ning kaltsu käde. Aga siis old sõhand ull asi, ät mee-see Juula selle Lisule-sis oli ütländ veel, aga kut ma-umbäst uksest tuba läksi, siis-see Lisu taris-see va parandakaltsu käde ning virutäs Juulale sõhase laksu vastu vahtemest, ät Juulal joos-käs suur must parandapesu rööp kaudu pöski maha, ning see Juula läks-sis eieti töinatäs teise tuba äe. No ma-mõtli ning vaadi, ät äga söst aja-tööst taanä*** änam miigit välja äp tule-mette. Aga kut-see Lisu see paranda oli puhtäks saand, siis Juula tuli uieste tuba ning siis-nääd vahtesed kut kaks kurja koira üksteise otsa. Lisu küsis siis mo-keest: «Oled-sa, Aadu, söönd-ka?» Ma-üdlä: «Pole-ma mette taanä oomingu veel lindu äe-pettänd.» Nooh, viide mend siis sõnna teissä tuba sööma... Ning toodä sõnna rennilä-sis suitsand leha ning noatsaga rage void kah ning leibä ja abud peima kaa... Jaah, seeasi old... Saand-ma siis söönd, ma pani-sis piibu põlema ning Lisu ütäläs siis moole sedase: «Tule nüüd äe, va löötspüks, läheme me kahekeste seda aja-ouku vaatama...» Jaah... Aga sääl oli seeasi, ät see-äs oleged aja ouk-mette. Sääl oli lumi ning torm tuul poole aidä maha risund ning irdest tuli puudus käde. Vötíme siis paari kuuske-ladialgä maha ning akime irssi juurä luhkuma. Aga öhtaks me saime see aja-ougu ikka jälle tuuldä****. Oli siis ette öhta eele, peegene akkas-jo looja menema, kut Lisu moole ütäläs: «Kuulid-sa, va Tiigi Aadu, akkame nüüd koju äe-menema, kõhud-oo tühjad kaa-jo.» Nääh, läksime siis Algule ning Meina oli suure katla-tääve tannu suppe keetänd ning oli koosta-otsaga püre koort pääle kaa-pand... Jaah...

* aguläma — sõnelema, vaidlema.

** rakk (raku) — ämber.

*** taanä — täna.

**** tuuldä — valmis, korda.

Lisu ütles siis sedase: «Kuulid-sa, va Tiigi Aadu, so keed oo ikka üsna aigäd kaa-jo», ning Lisu võttas suure kibu käde ning tõi tuhletuast* suure laia kibu-täave õluted ning ma jäi siis-ette mihisöd seemäd. See raibakas oli ette kangä märg ning ma-jähi üsna joomasäks. Ma-sõi siis kõhu ette kõvaste täis ning Lisu aas-sis mooga ette lahkäd juttu, nändakut poleks-ta see oomingune Lisu mette old, kes Juulalä paranda kalt-suga vastu vahtemest verutas. Jaah... Saand-ma siis õllekibu tühjaks joond, siis ma üdli Lisule: «Ole sa tuhandäks terväks ning olga jumal so innelä armulene. Mo pee-oo üsna joomane», ning ma aki siis koju äe-menema.»

Pliidi all vuhab tuli. Miina istub madalal väiksel taburetil ja laob värskaid rammusaid lesti sabapidi püsti suurele ahjupannile. Lestad tohivad nõjatuda panni äärele, aga see on ka kõik, mis neile lubatud on. Siit saab hõrgutiste hõrgutis, millest maitsvamat pole ilmapeal olemas. Ja selle valmistamiseks ei ole vaja midagi muud peale kuuma ahju, panni, värskete, puhastatud magedate lestade, kausitäie soolvee, millest ahjust väljuvad kuumad lestad läbi veetakse, ning... Miina kavalate kokanõksude.

Vilkalt kaovad lestad kausist pannile ning võib päris selgesti ette kujutada, kuidas see töö käis mõnikümmend aastat tagasi, kui Miina oli Metsaküla laululind. Ega nüüdki ei usu seda, et ta on üle kuuekümnene, aga pass näitab seitsekümmend kaks! Ruttab koos Mallega, neljateistkümnneaastase pojatütrega, kadakate vahel bussi peale, ei ole Miina samm Malle omast suurt raskem midagi. Selja tagant vaadates võiks arvata, et seal läheb veel kergejalgne ema oma tütrega. Küll veidi kühnus, aga ikka sale ja erk, seljas tumesinine nailonmantel, jalas kenad kantis kingad, käes peennahast kindad, peas loojakuvärve helkiv siid-rätt.

«Pole-ma mette saand ilusaid riideid kanda, miks äi peaks ma seda nüüd tegema?»

Küllap tuleb see loomupärasest vaimuerksusest, igatahes ei ütle Miina kunagi: «No mes-sa tahad teha, näe, oli keelel ja läks.» Mõte liigub vabalt, reageeringud on kiired ja vanadusetuimust asendab otsatu lugemisjanu.

«Siin järv akende all, sa, Miina, võiksid parte ja hanesid pidada.»

«Mes ma-nendega teen? Äi mina-võta säda-liha mette suu sissegi.»

«Siis vähemalt munad enda käest võtta.»

«Äi mool-ole neid vaja.»

---

* tuhletuba — rehealune.

«Eks siis võib turul maha müüa, saab pensionilisa, see sul ju nii pisike.»

«Ma-lähen turule müüma?! Äi tee, milleks mool seda vaja oo. Äi mina-taha ühtegi looma. Mis mool paergast viga, ma saan nõnda-palju lugeda, kut ma-öige tahan. Võin päeval lugeda ning kut öösel uni äe läeb, loen jälle. Peab-sis inime nii irmpalju sööma? Näe sii-old vanaste üks möisapreili, see keind mööda küla koort kokku otsmas. Täma perse tahtes tingimata magusat saaja! Ma-pole jo änam noor-mette ning ter-vise tõstsin ka kolhoosivasikatega paigast äe.»

Ja Miina teeb kiiresti, hooga ära vajalikud tööd-toimetused ning kaob raamatusse.

«Aga näe, laulda ma äi saa änam mette. Oh, küll ma laulsin, äi ma-teind ühtegi tööd ilma lauluta. Vanasti ma-jo laulsin kooris ka ning kui kooliõpetaja Laul veel siin oli, näe, täma selle harmooniumi moole kin-kiski, siis ta kogus noored öhtati kokku ja meite laul old-sis ette igale poole kuulda.»

Lestad on ahjus ja Miina hakkab nüüd nõiduma teist kuulsat ranna-rooga — pannileiba. «Poisid» koorivad end tagatoas saunavormi. Nad on oodatavast mõnust juba ette elevil. Rik, kelle mälu lapsepõlve põh-jast vahetpidamata uusi leide välja kaevab, hõikab kööki: «Kuule, sa-pane see ka kirja, kuidas saarenaised oma mehi kiidavad.»

«Oli siis sääl Neeme külas korra sedaviisi old. Kut-säält Ristnina juuräst ringe päält menna Türdu löuka poole, siis kare ning rohi kaub järsku äe ning-paljas liburihvk* ooged sääl veel. Ning Tiigi Aadu Lisu tuld eese öuest lambäid väljale aama ning Koel Mihkli Meina tuld jälle eese oost vaatama. Lisu ütländ Meinale: «Sina armas aeg, Meina, sool-oo nii-suur mees, ät see-üsna kohudäks äe, kut sõhand arke-vahelä tuläks.» Meina vaatand kurja näoga Lisu poolä ning ütländ eese suure lomina** ääleaga: «Jaah, mee sa-sis arvad, sool-oo see va kuivänd kubedäga, arvad sa-sis taal parama olavad, kut mo va Mihklil oo?» Lisu ütländ jälle sedase: «No so va Mihklil ikka oopes pikem ning külap taal-sis kaugä-male kaa-uladab.» «Oled sa-sis täda möötamas keind?» küsind Meina ning Lisu ütländ-sis: «No mee säält-sis mööta saa, see nääb-jo silmaga äe-joba, kohe kohta-taa sääl pükse uladab.» Äi Meina pole-ka vait jäänd ühte: «Arvad sa-sis see püksest nända välja paistävad, kut-sa tulid seia väljalä eese oost vaatama? Mee-sa täst tahad, mee-sa täst vahed?»

* liburihvk — kruusaklibu.

** lomina — laia, valju.

Liisu tarind siis maast kamalutääve liburihvka käde ning viskand see Meinale vastu vahtemest ning ise pand lindsay menema. Meina katsund maast midaged käde saaja, aga pole pouse jäänd-mette ning Meina akkand siis kah teesäle poole äe-menema.»

Ja nüüd tulevad tagatoast välja kaks aadamat, linad kui toogad ümber õlgade, ning kaovad itsitades õue. Sauna. Sealt ei ole neid niipea oodata. Vötan väikse plekkmannergu ja lähen üle õue metsaveerelt magustoitu hankima. Maasikad kilkavad laias kaares: «Vöta, vöta, me-jo väsind noppijat ootamast!»

Süües ei saa pikki lugusid jutustada, lendavad Karbaranna tõsielulised anekdoodid.

Aoeelses öös kõnnivad metsateel kaks noort inimest. Nad tulevad pulmapeolt. Marii oli seal saanud demonstreerida poolt oma vene keele sõnavarast, sest pulma olid kutsutud ka piirivalvurid. Toite lauale kandes oli Marii aina viisakalt korranud: «Pasaalusta!» Marii tuju on hea, nagu naerul, pea pisut joomane, oma mees ootab kodus, piirivalvur on käevangus. See on ilus poiss, aga «irmmaias emastä inimeste pääle». Kuidas peab noor, pisut joomase peaga saarenaine toime tulema ilusa irmmaia piirivalvehvitseriga öisel metsateel? Marii kuulab kudrutust enda kõrval, millest ta sõnagi aru ei saa, ning laseb siis käik teise poole oma vene keele sõnavarast. Ta jääb jalad harkis seisma, vaatab kavalerile naerulsui otsa, lööb käed lahku ja ütleb: «Netu!» Ei ole teada, kas irmmaias poiss hakkas naerma, ja mitu korda tuli Mariil veel oma võimsat sõnavarapoolt kasutada, aga lõpuks saanud poisil süda täis: «Tšort tebjaa poberii, netu da netu!» Löönud käega ja läinud oma teed.

«Taina, anna moole üks musu.»

«Laku . . . si!»

«Elde anniga laps,» sõnab Theorik.

Ka laupäeva pidulik söömaaeg saab otsa. Ahjulestad, pannileib, maasikad on kõik ära proovitud või «äe äävidud». Miina varjab oma uhke laupäevaõhtu-kleidi suure põlle taha ning hakkab koristama. Käiku läheb õlletoop ja Rik otsib, et «kohes see poodel oo jäänd». Selle leidnud ja juturatast määrinud, toob ta tuppa veel ühe kunagise rannavigurivända — Kõrvekaela Peetri.

«Täma-oli sõhuke suure kere ning maia näoga mees ning kut-ta jutu lõpetas, siis ta-tegi: mmmhhöhöh.

Nojah, see old saksa ajal, esimese ilmasõjaga segamene, kut Körvekaela Peetrilt nõutud ükskord, äp-ole änam meeles-mette, mee põhjussee old, nõutud rahviraha. Peeter läind-va Pödra juure. See old valla kirjudaja ning veel kohtumõistja kah. Peeter ütländ Pödrale: «Ät, oh-kura-jah, ma tahakse eiete istuda, pange-mend ikka istuma.»

«Vangimajad oo paergäst kõik katki, äi meitäl pole sõhast kohta, kohes-me sind istuma panäme, maksa aga rahviraha äe!» ütländ Pöder. Aga äi Peeter oolind sest miigit-mette. Tema aas ikka eese joru: «Oh-kura-jah, kuulid-sa, Pöder, ma-viikse ise ühe koorma saue ning köbikse näid seinu püsut, ähk saakse ma oma-aa ikka äe-istuda, ma-tahakse irmkangäste istuma menna.»

Täma-oli suur vembumees. Küll täma seda va Jürjentsit kiusamas käis. Vaada, Jürjents pedas Kihelkonnal poode ning kiitis aina, ät täma-poest oo keike kaupa saaja. No eks-sis Körvekaela Peeter tulndkid ühe pühabä oomingu poode. Taal-oli ikka lambanahast roogitud vest selgäs, puupöörad olid ees-ning selle vesti pääl oli vana tüssine jakk. Ülgenahkne kott oli taal üle öla kaelas ning rippus külje pääl. Ning säält kotist vedand ta-siis välja ühe verise jänesekäpa ning ütländ Jürjentsile: «Ät, oh-kura-jah, näe moole tuli tähe Kadaga tänakus üks jänes vastu, tuli mo-ede, umbäst vaadas moole otsa ning ütläs nända ale ääleaga: «Kulla Peedär, leiga-see käpp äe, ät ma-oli see Reharde öunpu aidas ning Rehard laskäs püsse ning mo käpp johtus umbäst ede ning ta-laskäs mo käpa puruks. Kulla Peedär, leiga see käpp äe!» Ät, oh-kura-jah, ning ma vaadi — käpp oli tükkes väljapoolä kiivas ning külje-ala jäänd. Ma leikäse siis see käpa äe-ning jänes akas sedase pool-kolmat, pool-kolmat tänakut kaudu eedsedpedi menema. Ähk-oo sool, kaupmees, va Jürjents, käppa taarist, tahad vahel va saabast ülgä rasvaga määreda, ät sõhase käpaga, sellega oo irm-ee määreda. Mmmhhhöhöh.»

«No mee-ma sõhantsä verise käpaga tee, võta eesele, pista söнна ülgenahkse koti sisse, mee-sool külje pääl oo.»

«Äi, oh-kura-jah, see kott oo-mool oopes teise asja taarist külje pääl. Vaada, Jaanibe tuleb äe ning-ma vaadi, ät mo liit ning ahju suu tahtävad valgäks tegemest saaja, ät-jälle, oh-kura-jah, anna moole umbäst kaks naela undi sauä, ähk jöövakse enneme Jaanibed veel liidi ning ahjusuu valgäks teha.»

«Äi seda kaupa mool pole-mette. Sa vaada sääl eese kodu ümber, sääl lisem taluda *.»

«Oh-kura-jah, ät sool-äs ole-sis undi sauä mette. Nääh, mool-oo kodu

---

* Hundisavi toodi Pödraku järve äärest, mis oli Peetri kodust ainult paar kilomeetrit; Kihelkonda Jürjentsi poodi aga tuli oma kakskümmend kilomeetrit, ja hundisavi poodides ei müüduki.

üks va jakk valgäks värveda. Anna moole-sis üks pakk valgäd värve. Mmmhhöhöh.»

Aga Jürjentsil polnd seda ka-mette, luband Peetri jaoks tellida.

«Ät, oh-kura-jah, ät sool seda ka-äs ole? Sa anna moole siis sea ranid, ma tahakse sea rataste ede panna... Äi ole mette?! Nooh, anna siis moole ree rasva, ma-tahi ree tallad äe määreda ning katsuda, kas sega veab.»

«Äi, kulla Peeter, pole mool ree rasva mette.»

«No mee-sa siis kiidad, ät-sool keike kaupa oo, kut-sool sea ranged ning ree rasvaged äs ole mette. Mmmhhöhöhöh.»

«Aga nüüd pane see lugu ka kirja, kuidas Tönne Jürnä 40 toopi ölutud sai. Ega seda lugu keegi trükkima küll ei hakka, nüüd jo Eestimaal nii kombeline rahvas, aga lugu oo kena, pole teist sõhukest olemas ollagi.

Sääl Undva külas oli vanasti sõhuke pruuk, et esimesel jõulupühal läksid kõik peremehed ühte talusse kokku juttu ajama ning ölutud proovima. Aga vaada Tönne Jürnä oli olnud õnnetus — ölut oli kihe käima läinud. Äi hakanud käärima nii, nagu peab, vaid võttis valge lina pääle ning hakkas kihisema. See rikkus ölle äe, nii et see oli kut va solk. Kas oli pärm vana või liiga palavalt sisse pandud. Noh eks siis Tönne Jürnä läks ikka ka jõulu esimesel pühal Iibile, kus teised jo ees olid. Jürnä kutsutakse ka teiste sekka istuma, aga tema ähmi täis, kurdab:

«Seesamunä, mihed, mool pole taanä oomingu mette aega istudä old, ma-tuli teite keest abi saama.»

«No mee abi sool-siis taarist oo?»

«Seesamunä, ät kalle pühapä oomingu äi tohiks küll rääkedaged mette, aga äda aab-jo ärjaged kajusä. Ät ma-aki, samunä, kalle jõulu-laupa öössä Piput katsuma, ning eks-sis ka ull-äs ole, kargä teine äkiste äsemalt parandale ning kähku uksest öue ning vadidäs öuest äe, väravast välja. Ma-läksi nända kaugäle järge, kut Tooma Laesi oone taa ning siis-ma nägi — pisine punanä kuub vilkus veel pöösastä vahelt. Äe läks. Ät, mihed, mee-me nüüd-sis teeme?»

«Ma ole teitäle küll ütland, mihed, ät minge mette kalli öössä Pipu kallalä. Sooh, vaada nüüd, äp saa me täda üksged änam maida mette.»

«Seesamunä, ma arva, mihed, ät panäme teiselä järge, mee-te arvate? Vötame ega mees üks kümme toope ölutud lähkrega selga ning panäme järge.»

Nääh, eks teised mehed olnud kohe Jürnaga nõus, töid omalt poolt ölled kaasa ning läksid. Tönne värava taga ütelnud Jürnä:

«Seesamunä, mihed, öllelähkred panäme nüüd sõnniks meitelä, kut-me ise Pipule järge läheme. Mee te arvate, mihed?»

«See oo, jaah, mihe-jutt. Mee me söst muidu seltses talumä, kes teeb, kohes poole Pipu läks.»

Õllelähkrid jäidki Tönnele ning mehed ise läinud Piput otsima. Läänud ja näinud, et pised jäljed lähevad Undrepa rahu poole. Iibi Toomas küsima: «Mihed, ons näha kohegil?»

«Äi, pole veel mette!»

«Vaada, vaada, kohes ta oo! Umbäst paergäst läheb Undrepa rannast jää-pääle, pisine punane kuub vilgub ätte.»

Nüüd olnud meestel kiire käes.

«Lähme, mihed, nüüd ette tiidsäste, ät pääseb viimaks meite keest äe Gotlante ähk Rootsel!»

Jöudnud siis randa ning hakanud Piput tagasi kutsuma:

«Pipu, tule nüüd tagase, ole nüüd kena, tule tagase, ät meite meistel oo-jo tulinä puudus, kut sa äe lähed.»

Pipu jäänud seisma, pööranud ringi ning küsinud: «Mesä?»

Iibi Toomas kui kõige vanem palunud veel tungivamalt:

«Tule nüüd, Pipu, tagase, äi-me nüüd sind änam Pipuks äp üüa-mette, me üüame sind nüüd väljamaa viise Pootseks.»

Pipu kuulanud ning vastanud:

«Ah kut-te mend sedase üüdäma akate, sis-ma tule-ikka tagase küll-pääle.»

Tulnudki tagasi ning hüpanud Jürnä käsivarrele ning Jürnä tõmmanud kasukahölmad lahti ning pannud Pipu kasuka alla sooja.

«Seesamunä, mihed, katsume nüüd tiidsäste meitele saaja, läheme nüüd ölutud jooma, nüüd oo öllelge oopes param maik juuräs.»

Noh, kas see oo paha lugu? See jo nii kena lugu, äi siin ole «portu äga roppu.»

Nöud on koristatud ja pestud. Lõpuks saab Miina jälle raamatu kätte. Kui pole külalisi, teeb Theo sedasama või läheb avab harmooniumi ja tuletab vanu armsaid lookesi meelde.

«Vanasti oli nii keni lugusid, marsse ja potpurriisid ja uvertjuurasid, äi-tea, miks neid änam äi mängita-mette. Nagu see «Vstretsnöi marss», mida me muusikakomandos mängisime, kui tuli möni suurem natsalnik, pataljoni või polgu või diviisi komandeer. Igal polgul oli oma «Vstretsnöi marss.»»

Ja Theo laulab oma polgu vstretsnöi marssi, mida ta muusikakomandos mängis ligi kuuskümmend aastat tagasi.

Theo juttu on mõnus kuulata ja kirja panna. See voolab ühtlases elavas rütmis, kindlal sammul ja tal on omad kentsakad üllatused sees. Karbaranna keelt ei ole Theo kunagi kõnelnud, äga temast päris puutu-

matuks ei ole ta jutt ka jäänud — siin-seal viskab keel sisse saaremehe sõnu ja ütlemisi. Paljud sõnad aga elavad tema teadvuses tänini sellisena, nagu nad sinna tulid tsaariarmee muusikakomandos.

«Kui «Vstretsnõi marss», «Boose tsarjaa hranii» ja molitva «Kol slaven nass gospot v Sioone» — seda mängiti alati, kui rood hakkas palvetama —, kui need olid selgeks õpitud, siis tulivad teised marsid, nii palju, kui neid siis oli kokku kirjutatud. Neid oli vanu, oli uusi ja neid kirjutati veel liini pääl juurde. Oli üks hästi ilus marss «Privet, Varsaava!» Seda tuli ikka käigu päält mängida ja säääl polnud änam aega nootisid vaadata.

Marsside järel tulid valsid. Esimene valss, mille me ära õppisime, oli väga pikk, ilus ta ei olnud, aga igav ka ei olnud, kena pikk valss oli . . . Ja siis tulid kõik tantsud, mida siis tantsiti. Kui oli ohvitserskoje sobraanije, siis toodi öed kah kohale ning meie siis mängisime öö läbi.

Mõnikord küsiti: «Poisid, tahate ka tantsida?» Siis venelased tantsisid oma kasatšokki ning vasaduulivagarooode, aga nagu valssi või padespaani või padekaatorit või krakovjakki või jälle kidejankat ehk musta-peaga-plikat — neid nad tantsida äi osanud. Ah-soo, siiski, mis see nende peatants oli — nääh! . . . polskaja massurka, jah, massurka ja freilender, need olid vene poiste peatantsud. Siis olid veel vene tantsud — kuhhaanotska ja krestjaanotska ja karoovutska ja lesginka ja . . . mis pagan see nüüd veel oli . . . näedsa, kena tants oli ise . . .»

Theo tõmbab laud kitsaks piluks, laubal sähvivad peened pingejooded, lööb käega vastu lauda ja piitsutab selle küllap juba pärast esimest ilmasõda tukkuma jäänud sõna krapsti keelele:

«. . . ah-soo, see oli minjoon. Nüüd pane veel kirja padessohviir ja matrjosski polka ja rohkem ma änam äi mäleta.

Ükskord Riigas me jälle mängisime ühe öhtu pääl, ja säääl lubati poisitele ka minna tantsima. Mina, noh, olin ka, kuidas ütelda, tantsumeister nende seas. Noh, kena küll, läksin ka neidude hulgast vaatama, kes tuleb tantsima. Neid oli säääl küll, aga oli siis mul aega vaadata. Siis ma tantsu ajal nägin — no küll oli inetu! . . . Oh jah, mis kõik on läbi tehtud! . . .

Noh, pääle tantsutükkide tulid siis potpurriid ja uvertjuurad. Neid me mängisime jälle kiinodes kah. Kõige esimene potpurrii oli «Roodnöje svuuki», siis tuli «Askolldova magiila», edasi «Musigalnaja albom», siis «Sneguurotska» ja «Nikolai Suubits-Rinski» . . . Kõik äi tule meelde . . . Jaah, veel oli «Kljatva v hraame» ja «Noovöje kviiotski» . . .

Meie orkhestris oli kolmkümmend kuus meest. Need olid staatsmuskantö. Siis oli veel starssi ohvitseer, see oli roodu kolmepaelamees, ta pidas komandos korda. Mladsiohvitseerid olid kahepaelamehed ning üks nendest oli, kuidas ütelda, muusikalise mängu juht. Pärast revolutsiooni võeti kõikidel paelad maha ja söimamine keelati ära. Meie kappelmeis-

ter oli tsehh, Elennik oli ta nimi. Tema oli lõpetanud muusikaakadeemia, Saksamaal oli ta välja õppinud ja kangelt rääkis vene keelt, rõhud olid teistsugused. Tal oli sõhuke taktikepp, millel oli nahast aas otsas. Kui keegi valesti mängis, siis virutas sellega mööda sõrmi. Kõik kartsid. Küll ta söimas! Aga pärast tuli jälle juttu ajama, tegi nalja, hea jutumees oli.

Noh pärast äi tohtinud mette änam söimata ega lüüa, nagu varem oli, veltveebel võis jo taguda oma alluvaid kui palju tahes. Elennik ka änam ei lõonud mette, löi teine kepiga õhku, muljus pea maha ja ütles: «No ladno!»

Aga meil oli üks soomlane, see ükskord mängis valesti. Siis sellele ütles: «Tsto tö verbljuud igraajess? Neuzeeli ne viidiss notö?» Aga see oli ka viimast korda, et ta söimas.

Ah koosseis? Miks siis mette! Kõigepäält pane kornetid, esimene ja teine, siis pane klarnetid, esimene ja teine, siis es-klarnét, väike, peenike, laulab tilulilulii, siis flöitad, esimene ja teine, ja siis pikkoolo, üksainuke. Siis lähme edasi teise hääle juurde. Pane valtornid, neli tükki... Siis truubid ja tromboonid... Tsehhide polgus ma nägin ka sukstrombooni, aga meil seda äi olnud... Nüüd võta siis tenoorid, siis baritoonid, siis tulid kohe es-passid ja kõige viimaks pee-passid, neli tükki.

Siis oli veel kaks parabanni, noh, ega need pole pillid, teine oli suurem, teine väike, ja siis oli veel, et mängule ilu anda, triangel ja ispaania ööbik. See oli nagu piip, ja kui puhuda tasakesi, siis kuuled, kuidas ütelda, nagu ööbiku trillereid, kui päris tasa puhud, siis on ainult nagu vile, aga kui valjemini puhuda, siis teeb trllrvllrrlrvrrr, ja kui päris valjusti puhuda, siis on nagu kuldnokk. Ja kui valsi kaleena sai otsa, siis see pani veel ispaania ööbiku käima. Noh ja siis olid veel kastanjetad, et kui trumm võttis rütmi, siis see tegi veel nii:

prumm-ta-ta-taa
prumm-ta-ta-taa

Ah et nüüd või? Eks ma võiksin praegu küll veel orkhestris mängida. Hambad on mul pea kõik veel suus ja kopsud on kah korras. Aga silmad äi võta änam nooti. Noh ma mängisin jo siis kah peast. Sa kuuled jo kohe, kui viis kurva tooni võtab, ja keerad siis sekundasse. Aga ega nad nüüd vanu änam orkhestrisse äi võta. Ja see pole ka änam nii, nagu peaks olema. Nagu meil kappelmeister ütles: «Muusiker peab iga päev mängima ja gaamat peab tingimata iga päev mängima.» Kui mind muusikakomandosse võeti, siis me pidime iga päev kümme tundi harjutama ja nii pool aastat, siis sai pill selgeks. Mul läksid huuled lõhki, aga pärast harjusid ära. Ega ma polnd jo seda valtorni mänginud, ma tõmbasin

löötsa, seda Karla mulle kodus oli õpetanud. Aga sääl pandi valtorni mängima.

Nüüd nad tulevad kord nädalas kokku ja ongi kõik. Kas siis nii õiget muusikat teha saab?»

Eriline päev lõpeb nagu kõik päevad.

Unega.

Vaigukarva särasilm pärani, kuulab unine meri päikese viimast lahkumisserenaadi. Viivitades kustutab siis ta pilgu sinine hämaralaug. Päike aga tõttab juba pimeduse postimajja läkitama tähttegramme — inimestele, kes ei oska ilma temata elada.

MÄED HISSAARIS

Imena kauneid näed mägede harju Hissaaris,
kandmas nad lume ja koskede tarju Hissaaris.
Tuiskamas hämarais lõhanguis jõed on kristalsed,
hirvede paare on otsimas varju Hissaaris.

Tunglevad laotusse mäed oma veetluses tummas,
seisad vaid siin nende tippude sõnatus lummas.
Ümber sul kaljustest hiiglastest sõlmitud ahel,
tunglevad üksteisest üle nad vaikivas summas.

Ehtimas nõlvu neil jõgede hõbedast keed on,
loomade kannul seal hargnemas küttide teed on.
Pilved kui janused kaamelid, õieli kaelad,
kulgevad aasal, kus voolamas allika veed on.

Süles mind hellasti hoidnud mu kodused mäed on,
mulle nii õrnad ja head nende kivised käed on.
Allikaid tuksleb ja pulbitseb mägede põues,
ärkvel nad seal nagu minuski südame väed on.

Tipud neil tõusevad jälgima tähtede käike,
harjule heitnud on taevaste sfäär oma läike.
Võiduka lipuna, tulena põleb mis hinges,
tõuseb mu mägede õlule hommikupäike.

Kauguste kirkus ja sära nii helgeks teeb meele,
kevadetuuled kui viivad mind kõrguste teele.
Hommikul laskub siin kallima põskede puna
tulpide karikaid katvale piiskade veele.

Mäed oma aarete kambrid on teinud siin valla,
aedade õiteks veed voolavad nõlvadelt alla.
Tule Hissaari kui maagide preestrite kotta,
jook tema kobaraist siin oma peekrisse kalla!

Mägise sünnimaa hingega olen siin koos ma,
sünnimaa pisarais olen ja pidude hoos ma.
Tõusen koos mägise koduga päiksele vastu,
lauluks saan tippude kiiskavas valgusevoos ma.

TEEDE TOLM

Kuhjand on tolmu su ripsmeisse rännakurajad,
söövitand mure su silmesse heitlikud ajad,
naeru sa unustand, tummana üksindust otsid,
tõesti, kas vaikimist rändudel kaaslaseks vajad?

Sirutand käed sulle vastu kas ainult on tuuled,
tervitust lausunud pole kas ainsadki huuled?
Tõesti, kas pettus on truuduse säravais silmis,
sõpruselt üksnes sa petlikke sõnu kas kuuled?

Südameid palju, mis ihaldand üksnes on sind vaid,
paljuile kallid on olnud su jälgede hind vaid.
Headust ja ustavust jäänud su jälgedes teele –
selliselt helde on kevadel põldude pind vaid.

Mõtiskle läbitud teedest, kui rauged on meel sul,
tolm pühi viimseni, katnud mis lauge on teel sul.
Püsti nüüd pea, vaata taevani kiiskavaid tippe –
nendeni jõudmaks kord teekond ees kauge on veel sul!

MIDA TAIPAD, POEET

Mida taipad, poeet, tuleleekide väest sa,
tuld miks pelgad ja põgened leekide käest sa?

MIRZO TURSUNZODA

Tuli raua ja terase karmi on loonud,
ent ka soojuse kodude koldeisse toonud.

Maa ja ilma on päikene eluga täitnud,
tuli südameist ilma on põlema läitnud.

Tuhaks kustunud hingedes selgust ei oleks,
elus tuleta soojust ja helgust ei oleks.

Tule väeta me aiad ei haljendaks praegu,
poleks tuleta õite- ja küpsemisaegu.

Soojus huuled sul alati naerule paotab,
soojus hinge sul rõõmu ja ärevust laotab.

Hinges tuld kui sul pole, siis raske on luua,
südant kallile kingiks siis raske on tuua.

Luule tõeline alati südamepild on,
hinges hõõguvast tulest ta alati kild on.

Luule südameis süttib ja südameid läidab,
kõrgi kallima põue ta armuga täidab.

Üksnes armunu teab, mida tähendab tuli,
kaugeid südameid lembuseks lähendab tuli.

Mida taipad, poeet, tuleleekide väest sa,
tuld miks pelgad ja põgened leekide käest sa?

Tadžiki keelest tõlkinud HALJAND UDAM

Maksim Tank

EMA KÄED

Maa andis neile suud
oma kuivanud sõmeraste
huultega
ja leitsakune ja tuuline ja sajune taevas
andis neile suud.

Oöd läbi
imes kedrus neist
uue hommiku värskust
ja aoaegu süütasid nad meie
peatsis koiduküünlad.

Kui palju on neil
mustade künnivagude sarnaseid
arme ning kortse,
mida jätnud sinna rasked
ajad, teed ja tööd!

Aga ometi,
kui tuleme kõik koju
ning ema paneb oma käed lauale,
on need just nagu päikesekillud,
millest valgem saab tares
ja südames.

KAASAEGSE MUINASJUTU ALGUS

„Lapsed, see oli nii ammu,
siis, kui Inglismaad peeti veel võimsaks riigiks,
aurususlat kõige kiiremaks transpordiks,
poeete, kelle büstid roostetavad nüüd väljakuil, klassikuiks,

MAKSIM TANK

2042

kui kirjavahemärgid olid liiklusmärkidest tähtsamad,
kui taevas olid kosmonautide asemel inglid,
kui laiad püksid olid igati au sees
ja miniseelikute vastu organiseeriti terveid demonstratsioone,
vaat siis elasid kord eite-taati . . ."

„Aga edasi?“

„Oodake! See oli ju ainult muinasjutu algus.
Muinasjutud algavad ikka nii . . .“

PÄRAST SÕDA

Võib-olla oleks tõesti parem ehitada
maja mõnda uude kohta.

Sest siin tõstan palgi,
aga tema taga on mälestused.

Ajan püsti roovid,
ja kuulen kõrbenud kurgede kruukseid.

Panen piidad paika,
ja kuulen kriuksumas endisi uksi,
kui memm neist välja käis.

Panen aknaile klaasid ette,
ja näen neis
omaenese noorust.

Laon ahju,
ja tunnen, kuis lõhnas
partisanipäevade leib,
kuis lõhnasid sügiseselt
märjad jalarätid.

Võib-olla oleks tõesti parem ehitada
maja mõnda uude kohta.

Ainult ma ei tea
terves maailmas
maja ehitamiseks
paremat paika.

*

Võib-olla sestap, et nooruses
tihtipeale tuli lõpuni kanda
kellegi saapaid,
kellegi vatte,
mis olid alati
kas liialt suured
või väiksed,
hoidun ma nüüd kõrvale
isegi võõrastest mõtetest.

Valgevene keelest tõlkinud ANDRES JAAKSOO

VÄRVIDE VAHETUMINE

Haljas mets rohendas.
Mulle öeldi: ta on sinine.
Jäin uskuma, et on sinine.

Sinitaevas sinendas.
Mulle öeldi: ta on roheline.
Jäin uskuma, et on roheline.

Ma olin noor.
Mulle ei öeldud, et vananen.
Ja ma ei uskunud, et vananen.

Ei roheline ega sinine,
ei hall ega must –
oo mu taevalik taevas!

Kummarda oma pilveparukat –
ma ütlen sulle, et eksisin.
Kuid kas sa usud, et eksisin?

MAA

Mullapinnal on kivid, kivid . . .
Kivil tundmatud kirjad . . .

Maa on kõigile.
Kivi – vaid sulle.
Adrahõlm murdus.
Ja murdus pilk.

Kuumusest valge on maa.
Vaadata teda on raske
nagu sellel, kes kirja ei tunne,
on raske vaadata paberit,
mis väriseb käes . . .

Sadas vihma või nutsin ma, ei tea . . .
Maa läigib peeglina.
Aknalauale vajun,
silmitsen maad
ja näen iseennast –

valget ja värisevat
nagu paberit, mis langenud käest . . .

VETE KOHAL

Sa kesköötunnil ärkad –
näib, keegi seirab sind.
On kõhe: kesköötunnil
lill seisab peegli ees . . .

Tuhm valgus tänavalt –
õis nagu surnud silm.
Lööb tunde tornikell
kui sügaviku kaja.

Lill seisab peegli ees.
Ja akna taga – puu.
Veepiiri serval – kivi.
Kesköös sel nägijaks saab iga ese.

Võib-olla laud ja tool,
võib-olla mees ja naine –
kuid kaua vaatavad
nad teineteist.

ALBINAS BERNOTAS

Need pilgud peegelduvad
läikmööbli külgedel
ja välgatavad taoti
kui kalad vete kohal.

Kui kalad vete kohal,
kel sügavusse ihk . . .

Leedu keelest tõlkinud MIHKEL LOODUS

Jaakko Rugojev

*

Olen näinud niisugust inglit,
kirgassilmset ja heledapäist . . .
Väga uhke oli ingel tiibadele
ning säravale puhtusele.
Kuid iga oma heateo
ta märkis musta kriipsuga . . .
Sellest ajast ei talu ma
kõige puhtamatki inglit.

PÕDRAKANEP

Põdrakanep
lapse lill,
kõigist lilledest ustavaim.
Niiduradadel,
karjamaadel
tema tervitus
rõõmuks mul sai.

Põdrakanep
põhjamaa lill,
kivi ja kändude kaim.
Sinna, kus lilled
teised ei juurdu,
tema seemnetest
ikka saab taim.

JAAKKO RUGOJEV

2048

Põdrakanep
ränduri lill,
metsaradade äär.
Sinna, kus lilled
teised ei kasva,
põdrakanep
püsima jääb.

Põdrakanep
elu lill . . .
Kimbuks teda ei nopita.
Rändurile kuid
väsinule
jõudu uuesti
annab ta.

OMA KÜNNIVAOL

Maapinnal seisan
mõlema jalaga,
täheni tõusta ei jaksa.
Adra taga ma
kännivaol
võlga põllule maksan.

Vagu kui sünnib
sirge ja sügav,
meeles rõõmu on palju.
Adratera kuid
sageli pörkab
vastu keltsa ja kaljut.

Ader kui nürineb,
sepapatta viin,
taon,

karastan kõvaks raua.
Põlluks teen künnimaa
kivise
vilja kandma veel kaua.

Alles ma siis,
kui võrsunud vili
mu sammude jäljed katab,
endale luban
vaadelda tähti,
siiski neid soovimata.

Aga usun ja loodan –
viljapäis nendes
küpseb tugevaid teri,
millede jõul kord
Karjala anded
tõusevad tähtedeni.

Soome keelest tõlkinud MARE MAUER ja EHA LATTEMÄE

Juri Pahhomov

AKULOVI JUHTUM

«Oh sa issand, kui vastik... Ptüi, kurat!» Akulov vaatas tuseselt oma kollaseid jalapöidi, mis lühikese hotelliteki alt välja paistsid. «Ei tea, kas pohmelusest või? Kunagi varem pole niisugust asja olnud!»

Pea oli tühi, suu oli täis kleepuvat sülg, aga mitte see ei rusunud teda, vaid miski muu, mis oli tema sisemuses. Kus nimelt, sellest ei saanud aru. Kirvendas, nagu oleks mingi tüütu pind ihus olnud.

Akulov liigutas suuri varbaid ja kuulatas südant: süda tuksus ühtlaselt. Peab magama. Tunnike tukkumist, ja kõik on kõige paremas korras. Aga magama ta ei jäänud.

Läbi allatõmmatud ruloo imbus tuppa ähmast valgust. Siia, kaheistkümnendale korrusele jõudsid helid moondunult, ei saanud aru, kas all põriseb auto või voolab vesi kohinal kraanikaussi. Akulov silmitses põlastavalt hotellituba: puu, plastmass, kirjutuslaud, mis kõlbaks vahest esimese klassi poisile, öökapp akna juures, voodi ees kulunud vaip. Külma ja kõle nagu kehva laeva kajutis.

«Ja dušš!» kortsutas Akulov kulmu. «Kas see on ainult naiste jaoks?» Talle meenus, kuidas ta oli eile lollakalt kükitanud, keeranud ennast nii ja naa, lasknud neljakäpakile, püüdes end duši all pesta, aga midagi ei tulnud välja, suure vaevaga sai seebi maha uhta, ja heitis vihaselt magama, tige kogu maailma peale.

Akulov vahtis jälle oma jalapöidi. «Ei, tarvis üles tõusta. Puhvet peaks neil ikka olema...»

Ta pesi vastutahtmist silmi, pani riidesse ja läks toast välja. Koridoris puhastas kena välimusega teenija tolmuimeja abil põrandariiet. Tolmuimeja undas vastikult, tegi madalat bassihäält.

«Kuulge, mammi, kas teil siin puhvetit on?» küsis Akulov.

Teenija tõstis imestunult kulme, kuid vastas viisakalt, jahedal toonil:

«Puhvet on sellel korrusel, seltsimees. Koridori mööda otse ja vasakule.»

«Mertsii.»

«Nad on siin välja koolitatud. Selt-si-mee-ees!» mõtles ta, saades arusaamatul põhjusel vihaseks. Ja läks põrandariiet mööda edasi, siuhkates nimme taldadega.

Talle tuli vastu hindu, turban peas.

JURI PAHHOMOV

Puhvetis oli vähe rahvast. Poola tsiviillendur jõi akna all lauakese taga kohvi.

Teispool baariletti kõrgus turske noormees, valge särk seljas. Briolii-niga kokkumääritud, seitlis juuksed läikisid rasvaselt.

«Kus on endale ikka näolapaka ette söönud, seapeet,» muigas Akulov endamisi, kuid kuuldavalt küsis hooletul toonil:

«Šeff, sada viiskümmend armeenia oma ja nikolaška!»

Puhvetimüüja naeratas kohmetult.

«Vabandage, sellest teisest ma ei saanud aru...»

«Kus mul villane... Sidruniviil, sinna peale teelusikatäis kohvi. Räägitakse, et selle olla juba Nikolai Teine pohmeluse puhuks leiutanud. Sile värk.»

Akulov võttis konjakiklaasi, kõlksutas sõrme vastu seda ja pilgutas lendurile silma:

«Saluut, kamraad!»

«Saluut!» naeratas lendur ja tõstis kaks sõrme meelekohta juurde.

Kui Akulov tuppa tagasi läks, vahtis ta umbes kümme minutit aknast välja: kõik oli hall ja tülgastav, märga tänavat mööda roomasid märjad autod, tibatillukesed inimesed liikusid kärmesti kuhugi, tõttasid; siis tõmbas igavusest telefoni ligemale, valis esimese pähetlunud numbri ja puhus torusse.

«Keda te soovite?» küsis mehehäääl.

«Sünnitusmaja!»

«Valeühendus, siin on erakorter.»

«Noh, pista siis nina...»

«Mis, mis?» küsis häääl imestunult.

«Ma ütlen, et pista nina perse.»

«Huligaan!»

«Keri...» Akulov viskas toru hargile ja heitis riides voodisse pikali. Konjak avaldas talle kuidagi imelikku mõju — meeleolu, mis oleks pidanud paremaks minema, läks hoopis halvemaks.

«Mis minuga lahti on?» pomises Akulov juba murega. «Haigeks jäänud või?» Ja mõtles ägedas pahameelehoos, et hea oleks tõepoolest haigeks jääda, minna haiglasse. Navigatsioon lõpp, sügis — kõige tatisem aeg: vea kartuleid või porgandeid... Ja kõigutab, külm on. Jah, hea oleks, kui tuleks midagi kergelt, bronhiit näiteks. Leba palatis, loe kriminulle. Soe ja kuiv. Ja põetajad, õekesed. Akulovile meenus tema Sotši armastus Nadjuša, meditsiiniõde, ja ta naeratas nõrgalt.

Jah, kui Nadjuša poleks säärast solvavat numbrit visanud, oleks puhkusest jäänud kõige meeldivam mulje...

Ons see kellegi asi! Tema, abilaeva «Bugulma» vanemmehaanik Fjodor Akulov, lastakse navigatsiooni kõrghooajal puhkusele. Põhjusi sel-

leks muidugi oli. Tema juures sõitis juba aasta otsa teise mehaanikuna Jaša Lukavets, nupukas mees, kõrgema merekooli diplom taskus. Jaša sõidustaaž polnud küll suur, kuid mehaanikud, iseäranis sihukese diplomiga, olid hinnas, ja ülemused plaanitsesid teda iseseisvale tööle üle viia. Septembri lõpus kutsus abilaevade osakonna ülem kapteni enda juurde ja soovitas:

«Lase oma Fjodor minna päikest võtma. Minu teada on ta viimase seitsme aasta jooksul ainult talvel puhkusel käinud. Inimesi tuleb ergutada, kapten.»

Kapten mühatas nõusolevalt, saades aru, kuhu ülemus tüürib.

«Noh, ja las Lukavets sõidab kuu aega vanemmehaanikuna, vaatame, kuidas ta hakkama saab. Laevanduses käiakse mul juba ammu naha vahele: anna ja anna neile Lukavets ära. Metsaveolaevale tahetakse panna. No ja meil ei maksa laevandusega asjalikku kontakti rikkuda, mis sina arvad?»

«Mis seal ikka arutada, kõik on õige,» nõustus kapten.

Kui kapten puhkusest rääkima hakkas, Akulov koguni solvus.

«Midagi olen viltu teinud, tahate lahti saada?!» küsis ta mornilt.

«Mis komme see on — kohe nina vinguga? Pakuks teisele mehele kõige paremal hooajal puhkust, ta tantsiks rõõmu pärast päkad villi. Hula-hup... Või kuidas selle nimi on. Aga sina vigised vastu.»

Kapten rääkis Fjodorile ära ülemusega peetud jutuajamise sisu.

... Kolme päeva pärast kõndis Fjodor juba Sotši plaažil, nii et kivi-klibu jalgade all rudises, ning naeratas rõõmsalt päikesele, vastutulijate nägudele ja vallatlevale soojale merele, mida küll ainult tinglikult mereks sai nimetada. Kõndis sihuke turske mees, kuurordilõvi, meeter kaheksakümmend kaks pikk, salatikarva särk seljas, sinised elastikpüksid ja tšehhi sandaletid jalas. Soliidsuse pärast käes nahast kott, selles filmikaamera asemel termos külma õllega. Kas see pole elu? Ja näod ümberringi — aina tuttavad. Siin on terve asula Põhja-Dvinaa ja Arhangelski rahvast, seal jälle Murmanski kolleegid, kahe nädala eest Georgesbay'lt tagasi tulnud... Ja naissugu — võtab silmad peast!

Ja läks lahti. «Pardon, madame, bonjour, madame.» Taksoga mägedesse, šašlõkk värskes õhus. Siis juhtus ette Nadjuša, meditsiiniõde Moskvast. Fjodoril polnud elu sees sellist romaani olnud. Alguses — ära mine ligi, kolm öhtut joodi likööri, räägiti kirjandusest, Fjodor jutustas terveid peatükke kriminullidest, tal ju hullusti hea mälu — remondiandmik jäi esimese korruga viimase täheni pähe. Aga missugune armastus pärast oli! Kaks nädalat kestis. Ja äkki — kiri: «... Ei maksa meil, Fjodor, niigi keerulist elu veel keerulisemaks teha. Mul on mees ja poeg. Rõõm ei saa olla igavene.» Talle meeldis raamatulikult väljenduda. Lendas ära ja aadressi ei jätnud.

Fjodor käis lõbureisil luksuslaevaga «Ivan Franko» (Sotšist Suhhumi ja tagasi), aga ikka miski asi ei klappinud, igav oli, nagu oleks talle ülekohtu tehtud. Lõpuks ei pidanud enam vastu, istus lennukisse ja sõitis Moskvasse — teda viis ulamõte: otsida üles Nadjuša. See eit oli ta päris ära nõidunud...

Toa uksele koputati.

«Jah!» hüüdis Akulov rahulolematu häälega.

«Vabandage, kas teil koristada võib?» küsis toateenija. See, kes oli näidanud, kus puhvet on. Näed sa, hoopis teine hääletoon.

«Ma puhkan!» käratas Akulov. «Kas te pea jagab? Inimene puhkab, ja sina tükid sisse! Pane uks kinni, ma ütlen sulle!»

«Vabandage,» pomises teenija rabatult, «ma ju ei teadnud...»

«Tea siis nüüd!»

Akulov pani suitsu ja jäi selili lebades vaatama, kuidas sinised suitsurõngad üksteisest läbi põimudes lae poole tõusevad.

«Sanka, vat milles asi on!» Akulov sai lõpuks aru tema sisemuses vaevava valu põhjustest, mis tekitas talle arusaamatut enesega rahulolematust...

Juhtub ka nõnda: sadade ja tuhandete inimeste hulgast trehvas ta Gorki tänaval Moskvas Sanka Lapinit. Sanka oli tema sõber lastekodus ja hiljem vabrikukoolis. Viisteist aastat polnud näinud. Ja kuidas ta ära tundis, see paneb lausa imestama. Sanka tuli Gorkit mööda nagu elegantne härra — kerge palitu seljas, sulega kübar, kollasest nahast portfelli. «Äh,» mõtles Akulov, «on tema või ei ole, pean ta kinni», ja võttis kursi otse talle vastu. Sanka hüüdis esimesena: «Fjodor, sina või?!» Ja nad kaelustasid, tagusid teineteisele rusikaga selga, pööramata möödakäijatele tähelepanu.

Sanka oli Moskvas läbisõidul, järgmisel päeval pidi lendama välismaale komanderingusse, Damaskusesse. Nad leppisid kokku, et kohtuvad õhtul, viskavad viina ja istuvad koos.

Nad läksid «Aragvisse». Sankal oli seljas säherdune pintsak, sätendav sinine kuldsete nõõpidega, nagu jahtklubi liikmed kannavad, nii et Akulovi meeleolu kohe langes. Oma kortsunud meremehekuue ja plastmassist lipsuga nägi ta Sanka kõrval välja nagu joodik vagunisatja Murmanski—Leningradi rongilt.

Nad hakkasid nägelema, kes tellib ja kes pärast maksab, kuid nende juurde tuli keegi valge peaga tüüp, ilmselt välismaalane, ja hakkas midagi inglise keeles rääkima, küsis vist, kas vaba kohta on või muud sarnast. Ja Sanka (Akulov oleks imestusest peaaegu keele alla neelanud) vastas kõige puhtamas inglise keeles. Naeratades. Nagu muu seas.

JURI PAHHOMOV

Akulov vaatas teda, tema hoolitsetud käsi peenikese abielusõrmusega, ja pähe kerkis igasugu tühje mõtteid. Talle tuli meelde, kuidas nad Arhangelski lähedal lastekodus direktori maa pealt kartuleid vehkisid — näljaaeg oli, ja missugune kõhn ja kriimus nagu oli Sankal. Must vati-kuub pruunjate kõrbelaikudega, jalas juhtnahast kotad. Millal see oli? Ja oli seda üldse?

Välismaalane siristas midagi vastuseks ning läks ära, Akulov lõi süngelt peoga vastu lauda ja ütles rõhuga:

«Õhtu on minu maksta, Aleksandr Iljitš! Tervelt! Palun ilma annotatsioonideta!» ja lisas millegipärast, märgist mööda: «Ja meremehed selle üle ei kurvasta!»

Kelner tõi neile rohelist, šašlõkki marineeritud pirnidega, oliive, narsaani ja külmahigis karahvini viina. Joodi. Vaikiti. Siis hakkas Sanka kiirustamata, iga sõna hoolikalt mäludes rääkima, kuidas ta pärast vabrikukooli tehases töötas, õhtuti tehnikumis õppis, siis Moskva naftainstituudi lõpetas, aspirantuuri läks... Ja kui kandidaadiks sai, saadeti ta Inglismaale. Tegi seal kaubandusesinduses riiklikult tähtsat tööd, nüüd sõidab Damaskusesse... Naine on muide tal ka insener, elektronseadmete alal, kaheksa-aastane tütar õpib inglise koolis. Ei, mitte Inglismaal — lihtsalt õpetus on inglise keeles.

Akulov kuulas vaikides, jõi, suitsetas, ja millegipärast oli tal üheaegselt ülekohtu ja piinlikkuse tunne. Ennast unustades ütles ta Sankale koguni «teie»:

«Kas valan teile narsaani, pardon?»

Sanka vaatas talle jahmunult otsa, pomises: «Las käia!» ja seletas edasi.

Fjodor jäi purju pikkamööda, kuid raskelt. Mida, mida ta pidi oma endisele sõbrale jutustama? Seda, et ta vägagi keskpäraselt lõpetas meretehnikumi, ja kui ta midagi on ka saavutanud, siis hiljem oma taibu ja raudse visadusega. Või seda, kuidas tal Solombali restoranis «Jakor» kaklemise pärast viisa ära võeti ja ta peaaegu oleks päris alla käinud — hea veel, et kolleegid aitasid tal kohta saada abilaevale «Bugulma», mille masin oli, häbi ütelda, revolutsiooni-eelne. Võib-olla seda, et oma kolmekümne kuuele aastale vaatamata pole ta siiamani abielus ja et teda ei kisu perekonda asutama, ja kui puhtalt välja ütelda — ta joob. Mitte just nii väga, aga regulaarselt...

Ei, Fjodor Akulov ei võinud seda jutustada oma endisele sõbrale, praegusele teab mis teaduste kandidaadile, suurele ninale. Mitte kuidagi ei võinud.

Kas tegi viin oma musta töö või tuli see alateadlikust protestist või veel mingil arusaamatul põhjusel, igatahes sattus Fjodor äkki hoogu ja hakkas rääkima sihukest meremeheudu, vatras kokku säherduse loo, et

tal nüüd võrastemaja voodis lamades oli vastik meenutada. Oh, kui vastik!

Ta jutustas Sankale, et sõidab juba viiendat aastat kaptenina metsaveolaeval «Ivan Rjabov». Põhiliselt välismaasõidud, tulukad reisid Skandinaaviasse, naine on Arhangeliski draamateatri näitleja, neil on Solombalis oma maja, «Moskvitš-407», kuid kavatseb osta «Volgat», järjekord jõuab varsti. Ütles isegi, et on saanud aumärgi (missuguse nimelt, sellest vaikis salapärase naeratusena) ja nimelise kella. Monogrammiga!

Sanka aga, kaine ja klaar, vaatas teda nukralt, arusaamatuses ning nagu vintis Fjodorile paistis, põlastavalt. Fjodor aga aina valetas ja valetas. Ja ei saanud kuidagi pidama.

Kuidas nad hüvasti jätsid ja kuidas ta võrastemajasse sattus, seda Fjodor ei mäletanud. Mällu oli jäänud ebaselge aim, et teda metroosse ei tahetud lasta. Ja vist ei lastudki. Ja veel see, kuidas ta püüdis duši alla ronida...

Sigaret oli filtrini ära põlenud ja kõrvetas sõrmi, Akulov kissitas suitsu pärast silmi ja viskas koni minema, püüdes öökapi peal seisvasse tuhatoosi sihtida. Ja muidugi läks mööda.

«Kurat, viimaks panen kardina põlema.»

Ta tõusis ägiseses, roomas neljakäpakil, kobades käega öökapi all, käsi sattus millegi lameda ja jaheda otsa. Raamat! No muidugi. Nähtavasti oli kukkunud öökapi taha ja unustati. Halvasti koristatakse, kui seni poldud märgatud.

Akulov pühkis raamatu kuuekäisega puhtaks ja luges pealkirja: «Tšehhov Melihhovos». Äramäkerdatud raamat, kulunud raamatukogunumbriga. Nii-ii! Ta tegi raamatu lahti ja luges pealkirja «Autorilt» alt: «Meie kodumaa kirjanduslikest paikadest, mis on seotud A. P. Tšehhovi nimega, kuulub eriline koht Melihhovole...» Ja kõrvale oli pliiat-siga kirjutatud, kus see koht asub: «Sõita Kurski vaksalist Tšehhovi, endise Lopasni jaamani, sealt kohaliku bussiga Melihhovosse.»

«See on ju päris ligidal.» Akulov imes mõtlikult alumist huult. «Kõige rohkem kaks tundi sõita... Näe, päris naabruses, ja mina ei teadnudki...»

Tuleb märkida, et Fjodor Akulovil olid viimasel ajal kujunenud Anton Pavlovitš Tšehhoviga sõbralikud suhted. See juhtus nõnda. Juuni keskel jäi «Bugulma» Ekonomiasse laadima. Vahist vabu madruseid linna ei lastud — kapten ei tahtnud ülearseid intsidente, ees seisis vastutusrikas reis — ning et meestele tegevust leida, organiseeris kapteni poliit-

abi võrkpallivõistluse «Bugulma» ja samas sadamas seisva hüdrograafia-laeva ekipaaži vahel.

«Bugulma» võitis, kuid Akulov kukkus kolmanda geimi ajal, löi põlve veriseks, aga nõnda, et teda oleks peaaegu haiglasse viidud. Ja tal tuli selle reisi ajal ligi kuu aega kajutis paigal istuda ja sealt Jaša Lukavetsile väärtuslikke juhendeid anda. Valgel merel oli vaikne ilm, masin töötab korralikult, Lukavets — kapteni jutu järgi — «jagas võrdlemisi viisakalt», nii et Fjodor Akulovil polnud mitte midagi teha.

Fjodor polnud tegevusetusega harjunud ja pidi alguses igavusest päris sõgedaks minema. Katsus isegi puulusikaid voolida. Siis haaras teda lugemiskirg. Ta oli varemgi palju lugenud, kuid seda, mis ette juhtus, peamiselt kriminulle või memuaarikirjandust. Laeva raamatukogu oli vaene — pikki reise tuli harva ette, ja alust valmistuti vanuse tõttu vanarauaks maha kirjutama. Nädala pärast polnud Fjodoril enam midagi lugeda, isegi aastakäik «Rabotnitsat», mida naiskokk tellis, oli läbi.

Tema päästis välja pootsman, vaikne tedretähniline noormees, kes oli väheke ohmu. Tema ohmusus seisis selles, et kuigi ta oli hea pootsman ja meremees — mida võis igamehele soovida, kavatses ta hakata vene keele ja kirjanduse õpetajaks. Ühesõnaga, tal oli oma kinnisidee. Instituuti astuma valmistus pootsman veidral viisil: võttis reisile kaasa ütleme näiteks Dobroljubovi täieliku teoste kogu ja luges iga kõite kaanest kaaneni läbi.

Seekord oli pootsman kaasa võtnud A. Tšehhovi teoste kaheteistkümneköitelise kogu.

Akulov, kes Tšehhovit veel koolist ähmaselt mäletas («Kameeleon», «Inimene vutlaris»), hakkas lugema vastutahtmist, ainult et aega surnuks lüüa. Kuid juba esimese öö oli Fjodor üleval ja vahti minevad madrused keerutasid vanemmehaaniku kajutist valju naeru kuuldes sõrme meelegahal, andes sellega mõista, et nähtavasti on vanemmehaanik tegevusetusest opakaks läinud, kui ta sedasi öösiti naerda hirhub.

Edasi läksid jutud põhiliselt nukraks.

Ööd olid valged, Fjodor luges, istudes tugitoolis illuminaatori juures, haige jalg taburetil. Parda taga tekkisid ja kadusid rohelised saared, taevas roosatas, kahvatas ja roosatas jälle, peenikese pöörinaga lendasid päris veepiiril pardid,ajakad kisendasid kassihäälel, kuid Fjodor ei näinud ega kuulnud sellest midagi.

Iialgi varem polnud talle nii palju nukrust korruga hingele lasunud, nii et süda hakkas tuksuma raskelt nagu vana diisel ja silmad kipitasid, aga läbi nukruse löi välja teistsugune tunne, mis oli helge ja kaunis. Eriti vapustasid Akulovit Tšehhovi kirjad — need olid nii soojad ja arusaadavad, neis oli varjul suur õrnus ja nukrus.

«Sa issand küll, mis inimene ta oli,» pomises Fjodor. «Ja mis see olgu, et igasugu sead elavad, aga tema pidi surema. Mis see küll on?»

Ja kui ta luges viimasest kirjast: «Ja hingematmise vastu on ainult üks rohi — mitte liigutada», hakkas ta nutma.

Imelik, väga imelik oli see kuu, ja kuigi hiljem kõik vanamoodi läks, jäi Fjodorile hinge rõõmus tunne, nagu oleks ta kohanud vana sõpra, rääkinud temaga südame tühjaks, ja see sõber on temaga võrdne. Sest kuidas sa saad inimest mõista, kui ta sulle südame poolest lähedane ei ole.

Fjodor imestas väga, kui pootsman talle ütles, et Tšehhovi näidendeid etendatakse Inglismaal ja Prantsusmaal. Ja isegi Jaapanis.

«Mis nemad temast ka aru saavad? Ta on ju meie, vene kirjanik!»

«Tšehhovil on kogu teravusega väljendatud kauni tunne,» ütles pootsman salapäraselt, «sellised šedöövrid on internatsionaalsed.»

Selle peale ütles talle Akulov:

«Hea küll, pootsman, mine värske õhu kätte... Kauni tunne, leidsid ka...»

Akulov pani raamatu kõrvale ja süütas sigareti. Kullaga kanditud pruunile pakile — Sanka vist oli eile talle tasku pistnud — oli pressitud «Philipp Morris». Ameerika omad. Silmade ette kerkis Sanka hoolitsetud, madalaks kärbitud põskhabemega nägu.

«Jah, Aleksandr Iljitš elab kultuurselt,» mõtles Akulov. «Kõik on kätte saanud. Ja tütar käib inglise koolis. Aga mina? Mis tume vend mina küll olen? Tarku raamatuid loen harva, teatris pole ammuilma käinud. Kui võtan kätte ja sõidan sellesse Melihhvosse, majamuuseumi, vaatan, kuidas elas Anton Tšehhov, hea inimene.»

Mõte, mis tekkis lihtsalt niisama, igavusest, omandas äkki konkreet-
suse ja ta hakkas seda tungivalt soovima.

«Sõidan,» mõtles Akulov rõõmsalt, «kurat võtku, sõidan sinna! Kär-
saku kõik sinises tules. Sõidan, ja asi tahe! Meie muidugi ei ole teab
mis teaduste kandidaadid ja inglise keelest ei tea mitte mõhkugi, aga mis
puutub kauni tundesse, siis pole meis veel kõik kadunud. Küll me sel-
lest asjast juba aru saame! Jaa!» Akulov pilgutas laualambile silma. «Ja
kui te arvate, et rõõm ei saa olla igavene, siis tont teiega, Nadežda And-
rejevna. Saame toime! Kirjutage pealegi oma kirju...»

Tšehhovisse ehk nagu teda varem nimetati, Lopasnisse sõitis Akulov
elektrirongiga. Kui pikk sõit see oli, seda ta ei mäletanud, sest oli jää-
nud tukkuma ja ärkas sellest, et tema naaber, sõjaväelane, teda õlast
raputas:

«Ärka üles, meremees, magad oma jaama maha.»

Tibas peenikest vihma. Jaamaesine väljak oli tühi. Paremal, posti

ääres, mis tähistas peatuskohta, seisis poripritsmetega buss. Bussi juures istusid korvide peal kaks sinise plastikaadi alla pugunud tädikest, kõrval tõmbas suitsu vanamees, seljas roheline presentmantel, nagu neid valvurid kannavad.

Akulov läks vanamehe juurde ja küsis:

«Kuidas Melihhovosse pääseb, ega te ei tea ütelda?»

«Ei tea, miks ma ei peaks ütelda teadma?» tõmbas vanamees kavalalt silmad kissi.

«Äkki te pole kohalik.»

«Ei see pole jutt ega kedagi, hea onu,» solvus vanamees, «ma olen terve oma elu Melihhovos ära elanud.»

«Mis sa, vana, inimest kiusad?» sekkus juttu üks tädidest, punaste põskede ja tugeva kondiga, umbes neljakümne aastane, mitte rohkem. «Näe, selle bussiga lõpuni ja sealt on ligi maa. Vabandage, kas te ise olete kaugel?»

«Kaugelt jah, Arhangelskist.»

«Jaa, see on kaugel. Tee peale on vist küll kõvasti raha läinud. Kas sugulaste juurde või niisama?»

«Niisama.»

«Ahah, nii et muuseumi. See on ilus tegu. Praegalt sõidavad paljud Anton Pavlovitši juurde. Toona käisid neegrid. Kus ikka mustad! Kas teie olete meremehi?»

«No on naised!» ütles vanamees sapiselt. «Nagu gestaapo. Ütle neile seda, ütle neile teist. Häbitunnet pole sootumaks!»

Tädi kõõritas vihaselt tema poole, kuid vastata ei jõudnud — tuli autojuht, noor mees, kuid juba palja pealaega, roheline nailonjakk seljas.

«Sõidame! Tütarlapsed, kobige peale!» hüüdis ta rõõmsalt. «Vaadake mul, tädid, tulirelvi ja lõhkeaineid vedada on keelatud. Mis teil seal korvis on?»

«Pommid,» vastas väarikalt, tõsise näoga teine, vanem tädi, kellel oli seljas sametjakk ja jalas luitunud treeningpüksid. «Pane oma käru käima, pläramokk!»

Autojuht ei solvunud ja aitas tädidel isegi korve paika panna. Akulov istus esimesele istmele. Bussikatusel hakkasid põrisema jämedad vihmapiisad.

«Uh, küll valab,» naeratas esimene tädi. «Noh, sõidame. Tee laulu, taat! Lauluga läheb rutem.»

Vanamees ei pidanud teda tähelepanu vääriliseks, surus ainult huuled põlglikult kokku.

Buss pööras ringi ja kihutas aeg-ajalt vedrudele vajudes, plärisedes ja kolinal nagu plekkämber mööda maantee märga asfalti.

JURI PAHHOMOV

Akulov vaatas tuseselt autojuhi nailonselga ja temas pulbitsesid mitmesugused tunded — niiviisi käärib külameski: all on raske tume segu, peal vaht. Selles vahus lõhkesid kirjud seebimullid, hulkusid mõttehakatused, et ta teeb lollust, mingit hullu tegu, et Moskvas võiks täna olla lõbus, võiks võtta kilgi pähe, tema aga sõidab vastu ööd pagan teab kuhu. Aga see, mis all põhjas oli, terutas talle raskelt ja jonnakalt: «Kõik on õige. Sa teed kõike õigesti. Ole kas või üks öhtu inimene, mitte loom.»

Ajuti paistis talle, et ta sõidab matusese. Kelle omale, on teadmata, kuid matusese.

Vihma tuli nagu oavarrest, jämedad piisad peksid vastu aknaklaase. Aga juba hakkas paistma päike, viimane, loojangueline. Viltuses oranž-kiires, mis löikas bussi kahte ossa, ujusid tibatillukesed tolmutterad.

Ootamatult kargas buss künkaharjale ning madalast kasesalust ilmus äkki välja väike kirik, hele ja rõõmus, siniste kuplitega. Ja ümberingi oli selline avarus, et Akulovil jäi hing kinni, kuid buss läks juba nagu allveelaev sügavusse, mõlemalt poolt haarasid ta ümber mustad, talivilja alla küntud põllud ja tõmbid remmelgad vehkisid talle oma märgade okstega ärevalt järele.

Sõit Melihhovosse kestis umbes nelikümmend minutit. Tädid laadisid oma korvid maha, haarasid need kätte ja hakkasid reipalt läheduses valendavate hoonete poole astuma. Üks naistest jäi seisma ja hüüdis Akulovile, korvi käest ära panemata:

«Vaa-dake, kus see maja on! Minge teerada mööda...»

Vanamees silmitses natuke aega vihaselt Akulovit, siis lõi käega ja läks naistele järele. Autojuht keeras bussi uljalt ringi ja sõitis tagasi Tšehhovisse.

Akulov jäi üksi. Ta vaatas nõutult ringi: märg tee, märjad puud. Kõrgel paljastel okstel kraaksusid ja kaklesid varesed. Teekraavis mustendas seisev vesi. Kell oli kuus, kauge metsasalu kohal paistis veel kahvatu eha, kuid põldudel tõmbus juba hämaraks.

«Korraldasid endale ikka normaalse öhtu küll,» muigas Akulov.

Eespool tee ääres helendas tahvel. Akulov läks selle juurde.

«Buss oli ju vist viimane,» mõtles ta. «Ja muuseum on muidugi kinni. Tea, kas peab siia ööseks jääma?»

Teest natuke eemal nägi Akulov teemaja või sööklad, kuid selle aknad olid pimedad ja küllap ukse ees rippus lukk.

Varesed muudkui kraaksusid ja kaklesid puu otsas.

Akulov seisis tahvli ees, millel oli A. Tšehhovi majamuuseumi skeem. Hoone juurde viis kitsas, vihmast läikiv rada. Märjale asfaldile olid kleepunud tumepunased lehed, mis meenutasid veinipudelisisilte.

Teerajast paremal helkles märgade põõsaste taga tuhmilt väike tiik.

Vesi oli seal tume ja vaikne. Veepinnal ujusid pardisuled. Teisel pool tiiki mustendasid talumajad. Midagi oli vaja ette võtta, ja Akulov hakkas muuseumi poole töttama. Suur kirju isapart põikas ehmunult tema eest kõrvale ja ujus valjusti tiibu plagistades minema, rikkudes vee siledat liikumatut pinda. Tema järel ujusid rahulolematult prääksudes rohmakad emapardid.

Nagu Akulov oli arvanudki, oli muuseum kinni. Kõrvalolevas hoovimajas olid aknad valged. Majamuuseumi ukse juures pühkis otsaesisele vajunud rätiga ja sinise töökitliga vanem naine liivaga üleriputatud teerada.

Aiast hoovas niiskust, mahalangenud lehtedest tuli viinakibedat hõngu.

Akulov teretas vastumeelselt.

«Miks nii hilja?» ütles naine etteheitvalt. «Kinni on juba. Meie omad panid täna varem kinni,» seletas ta, «neil on Moskvast nõupidamine, kutsuti sinna.»

«Huvitav kino kukub välja,» muigas Akulov.

«Mis kino?» ei saanud naine aru.

«Ma niisama,» kohmetus Akulov. Maja hoiatavas vaikuses oli midagi niisugust, mis sundis Akulovit tasase häälega rääkima.

«Te tulge hommikul. Hommikul on ekskursante vähem,» andis naine nõu. «Olge ööd ja tulge.»

«Aga kust öömaja saab?»

«Nooh, see on väike viga,» pani naine luua trepi äärde ja pühkis käed vastu kitlit puhtaks, «peavarju saab igas majas, küll nad võtavad. Kas või Kondratjevna juures. Kui siit lähed, siis paremale, tiigi taga tuletõrjekuuri juures. Seal on ta maja...»

Akulov tänas ja tahtis minema hakata, kuid naine peatas teda.

«Oodake, ma kohe...»

Ja läks. Oli kuulda, kuidas langenud lehed tema jalgade all sahisevad. Minuti pärast tuli naine tagasi, õun käes.

«Sähke... Tšehhovi aiast. Anton Pavlovitš veel ise istutas. Võtke, võtke.»

Õun oli vihmapiisarais, kõva, peene lõhnaga. Tema läikivale küljele oli kleepunud tume leht.

«Aitäh,» pomises Akulov kohmetult, julgemata naise juuresolekul õuna tasku pista, ja läkski nii, õun ebamugavalt käes.

Oli märgatavalt pimenenud. Tiigi taga majades pandi tuli põlema. Akulovist läks kella kolksudes mööda lehm, jättes enda järel aromaatselt piimalõhna. Kõrval, muuseumi ligidal mustendas väike maasse vajunud ehitus. Küllap see oligi tuletõrjekuur.

Akulov keeras teerada mööda paremale, esimese maja juurde, mis seisis otse tuletõrjekuuri vastas.

Talumaja oli igerik, pisike nagu muinasjutus. Poolpimedad aknad vaatasid tuhmilt, nagu oleks neil kae peal, aiataral oli maha vajunud, surudes koirohtu vastu maad. Trepiastrid aga olid puhtaks pestud, siinsamas käsipuul kuivas lapp.

Akulov tammus trepil, koputas uksele korra, siis teise — üks avanes äkki, nagu oleks teda, Akulovit, oodatud, ja lävele tekkis eideke, nii kuivetonud ja pisike, et alguses pidas Akulov teda väikeseks tüdrukuks. Ta ulatus Akulovile kõige rohkem vööni. Ta vaatas selgelt ja rahulikult. Puhast jakk, kandadeni tume undruk, paljajalu, peas täpiline rätik.

Akulov vaatas teda imestunult, julgemata küsida, kuid vaikimine oli hoopis ebamugav, ja ta ütles:

«Vabandust, kas teilt öömaja saab, mammi?»

«Miks ei saa? Alati saab. Sügisel leidub igas majas ruumi. Astuge sisse.»

Järsku Akulov taipas, mis teda vanaeides oli eriti hämmastanud: silmad! Isegi sügavas hämaruses paistis nende jäine sina, kuid mälu hulkus veel mälestus — ta oli seda eite, kedagi temasarnast näinud. Ammu . . . väga ammu. Ja ei tulnudki meelde, kus.

Ta läks eide järel avarasse esikusse, kus seisis vana fajansist kätepesunõu, selle kõrval priimus nõrgakesel laual. Rohulõhn lõi ninna. Rohtu oli riputatud igale poole, neljakümneküünlase lambi valgus tungis vaevaliselt läbi seinal tõrrutatavate kõrte.

Esiku taga oli laia vene ahju ja õhukese, vist vineerist vaheseinaga pooleks jaotatud tuba. Esimeses pooles seisis tume, rohmakas laud, kaks pinki, ahju juures lihtsad sööginõud. Akna ees oli sitseesriie.

«Võta palitu ära ja mine tagakambrisse,» ütles eit. «Ma õiendan esialgu siin.»

«Kuidas ma teid nimetama pean, mammi?» küsis Akulov mantlit varna riputades. Põhjamaa kombe järgi võttis ta ka kingad jalast. Põrand oli nii puhas, et kollendas, kirjudest kaltsudest põrandariie äsja pestud. Olgu muuga kuidas on, aga puhtusest oli Akulovil hea arusaamine: laevamehe asi.

«Mida?» ei saanud eit aru.

«Kuidas teie nimi on?»

«Ahah. Maria . . . Kondratjevna. Kingad võtsid ilmaasjata ära, põrand on meil külm. Puhub.»

«Pole viga, ma olen harjunud.»

Toa teises pooles ehk tagakambris, nagu eit seda nimetas, asetsesid sama vanad asjad — raudvoodi, patjade kuhi, tüllkate peal, voodi kohal seinavaip: loss, luiged mürkrohelistel tiigil — mingi käpardist käsitöölise

toode; seinakell kuusekübikujulise pommiga; nurgas diivan, õigemini midagi sellesarnast, üleni kaetud igasuguste linikute ja kroogitud sat-side vahuga. Võib-olla ainus asi, mis kahekümnendasse sajandisse kuulus, oli mingit vana tüüpi televiisor.

Akulov vaatas kartlikult diivani poole, kaheldes selle kindluses, kuid riskis siiski ja vajus raskelt sinna peale, muljudes kogu selle pitskauniduse enda all kägarasse. Diivan võttis ta järeleandlikult vastu, sügaval krigisesid vedrud.

Akulovi pilk langes peegli ees olevale lauale. Laual taldriku peal oli kahvatuuroosa kleepuva kübaraga seen.

«Mingi toit või?» mõtles ta. «Meil Põhjas tehakse seentest midagi niisugust...»

Akulov oli pärit väikesest pomoori külast Kudmast, mis mäletamatust ajast lõsutas mäenõlvakul suure ja tumeda järve ääres; see järv oligi jätnud ainsa jälje Akulovi mällu. Küla ta ei sallinud, meenutas seda harva ja tusameelega. Nüüd aga, selles väikeses, liigutavalt puhtas toas tekkis tema vaimusilma selge nägemus: suur hämar tare, märgade kalavõrkude lõhn, raksudes lõõmavad ahjus puud — tuli valgustab isa kõhna habemikku nägu... Isa oli uppunud kohe pärast sõda. Ema viidi aasta hiljem surnuaiale, kuhu rahvajutu järgi maeti vanausulisi...

«Kas keeran televiisori lahti?» küsis Maria Kondratjevna vaheseina tagant.

«Ei, aitäh. Ma istun niisama.»

«Istu, istu, pea videvikku...»

«Vanaema, miks teil seal seen taldriku peal on?» küsis Akulov.

«Kärbeste vastu. See on kärbseseen. Kärbsed söövad ja surevad ära...»

«Ah niimoodi...»

Välisuks kolksus, nõrk hääl küsis:

«Mareja, oled kodus või?»

«Kodus, kodus. Kes seal on?»

«Mina ikka, kes siis muu.»

«Matrjona või? Tule sisse. Mis sa seal koperdad, ära võta vilte jalast ära, mul on pühkimata.»

«Hea küll, hea küll, ma niisama. Mõtlesin, et lähen Marejat vaatama, kas on ikka elus veel.»

«Elus. Mis minuga siis juhtuma pidi? Istu, istu.»

Kolises ninutatav pink. Keegi nohises kõvasti ja istus.

«Ära sa mu keppi kaugele pane. Ma ei saa ju ilma temata püsti tõusta. Kas sa minu suurest õnnetusest oled kuulnud?»

«E-ei,» vastas Maria Kondratjevna. «Kust ma pidin kuulma? Ma ei käi ju majast väljas.»

«Ma olen nüüd päris üks jäänud . . . Üksi olen, Mareja.»

«Kuda nõnda?»

«Tütari suri mul ära. Sõitis puhkusele ja suri seal.»

«Njuška või?»

«Tema jah.»

«Olgu tema päralt taevariik ja rahu tema põrmule. Mis tal siis oli, ta ju oli veel noor inime . . .»

«Noor jah,» nõustus see, keda Maria Kondratjevna Matrjonaks nime-
tas. Akulov püüdis teda ette kujutada, kuid ei suutnud. Ja mis teda
hämmastas, oli see, et tema hääles polnud leina ega kurvastust. Hääli oli
tavaline ja seetõttu hirmus. «Eks nüüdsel ajal rohkem noored surevadki.
Aga meie elame . . . Ei tea miks? Kui telegrammi saime, läks väimees
lennumasinat tellima . . . Njuška hakkas juba lehkama. Kuum aeg. Ja
mina läksin siis külanõukogusse teda maha möllima.»

«Sa issand jumal,» kohkus Akulov, «lehkama hakkas. Nagu kalast
räägib. Ta ju ometi tütar.»

Õhukese vaheseina taga vaikiti. Seinakell tiksus valjusti.

«Tänavu aasta ta ei tahtnudki sõita,» hakkas Matrjona uuesti rää-
kima. «Jaah, süda nagu tundis ette.»

«Kas sa näe.»

«Ma ei sõida, mamma, ütles ta. Ehk ei näegi enam teineteist. Tal oli
ju süda haige. Aga kas sa tead, kuda ülemus tema matustel nuttis? Ütles,
et sihukest koristajat ta eluilmas enam ei saa.»

«Kas ammu matsite juba?»

«Nelikümmend päeva on möödas. Pühapäeval pidasime peiesid. Aga
magada ei saa . . . Muudkui seisab mul silmade ees. Viimati tegin talle
ülekohut?»

«Kas kiriklikult ka maeti?»

«Oh ei! Väimees ajas nagu sokk vastu, ei tahtnud kohe kuidagi.
Jaa-a.»

«Eks me kõik jõua sinna, ainult et mitte ühel ajal. Kas teed tahad?»

«Ei. Näe, olen paiste läinud nagu vana ront. Ma hakkas minema,
Mareja. Sain sind korraks näha, ja lähen. Ega meil enam kaua pole
antud teineteist vaadata. Ja on ka juba aeg . . .»

Nohin, kähisev pomin ja koperdamine.

«Ega meil enam kaua pole antud teineteist vaadata,» kordas Akulov
endamisi. «Näe, kui lihtne see on . . .»

Akulov polnud kunagi elu üle sügavalt järele mõtelnud. Ta käis läbi
enamasti ikka noorte ja tugevate inimestega. Surmasse suhtuti nende
hulgas tõsiselt, paljugi mis juhtus nende raskes meremeheametis, aga
surm oli juhus, saatuslik juhus — kas maksis sellele mõelda? Siin aga
on see nii lihtne . . .

Äratatud, alles ebaselgete kontuuridega mõtteid keerles peas, ja see tegi ärevaks, rahutuks. Kuidas ta oli elanud? Lastekodu, kahekordsed narid vabrikukoolis, tehnikum, laevastik, ja jälle ühiselamu, kubrikud ja kajutid. Teda oli alati toidetud. Hästi või halvasti, kuid toidetud. Ja alati oli tal olnud voodikoht, soe nurgake, sõbrad — ja midagi muud polnud talle vaja. Aga selgub, et tema kõrval veeres teistsugune elu...

«Kas sul on külalisi või?» küsis Motrja. «Ma vaatan, et vihmamantel ripub.»

«Üks palus öömaja. Kaugelt tulnud.»

«Nojah, üks ta ole. Ma siis lähen, Mareja.»

«Mine, mine.»

«Aga ta ei küsinudki minult, kes ma olen ja kust tulen. Ei küsinud nimegi. Aga võib-olla ma olen retsdivist?» mõtles Akulov imestades.

Maria Kondratjevna vaatas tagakambrisse ja ütles lahkelt:

«Sul vist hakkas igav? Meie külaelu on igav, iseäranis sügisel. Aga suvel pole aega: majapidamine, kapsamaa. Ja turiste — must miljon. Näe, juunikuus elas mul siin üks, vist kirjanik. Aina päris mu mehe, Andrei-taadi järele, rahu tema põrmule. Et kuda Tšehhovi-härra talle kella kinkis. Noh, mida nüüd mina mäletan? Aga mu taadil, kadunukesel, olid paljud asjad meeles, ta oli härraste juures elanud. Kaua aega. Aga võib-olla luiskas ka, kes seda teab. No kuda on, kullakene, kas hakkame teed jooma? Ega mul miskit peenikest suupistet ole, aga teed on.»

Maria Kondratjevna tõi suitsunud teekannu ja valas kuuma vett raskesse fajansskruusidesse. Kange tee kann oli peidus ristpistes väljaõmmeldud padja all. Seinal surises tasakesi voolumõõtja. Selle kõrvale olid naela otsa torgatud koltunud kviitungid.

«Vanaema, kuidas te siis elate... nii üksinda?» küsis Akulov luskaka teed segades.

«Nii ma elan,» lõikas Maria Kondratjevna hoidlikult kaks viilu leiba, kattis pätsi puhta lapiga, tõmbas laualt raasukesed kuivetonud pruuni pihku ja pani suhu. «Nii ma elan. Oli mul taat, suri mullu, rukkimaarjapäevaks. Aga oli minust aasta noorem. Minul on juba kaheksakümmend kuus täis, kullakene. Nõnda et aastaid ikka on.»

«Ja millest te elate? Makstakse pensioni?»

«Noh, üks maksavad ikka ka. Kakskümmend viis rubla, toitja kaotuse puhul. Ja majapidamine... Neli kana, üks haudus pojad välja. Elan...»

«Kakskümmend viis rubla... Mina, elajas, lõin õhtuga kõrtsis kolmkümmend sirgeks. Siin peab aga kahekümne viie rubla eest kuu aega elama!» Akulov vaatas Maria Kondratjevnat imestades: tema kuivetonud, puhtaks pestud kortsudega nägu oli helge ja rahulik.

Nad vaikisid. Voolumõõtja surises ikka niisama ükskõikselt. See

JURI PAHHOMOV

sogane ja raske, mis Akulovil oli päeva jooksul hingele kogunenud, oli valmis iga hetk üle ääre loksuma.

Ja Maria Kondratjevna vaikis, nagu oleks tema meeleolu taibanud.

Akulov jõi lahja tee ära ja tõusis kärmelt püsti.

«Ma vist lähen kõnnin vähekese,» ütles ta ebakindlalt, «tõmban suitsu.» Kõik rusus teda selles väikeses tares, mis oli puhas nagu laev. Piinlikkusele ja ärritusele lisanes veel ärev tunne — miks ta siin on? Räägi mõnele oma poistest, nad ei usu. Ütleavad, et põrunud, ebanormaalne. Mis? Kummaline lugu!

«Nojah. Mine, liigu natukene,» pomises eit ebaselgelt. «Sügisel on meil õhk värske. Ma teen vahepeal sulle aseme üles.»

Trepil jäi Akulov seisma ja pani suitsu. Oli juba päris pime, aga siiski polnud pimedus tihke, niisugune nagu Põhjas. Kuu polnud veel tõusnud, aga madal taevas oli tähtedest kirju, neist tuligi see hajus hõbedane valgus, mis pimedust hõrendas.

Teerada läikis märjalt. Majamuuseumi kohal helendasid harvad tuled, ent nad olid kuidagi väga kõrgel, nagu mäe peal. Aga võib-olla ainult paistis nii?

Tuuleiil sahis esimeses aiakeses. Palkseinast hoovas kõdunemislõhna.

«Aga ta ju elas siin,» mõtles Akulov sel õhtul esimest korda imestades, «elas, kõndis ja mõtles. Vististi kõndis sellest tarest mööda. Kinkis kellelegi kella. Kas selles pimeduses tõesti sai kirjutada? Ümberringi põllud, pimedus, pori ja vilets küünal. Polnud elektrit ega televiisorit. Siin võib igavusest jooma hakata...»

Vedades enda järel pinevat ja nõtket heli, läks lennuk pikkamisi üle taeva ning tema punased ja rohelised tuled vilkusid tähtede vahel, kuni päriselt kadusid.

Vaikus. Akulovile tundus äkki, et ta on üksi, täiesti üksi selle kummis, sätendava taeva all — nii haruldaselt pühalik ja külm oli ta, nii haaramatult avar, ja esmakordselt elus tajus Akulov tema ilu ning võpatas.

Kui Akulov tuppa tagasi läks, oli Maria Kondratjevna juba aseme üles teinud, pannud sinna vanad, hoolikalt nõelutud ja eeskujulikult puhtad linad.

«Kas sa armastad kõrget või madalat pealust?»

«Ükskõik. Kui üks padi on, aitab küll.»

«Kui sul miskit vaja on, esikus seisab ämber. Õues on pilkane pime, murrad jalad, hoidku jumal.»

«Aga kus teie magate, vanaema?»

JURI PAHHOMOV

«Ma olen pingi peal, arstid käsivad kõval asemel magada. Mul on see . . . selgroo kondiloos. Sool jääb lademesse. Kas ma õieti ütlesin?»

«Ei tea, mina olen niisugustes asjades nagu tōkatipudel kartulivagude vahel.»

«Hea küll, heida magama.»

Ta läks ära.

Akulov heitis pikali, vähkres kõval, liistakuks vajunud madratsil, kat-sus vooditsa nuppu. Tuli tahtmine suitsetada. Ninna hoovas mingi väga tuttav lõhn. Ühetasaselt, metalse kõlksumisega tiksus seinakell.

Nähtavasti oli ta juba une võimuses, kõik hakkas tema ees hōljuma, vilksas silme eest möōda, nagu oleks aken lahti lūkatud, külm ubk len-das üle — ja äkki . . .

Heli oli kraapiv, imelikult luine ja õõnes kuivanud tare palkseinas: «Kr-rr-rahh!»

Sellele järgnes sahin. Midagi varises ja krabises piinavalt pikka-mööda.

Akulov tõusis istukile. Mis see küll võis olla? Teda halvatas hirm, aga mitte niisugune, mida tunnend arusaadava ohu ees, vaid pigem nagu jube tunne lapsepōlvest, kui vaatasid pimedasse keldrisse. Rotid? Või hiired? Ta jäi kuulama.

Kūla oli haudvaikne. Ja sellepärast tundus kõrgel lendava lennuki kaugel undamine ebatōeline, heli tuli justkui teisest maailmast. Akulovil hakkas teravalt kade meel nende üle, kes lennukis sõitsid: reisijate ruu-mis on pooleldi hämar, natuke on tunda paberossisuitsu ja karamelli lõhna. Lendad ja lendad, akna taga valitseb pimedus, kuskil all on külad, põllud, aga sinul pole nendega midagi tegemist . . .

«Täitsa arust ära, lolliks läinud,» mõtles ta endast. «Magada on vaja, magada.»

Ta pani silmad kinni. Teda juba alguses rahutuks teinud lõhn nagu tugevnes. «Tindikala lõhn,» sai ta äkki aru, «just nimelt tindikala. Leningradis müüakse.» Tema teadvusse kerkis selge kevadpäev. Tuuline. Ta kõnnib kaldaäärset tänavat möōda. Graniitrinnatise taga loksub Neeva, must, hallide vahuharjadega. Nurga peal müüakse tinti — pisi-kest kummalise lõhnaga kala. Kurkide lehk. Mis see ometi on! . . .

Mōlgutades mõtteid, kust siin tares võiks sellist lõhna tulla, jäi ta magama.

Teist korda ärkas ta vastu hommikut sellest samast verd tarretama panevast helist. Nagu oleks kantsikuga löōdud. Akulov kargas istukile, süda tuksus kaelaveenides, unesegasena tundus talle, et ta on laeva-kajutis. «Masina ajasid nāssu,» käis läbi pea. Harjumust möōda kobas ta seina, et lūlitit leida, ise aga pūüdis mehaaniku tundliku kõrvaga iga heli, katsudes taibata, mis on juhtunud. Oli vaikne, midagi nagu vari-

ses. Nagu oleks liivajuga sahisenud. Käsi kompas voodiotsa nuppu, ja kõik asetused oma paika.

Kaugel hakkas klähvima koer, häirides varahommikust vaikust, tuhm valguskuma tungis vaevu aknast sisse. Pimedas helendas selgesti ühtlane matt nelinurk. «Peegel,» taipas Akulov.

«Kr-rr-rah!» roomas jälle seinal otse tema pea kohal. Värisevate kätega otsis ta üles püksid, võttis taskust gaasivälgumihkli, tõmbas põlema — kollane tulekiil löikas nagu noatera pimedusse, ärevalt hõljusid varjud. Põlvedele tõustes nägi Akulov tulevalgel otse enda ees kõverat pragu, mis läks viltu seinavaiba taha; ta mühatas, saades lõpuks aru, millest veider heli tuli. Maja vajus, aga võib-olla toimus temas mingi saladuslik protsess, vana tapeet ei pidanud vastu, lõhenes ja tema taga varises praht alla. Ja millegipärast juhtus see kõik öösel.

Akulov pani pea padjale ja hakkas tasakesi naerma. Kõik, mis ta oli eelmisel päeval läbi elanud, omandas mingi erilise mõtte. Ka tema sõit siia, Melihhovosse, ei paistnud enam imelik, tundus, et ta oli selle poole läinud kogu elu.

«Ma elan pahasti, mu hing pole puhas,» mõtles ta pimeduses lebedes. «On aeg ennast kokku võtta...»

Sõnad tundusid talle eriti selginenuna, olid täis sügavat mõtet ja tähendust. Ta andis nagu mingit vannet.

Juba suikudes mõtles ta: «Kui palju mul veel raha on jäänud? Tarvis vanamutile anda. Tagasisõiduks jätan, muu annan ära.»

Hommikulgi oli tal veel rõõmus tunne. Ta pesi end esikus külma veega. Vesi oli ämbris külmunud, tuli kopsikuga jääkirmet katki teha.

Kiresid hilised kuked. Tuba oli juba täis päikesevalgust. Aknalauad olid kollased, üleküpsenud kurgid — need levitasidki kummalist lõhna, mis oli Akulovi öösel rahutuks teinud.

«Hoian seemneks,» seletas vanaeit.

Akulov pani kärbseseene taldriku alla raha, jättis Maria Kondratjev-naga hüvasti ja hakkas kergel sammul muuseumi poole minema, kuid päris maja juures mõtles ümber ja keeras bussipeatuse poole.

Elektrirongis pistis ta käe mantlitasku ja leidis sealt õuna. Selle koor oli tumenenud, kuid temast tuli endiselt peent ja õrna lõhna.

Sama päeva õhtul istus ta lennujaama restoranis, jõi õlut ja küsis juhuslikult lauanaabril karmil häälel, silmad heledast valgusest pilukil:

«Kas sa Melihhovos oled käinud? Sa ei tea, mis see on? No oled ikka rumal, noormees. See on tempel, saad aru? Tempel!» Ja hakkas mornilt nohisema ning vedas kahvliga üle targeldatud laudlina.

Tõlkinud OTTO SAMMA

JURI PAHHOMOV

2068

RAHVUSSUHETE SOTSIAALSETEST JA POLIITILISTEST ASPEKTIDEST

Nõukogude Liidu 50. aastapäeva puhul tehakse mitmekülgne kokkuvõte meie ühiskonna arenemisest. See on tarvilik mitte ainult juubeli pärast. Jälginud sotsiaalsete protsesside kulgu pikema aja vältel, saab nüüd objektiivsemalt hinnata nende tänapäevast seisundit ja eeldatavaid muudatusi lähemas tulevikus. Nõukogude paljurahvuselise liitriigi loomine tähendas, et esmakordselt ajaloos rajati rahvuste omavahelised suhted sootuks uutel põhimõtetel. Nende põhimõtete teoreetiliseks platvormiks sai marksistlik rahvusteooria, mis rahvuslikke protsesse seletab ühiskonna arenemise sotsiaalmajanduslikest seadustest lähtudes; nende põhimõtete ideelis-poliitiliseks platvormiks sai sotsialistlik internatsionalism, milles rahvusküsimuse ülddemokraatlik külg (rahvuste enesemääramise õigus, rahvuste võrdsuse, rahvuskeelte ja kultuuride võrdsuse toetamine) on orgaaniliselt ühendatud võitlusega töölisklassi sotsialistlike eesmärkide eest, töölisklassi rahvusvahelise tegevusühtsusega ja klassisolidaaarsusega.

*

Ühiskondliku elu rahvuslike aspektide uurimisel on viimasel ajal saanud peaaegu üldtunnustatuks käsitlus, mille kohaselt kõik inimeste ajaloos tuntud etnilise ühtekuuluvuse vormid kujutavad enesest mitmeplaanilist suhete süsteemi ja keerukat ühiskondlikku organismi. Kõik need vormid, rahvus kaasa arvatud, hõlmavad esiteks puhtetnilist sfääri (keel, materiaalse ja vaimse kultuuri etnilised erijooned, eneseteadvus) ja, teiseks, sotsiaalset keskkonda sotsiaalmajanduslike, klassisuhete ning sotsiaalpoliitilise struktuuri näol. (Vt. Ю. Бромлей. Этнос и этносоциальный организм. Вестник АН СССР, 1970 № 8.) Siinkohal on oluline rõhutada, et selle tervikliku süsteemi etniline tasapind on suhteliselt stabiilne, «konservatiivne», säilib mitme ühiskondliku formatsiooni jooksul ja on samal ajal kõige olulisem diferentseeriv tegur, mille järgi eristatakse üht etnilist kollektiivi teisest. Kuid puhtetniline ei saa kunagi eksisteerida «puhtal» kujul, vaid on alati lahutamatuult seotud ühiskonna sotsiaalmajanduslike ja sotsiaalpoliitiliste suhetega. Ainult nendes seostes omandab etniline elujõu, on võimeline taastootma ja uuenema. Ning ainult nendes seostes omandab ta konkreetse ajaloolise kaju (demos — antiikühiskonnas, rahvas — feodaalses, rahvus — kapitalistlikus ja sotsialistlikus ühiskonnas) ja ajaloolise järjekestvuse.

Sel põhjusel peaks rahvus kuuluma sotsiaalsete organismide hulka, mille oluliseks tunnusjooneks on iseseisva eksisteerimise ja arenemise võime. See tähendab, et antud kollektiiv tagab oma olemasoluks vajalike materiaalsete hüvede tootmise, enda taastootmise sotsiaalses mõttes

(teatud ühiseluvormide, kultuuri ja olmetraditsioonide edasiandmine põlvest põlve) ja ka bioloogilise taastootmise. (Vt. В. Козлов. «Динамика численности народов», М. 1969, стр. 23.) Iseseisva arenemise võime on eelduseks, mis lubab majanduse, poliitika ja kultuuri pinnal suhelda teiste etniliste kollektiividega, võtta vastu nende mõjutusi — ja siiski mitte «lahustuda» nende mõjutuste tulemusel, säilitada «püsiv rahvuslik elujõud» (F. Engels).

Katsed taandada rahvusliku olemus ainult puhtetnilistele momentidele, psüühikale ja ka kultuuri omapärale on rahvuste ajaloolise käekäigu tunnetamisel osutunud mitteväljakaks. Kuigi nimetatud momentide obligatoorsus rahvuslikus ühenduses on väljaspool kahtlust, ei ole nad üksinda ometi ainumääravaks ühendusüliliks, mis liidab suuri inimeste kollektiive, millena tunneme rahvusi. Marksistlikku sotsiaal-majanduslikku rahvusteooriat tuleb pidada põhimõtteliselt uueks lähenemiseks, mille sobivus töölisklassi revolutsioonilises strateegias ning sotsialismimaade rahvuslikes protsessides on vaieldamatu.

Rahvus on inimeste sotsiaal-etniliste ühenduste kõrgeim vorm, mis tekib ühiskondliku organisatsiooni teatud tingimustes. Peamiseks «väli-seks» tõukejõuks rahvuslike sidemete tekkimisel on olnud tootlike jõudude areng, mis loomulikult on viinud territoriaalse, linna ja maa ning klassidevahelise tööjaotuse süvenemisele, teiste sõnadega, suurte territooriumide ja inimkollektiivide sisemisele diferentseerumisele. Seal, kus seda sisemist diferentseerumist, tööjaotust ei ole olnud, säilitas ühiskond ka etnilise ja territoriaalse killustatuse; siin said ühiskondliku struktuuri algelementideks suuremal või vähemal määral suletud, omavahel sarnased üksused, kelle «... majanduslikud huvid, tõi küll, olid ühesugused, kuid just sellepärast ka mitte ühised...» (Ф. Энгельс. «Франкский период». К. Маркс, Ф. Энгельс. Сочинения, том 19, стр. 496.) Kõrvuti suurte inimkollektiivide majandusliku seotuse tekkimisega on rahvuslikus konsolideerumises samaväärset osa etendanud riiklik organisatsioon, nüüd juba majanduslikult põhjendatud rahvusriigi näol. Lenin pidas viimast rahvusliku arengu vältimatuks tingimuseks, kapitalismi ja sotsialismi epohhi normiks, «ülemaailemeks reeglik», sest «rahvad on tõusnud sisemise seose loomiseni riigi ja rahvuse vahel».

Rahvuse ja rahvussuhete sotsiaal-majanduslik teooria sai kommunistlikus liikumises rahvusküsimuse lahendamise programmi aluseks. Tema peasisu on selles, et tagada rahvaste võrdõiguslikkus ja enesemääramise õigus, sest rahvuslik enesemääramine soodustab töölisklassi enesemääramist, tema pääsemist kodanluse ideoloogilise mõju alt, vabanemist kodanlikust natsionalismist, rahvuslikest illusioonidest ja eelarvamustest. Sest alles siis, kui ta konstitueerub rahvuslikuks klassiks («Kommu-nistliku Partei Manifest», 1966, lk. 51), on ta suuteline ka internatsionaalseteks aktsioonideks. Et «proletariaadi rahvusvaheline liikumine on üldse võimalik ainult iseseisvate rahvuste hulgas...», «... ainult võrdsete vahel» ja et rahvused «... on kõige internatsionaalsemad just siis, kui nad on tõeliselt natsionaalsed» (F. Engelsi kirjast K. Kautsky 7. veebr. 1882), siis on mõistetav, et töölisklassi otseselt sotsialistlike eesmärkide realiseerimine on lahutamatu seotud tingimuste loomisega rahvuslikuks progressiks.

Meie maal osutus selle ülesande lahendamise eriti keeruliseks eri rahvaste sotsiaalmajandusliku ja poliitilise arengu äärmise ebaühtluse tõttu. Peale venelaste oli ainult osa Venemaa asukaid — ukrainlased, lätlased, leedulased, eestlased, grusiinlased, armeenlased, vähemal määral ka valgevenelased ja tatarlased — kapitalistlikku arengusse kaasa haaratud ja rahvusteks konsolideerunud. Tervelt üht kolmandikku riigi elanikkonnast hõlmasid kapitalismieelsed suhted. Kuus miljonit inimest elasid isegi kogukonniti, kohati polnud kindlaid territooriume ja riiklike moodustisi. Üldiste printsiipide elluviimisel nõudis erisugune tase erisugust lähenemist. Seda ka rahvuslik-riiklikus enesemääramises. Oma töölisklassiga rahvused suutsid uue ühiskonna riiklikud vormid suhteliselt kergesti rajada ja panna aluse rahvuse sotsiaalsele ümberkujunemisele. Seal aga, kus sotsialistlikule arengule mindi mittekapitalistlikku teed mööda, olid riiklikul konsolideerumisel teatud erijooned. Rahvuslik riiklus loodi ajal, mil selleks tavaliselt vajaliku sotsiaalmajandusliku ja poliitilise küpsuse aste polnud saavutatud. Nende rahvaste riiklus loodi vene ja teiste enam arenenud rahvuste revolutsioonilise proletariaadi juhtimisel ja rahvuslikuks poliitiliseks võimuks sotsialismi ehitamise esimestel etappidel oli siin rahva revolutsioonilis-demokraatlik diktatuur. Just keskvoimu initsiatiivil piiritleti rahvuslikult Kesk-Aasia ja Kasahstan, ühe ja sellesama etnilise päritoluga inimesed koondati ühele riiklikule territooriumile. See osutus eriti oluliseks tõukejõuks hilisemates rahvuslikes protsessides, sest sellega kaasnes rahvusliku elu iseärasusi hästi tundva juhtkonna ja võimuaparaadi loomine. Tekkis isegi eriline kaadripoliitika (коренизация), mille sihiks oli põhirahvusest inimeste edutamise juhtivale nõukogude, partei- ja majandustööle. Rahva üldise harimatuse tõttu oli seegi ülesanne raske ja vaevanõudev. Kuid juba 1939. aastaks õnnestus rahvaste ebavõrdsust sel alal õige määrgatavalt vähendada. Iga 10 000 ühiskondliku tootmisega hõivatud inimese kohta oli juhtival administratiivtööl keskmiselt 249 inimest, kusjuures näiteks kasahhi rahvusest oli neid 213, usbekke 190, turkmeene 170 inimest jne. (Ю. Арутюнян. Изменение социальной структуры советских наций. «История СССР» 1972 № 4, стр. 9.)

Toetus, mida nõukogude võim arengus mahajäänud rahvastele faktilise rahvusliku enesemääramise alal osutas, aitas määrgatavalt kiirendada rahvuste kujunemist neis regioonides. Rahvuslik riiklus sai otsustavaks teguriks siiani kultuuriliselt ja majanduslikult isoleeritud rahvaosade ühendamises ja nende etnilise terviklikkuse kujundamises.

F. Engels on märkinud, et «internatsionaalne liit on võimalik ainult rahvuste vahel, kelle olemasolu, autonoomia ja sõltumatus oma sisetest asjadest kuulub järelikult internatsionalismi mõistesse endasse». (К. Маркс, Ф. Энгельс. Сочинения, том 39, стр. 74.) Nimelt rahvuste riikliku enesemääramise põhimõtte elluviimine osutus peamiseks tingimuseks, mis meie ühiskonna hilisemas arengus tõstis esiplaanile kõikide töötajate ühised internatsionaalsed huvid, aitas koondada materiaalseid ressursse ja kõigi rahvuste jõupingutusi suurte ja keeruliste probleemide lahendamiseks. Mõnikord on avaldatud arvamust, et territoriaalse ja riikliku organisatsiooni loomine rahvuslikul põhimõttel oli tingitud vaid meie riigi erilisest olukorrast ja kujutab endast riikliku elu organiseerimise teistele viisidele ülemineku lühiajalist vormi. Vaevalt saab

sellega nõustuda. Kuigi Venemaa rahvuslik areng oli omapärane, on meie kogemuses palju niisugust, mis üldjoontes on juba kordunud mitmes sotsialistlikus riigis ja tõenäoliselt kordub tulevikuski. Kuivõrd sotsialism vältimatult tugineb ühiskondlike suhete riiklikule organisatsioonile, riikliku ja poliitilise reguleerimise kõige üldisemaks põhjuseks on aga suurte inimkollektiivide huvide spetsiifika, piisab riigi föderatiivse korralduse loomiseks rahvuste ja rahvuslike erinevuste olemasolust endast. Rahvuslike huvide spetsiifika, mis igal juhul vajab reguleerimist paljurahvuselise riigi üldiste, kõigi rahvaste ühiste huvide suhtes, tuleneb sellest, et rahvuslikud erijooned on omased nii rahvaste elu sotsiaalmajanduslikule kui etnilisele valdkonnale. Sotsiaalmajanduslikul alal on huvide spetsiifika tingitud majandusliku arengu omapärasest, majanduse struktuuri ja tööttingimuste erijoontest, mis tavaliselt on fikseeritud ka sotsiaalse struktuuri, kultuuri- ja ainelise heaolu taseme erinevustes. Ja ka siis, kui rahvuslikud erijooned sotsiaalmajanduslikus valdkonnas pole põhjustatud tootlike jõudude madalamast või kõrgemast tasemest, võrreldes teiste rahvastega, vaid ajalooliselt kujunenud rahvusvahelisest tööjaotusest (võrdse sotsiaalmajandusliku arengutaseme juures), väljendub selle tööjaotuse omapära rahvusliku majandusliku huvi erijoontena.

Kõrvuti sotsiaalmajandusliku sfääriga on rahvuslike erinevuste aluseks ka puhtetniline valdkond: keel, kultuur, rahvuslikud olustikustraditsioonid, mis teatud ulatuses teisendavad, annavad erisuguse kuju põhimõtteliselt ühiste sotsiaalsetele huvidele. Nendel põhjustel kasvab ka edaspidi liiduvabariikide ja teiste rahvuslike riiklike organisatsioonide osatähtsus rahvusliku tähtsusega küsimuste lahendamisel, nagu sellele orienteerub partei rahvuspoliitika. Just rahvuslik riiklik organisatsioon tagab rahvuslike huvide spetsiifika arvestamise.

Olukord ei muutu ka sellest, et praktiliselt kõik liidu- ja autonoomsed vabariigid on paljurahvuselised, kahes aga (Kirgüusias ja Kasahstanis) on põhirahvast alla poole elanikkonnast. See ei muuda rahvusvabariigi staatust ega tema osa rahvuste arengus, sest vabariigi põhirahvus moodustab kompaktselt enamiku kõigist Nõukogude Liidus elavatest selle rahvuse liikmetest. Antud rahvus kui terviklik sotsiaalne organism areneb oma rahvuslikul riiklikul territooriumil, mis kergendab rahvuslike majanduslike huvide arvestamist, aitab neid üldrahvalikega kooskõlla viia, juhtida sotsiaalseid suhteid, koondada materiaalseid ressursse ja kaadrit rahvusliku teaduse, kunsti ja hariduse arendamiseks.

Rahvuslike iseärasuste rõhutamisel on mõte vaid siis, kui on olemas kõiki rahvaid ühendavad ühised huvid ja eesmärgid, ühised arenguseadused. Nimelt sel juhul väljendab rahvuslik-spetsiifiline ühise arengu mingit olulist külge ja teeb tema arvessevõtmise vajalikuks.

Nõukogude rahvaste ühised huvid ja eesmärgid kujunesid algul revolutsioonilise klassivõitluse ühtsusena, mis sotsialismi ehitamise käigus tugevnes majanduse, poliitika, sotsiaalse arengu ja kultuuri alal. Siin ilmnis muu hulgas selgelt ka suure riigi eelis, mis võimaldas koondada materiaalseid vahendeid ja tööjõudu ning muuta kõikide ühisvaraks enam arenenud rahvaste kogemused. Lähtudes rahvaste ühistest huvidest ja arvesse võttes nende erinevusi, õnnestus suhteliselt lühikese ajaga kaotada arengu ebaühtlus. Nii näiteks enne revolutsiooni andis

Kesk-Venemaa tööstuspiirkond (2,1% territooriumist ja 13,5% riigi elanike arvust) ligi neli viiendikku tööstustoodangust, enamik ääremaid polnud aga hõlmatud kapitalistliku tööstusliku tööjaotusega ja nende majanduslaadis oli ülekaalus diferentseerimata, primitiivne naturaalmajandus. Juba rekonstrueerimisperioodi, kolmekümnendate aastate lõpuks tõusis tööstustoodangu osa kõigi vabariikide rahvamajanduse kogutoodangus 50—75 protsendini. Rahvuste sotsiaalrajanduslikku koostööd sellel ajajärgul iseloomustas enam arenenud rahvaste ühepoolne abi vähem arenenud rahvastele. Näiteks 1924.—1929. a. kaeti üleliiduliste dotatsioonide ja teiste eraldiste arvel 46,5 kuni 79,7% Tadžiki rahvamajanduse kuludest. Kuid üsna sageli ei piisanud ääremaade industrialiseerimiseks rahalistest vahenditest. Tööstuslikult arenenud piirkondadest toodi üle terveid tehaseid koos spetsialistidega, kes said nende piirkondade edendamise tuumikuks.

Tänapäeval iseloomustab kõiki rahvusvabariike komplekselt arenenud kõrgetasemeline rahvamajandus, milles järjest suureneb industriaalsete harude osakaal. Igas vabariigis on oma suurtootmisharud, mille toodang oluliselt aitab rahuldada üleliidulisi vajadusi. Nii annab Ukraina (19,5% NSV Liidu elanikkonnast) tööstus ligi poole meie maa malmitoodangust, üle kahe viiendiku terasest ja valtsmetallist, ligi poole metallurgiaseadmetest ja 95% mootorvedureist; Valgevene ligi ühe viiendiku traktoreist, Gruusia ühe kolmandiku elektrivedureist, Leedu ligi kümnendiku metallurgiaseadmeist ja Eesti ligi 7% naftaaparatuurist, jne. Kõik vabariigid ja majanduspiirkonnad on seotud tihedate koostöösidemetega.

Nõukogude Liidu arenguperspektiivid seostuvad eelkõige nende muudatustega ühiskonnas, mis on omased arenenud sotsialismile. Sellel sotsialismi astmel saab ühiskond sotsialistlikus mõttes harmooniliselt ja komplekselt arenenuks ja osutub võimalikuks ühiskondliku süsteemi eri külgede disproportsioonide ületamine. Sotsialismi potentsiaalsed võimalused ja sotsiaalsed eelised avalduvad komplekselt just sellel etapil. Arenenud sotsialismi materiaalseid ja tehnilisi tingimusi iseloomustab kõrge industriaalsus; teaduse uusimad saavutused saavad materiaalse tootmise aluseks. Muudatused tehnikas, tootmise organiseerimises ja töötajate elukutsete struktuuris peavad lõpptulemusena kaotama kvalifitseerimata ja raske kehalise töö, sotsiaalselt lähendama tööstuslikku ja põllumajanduslikku tööd, tegema töö loominguks. On mõistetav, et nende muudatuste taustal kaotavad üha enam tähtsust suurte inimrühmade kultuurilise ebavõrdsuse sotsiaalsed põhjused. Arenenud sotsialismi iseloomustab isiksuse uus seisund ühiskonnas ja demokraatia kõrgem tase sotsialismi madalamate astmete omaga võrreldes.

Loomulikult eeldab arenenud sotsialism nagu iga elav ja elujõuline ühiskondlik organism sisemist diferentseeritust. Oluliseks erijooneks on, et diferentseeritus kujuneb küpsete sotsialistlike suhete pinnal — erinevalt meie ühiskonna varasematest etappidest. Ühiskondliku süsteemi arengu ebaühtluse tingis peamiselt sotsialismi eelduste ebaühtlus ja nõrkus, mis oli tekkinud vana korra rüpes. Arenenud sotsialism vabaneb sellest sõltuvusest ja täiustub omaenese alusel.

On ilmne, et sotsialistlike suhete suurem küpsus kajastub ka rahvuste sotsiaalrajanduslikus ja kultuurilises palges ning omavahelistes suhe-

tes. Kõige olulisem neis muudatustes on rahvuste sotsiaalse ebarõrdsuse — eri vabariikide ja rahvuste tootlike jõudude arengutaseme erinevuste — täielik kadumine.

Muudatused meie maa sotsiaalses arengus seostuvad praegusajal kõige laiemalt linnaelanike osakaalu kasvuga. Et linn ja maa pole mitte niivõrd geograafilised, kuivõrd sotsiaalsed mõisted, siis heidab linna- ja maaelanike vahekord valgust nende sotsiaalse arenemisele ja rahvuslike sidemete sotsiaalmajanduslikule küljele. 1959. aastal olid enamikus vabariikides ülekaalus veel maaelanikud, linlasi oli üle poole rahvastikust vaid Vene NFSV-s, Eestis, Lätis ja Armeenias. Mis puutub aga liiduvabariikide põhirahvastesse, siis siin oli kõikumine urbaniseerumise tasemes üsna suur. Enam kui pooled venelased, armeenlased, lätlased ja eestlased olid kümne aasta eest linlased; enam kui kolmandik aserbaidžaanlasi, grusiinlasi ja ukrainlasi samuti; valgevenelastest ja kasahhidest elas oma vabariigi linnades üks neljandik, tadžikkidest üks viiendik ning moldaavlastest ja kirgiisidest ainult veidi rohkem kui üks kümnendik. Ka autonoomsete vabariikide rahvused ja rahvad linnastuvad, kuigi siingi annab end tunda veel industriaalse arengu ebaühtlus. 1959. aastal elasid pooled tatarlased, osseedid ja ingušid linnades, ühe linnas elava lesgiini, komi ja kalmõki kohta tuli 3 maainimest, ühe linlasest burjaadi ja jakuudi kohta 6 maainimest jne. Viimase kümne aasta jooksul on meie maa muutunud ülekaalukalt linnaelanikkonnaga riigiks. Kaheksas liiduvabariigis on kas pooled või enam kui pooled elanikud linlased, 40—50% on linlasi Valgevene, Gruusia ja Turkmeeni ning ligi üks kolmandik Usbeki, Kirgiisi, Tadžiki ja Moldaavia NSV rahvastikus. Muidugi ei anna maa- ja linnaelanike suhe edasi rahvuse sotsiaalsete sidemete kogu keerukust ning ta tuleb arvesse vaid üldiste tendentside hindamisel. Seda enam, et maa-asustus ise muudab kiiresti ilmet. Kahe rahvaloenduse vahel vähenes meie maal üliväikeste asulate (5 ja vähem elanikku igaühes) arv 212 000-lt 94 300-le, elanike arv suuremates asulates (501—5000) kasvas aga ligi ühe kolmandiku võrra. See tendents koos transpordi ja teiste sideliikide täiustumisega soodustab tublisti maainimeste osasaamist linnakultuurist, võimaldab kursisolemist rahvusliku arengu eri külgedega. Kui siia lisada haridusmiinimumi kasv ja noorema põlvkonna haridustaseme ühtlustumine maal ja linnas, samuti linna kasvav mõju maaolustikule, tööstuskau-pade järjest laiem kasutamine maainimeste koduses majapidamises ja rõivastuses, siis on ilmne nende muudatuste mõju rahvuse etnilisele küljele. Riigi tööstuslikult enam arenenud piirkondades elavate rahvuste juures on märgata rahvuse üksikute osade ja piirkondade etniliste iseärasuste üha kiirenevat kustumist, keelelise ühtsuse süvenemist kirja-keele alusel jne. Eneseteadvuses kajastuvad need muudatused ühtse rahvusliku kuuluvustunde süvenemisenähtena vastukaaluks duaalsele eneseteadvusele, milles enese samastamine vaid rahvuse lokaalse osaga, kolkapatriotism oli veel hiljuti ülekaalus üldrahvusliku kuuluvustunde ees. Nii täheldatakse näiteks Põhjamere-äärsete venelaste kiiret etnilist konsolideerumist oma põhirahvusega, samuti etniliste erinevuste kadumist Kesk-Ukrainas, lõuna-, ida- ja edelapiirkonnas elavate ukrainlaste vahel, grusia rahvuse etniliste põhigruppide kasvavat ühtsust jne.

Rahvuslike sidemete süvendamises etendavad tänapäeval väga suurt

osa massi-kommunikatsioonivahendid, mis muu hulgas ka laiendavad rahvuskeelte ühiskondlikke funktsioone, suurendades kirjakeele osa rahvusliku ühtsuse tekkes. Nii näiteks kasvas aastail 1965—1970 Nõukogude rahvaste (v. a. vene) keeltes väljaantavate ajalehtede arv 26% ning nende ühekordne tiraaž 56%, ajakirjade arv suurenes aga enam kui kahekordseks. 1970. aastal ilmus venekeelset ilukirjandust 1700, teistes Liidu rahvaste keeltes aga 2200 väljaandena. Samal ajal laienevad ka vene keele ühiskondlikud funktsioonid mittevene rahvaste elus, kuid see kasv on seotud põhiliselt kakskeelsuse süvenemisega.

Mis puutub aga väikesearvulistesse rahvastesse, siis seostub nende linnastumine kas suuremas või vähemas ulatuses lähema etnilise keskkonna muutmise, mis määravalt muudab ka nende eneste etnilist palet. Seda eriti siis, kui väikerahval puudub sisemine keeleline ühtsus või kirjakeel. Tüüpiliseks näiteks uute sotsiaalsete protsesside niisugusest mõjust rahva arengule on Karjalas, Kaug-Ida ja Kaug-Põhja rahvaste juures asetleidev keeleline assimileerumine. Muidugi ei tähenda see veel kõikide rahvuslike erijoonte ja kultuuri omapära kustumist. Ent selleks, et rahvale omased territoriaalsed sidemed kasvaksid üle rahvuslikeks (sotsiaalmajandusliku seotuse alusel), on nende rahvaste arvukus liiga väike.

K. Marx ja F. Engels kirjutasid «Saksa ideoloogias», et «erinevate rahvaste omavahelised suhted olenevad sellest, kui võrd igauks neist on arendanud oma tootlikke jõude, tööjaotust ja rahvusesiseseid sidemeid... Kuid mitte ainult rahvaste suhted üksteisega, vaid ka kogu rahvuse enese sisemine struktuur sõltub tema tootmise arenemise tasemest ja tema sisemistest ja välistest sidemetest. Rahvuse tootlike jõudude arengutase avaldub kõige ilmekamalt selles, millisel tasemel on tal arenenud tööjaotus.» (K. Маркс, Ф. Энгельс. Сочинение, том 3, стр. 19—20.) Seega võib rahvuslike sidemete iseloomu üle teatud määral otsustada rahvusesisese tööjaotuse, tema sotsiaalse diferentseerumise ja klassistruktuuri järgi. Kuid siiski vaid teatud ulatuses, sest rahvuslikud sidemed ei kattu täielikult sotsiaalmajanduslikega. Meie jaoks on viimased siiski ülimalt olulised jälgimaks rahvaste sotsiaalse võrdsuse kujunemist Nõukogude Liidus.

Rahvaste sotsiaalse arengu ühtlustumise tendents on jälgitav kogu sotsialismi ehitamise aja vältel, kuigi algtasemete suur erinevus on mineviku järele kajana tuntav praegugi. Sotsialistliku rahvuse keskseks jõuks on töölisklass ja seetõttu on tema arvukus ka sotsialistlikku tüüpi rahvusliku konsolideerumise olulisemaid näitajaid, rahvusvaheliste suhete plaanis aga on see rahvaste võrdsuse sotsiaalpoliitiline alus. 1959. aasta rahvaloenduse andmeil oli tööliste osakaal kõrgeim vene-laste, eestlaste ja lätlaste hulgas (50% piires), kusjuures tööstustöölisi oli venelaste hulgas ligi üks neljandik, eestlaste ja lätlaste seas üks viiendik. 40—30 protsendi piires kõikus tööliste osakaal kasahhide, armeenlaste, leedulaste, ukrainlaste ja valgevenelaste sotsiaalses struktuuris (tööstustöölise osaga 17—10% ulatuses), ülejäänud vabariikide põhirahvustes oli töölisi neljas kuni viies osa, kusjuures tööstustöölisi oli alla ühe kümnendiku rahvusest. Meie riigi kasvanud majanduslik võimsus, samuti tööstuse kiireks arendamiseks sotsiaalsete eelduste ühtlasem kujunemine (elanikkonna haridustaseme tõus, tööviljakuse kasv

põllumajanduses) on võimaldanud tööstuse arendamises viimasel aastakümnel suuremal määral orienteeruda idavabariikidele. Siin suurenevad üleliidulisest tempost kiiremini kapitaalmahutused tööstusse, mille olulisimaks sotsiaalseks tagajärjeks on tööliste, teenistujate ja haritlaste kiire juurdekasv. Kui 1965.—1969. aastail kogu Nõukogude Liidus kasvas see kategooria 12% võrra, siis Taga-Kaukaasia vabariikides 19,5% ja Kesk-Aasias 21%, kusjuures selles juurdekasvus varasemast tunduvalt suurema osa moodustavad vabariikide põhirahvused. Kui kuni viimase ajani oli rahvusvabariikides immigrioneerunud rahvusgruppide urbaniseerumisaste põhirahvuste omast tunduvalt kõrgem, siis lähemas tulevikus muutub olukord ka siin ja vabariikide paljurahvuseline elanikkond hakkab sotsiaalses mõttes ühetaoliseks kujunema. Võib eeldada, et see lähendab eri rahvusgruppe ning tihendab eksterritoriaalsete rühmade kontakte vabariigi põhirahvuse elu kõigi, ka rahvuslik-spetsiifiliste külgedega. See ei jäta mõju avaldamata rahvuste omavahelistele suhetele.

Tööliklassi tõusmine «rahvuslikuks klassiks» ja rahvusliku konsolideerumise keskseks sotsiaalseks jõuks toob endaga kaasa rahvusliku elu kõigi külgede sügavad muutused, sest objektiivsed ühiskondlikud protsessid, mis tingivad tema arvukuse kasvu ja professionaalse täiustumise, panevad liikvele kõik rahvusliku progressi hoovad. See kajastub muu hulgas ka rahvusliku intelligentsi tekkes. Vabariikides, kus industriaalse arengu tase on kõrgem, on suurem ka haritlaste osakaal. See sõltuvus on eriti ilmne rahvamajanduses ja teaduses töötava intelligentsi puhul. Kui näiteks vene, läti ja eesti rahvusest haritlastest peaaegu pooled töötavad materiaalse tootmise sfääris, siis Kesk-Aasia vabariikides on siin rakendatud vaid iga neljas kuni viies. Need proportsioonid on aga kiiresti muutumas, ja seda eelkõige tänu tööstuse eelisarendamisele meie idavabariikides. Sellest kõneleb selget keelt üliõpilaste arvu kiire kasv just nendes vabariikides. Kui 1962. ja 1970. aasta vahemikus kasvas üliõpilaste arv Nõukogudemaal 55% võrra, siis kasahhidel, moldaavlastel ja turkmeenidel tõusis see peaaegu kahekordseks ning usbekkidel, aserbaidžaanlastel, kirgiisidel ja tadžikkidel enam kui kahekordseks. Suurtööstuse rajamine Siberis on üldisse progressi kaasa tõmmanud hiljuti veel valdavalt maaelanikest kohalikud rahvad. Nii tuleb praegu iga 1000 burjaadi kohta 34 üliõpilast ja 1000 jakuudi kohta 21 üliõpilast (üleliiduline keskmine 19).

Nõukogude-vastastes kirjutistes on rahvusvabariikide industrialiseerimist järjekindlalt hinnatud rahvuslike huvide vastu suunatud ettevõtmisena. Küll põhjusel, et see lõhkuvat traditsioonilisi rahvusliku elu vorme, küll sellepärast, et suurenevat teiste rahvaste «infiltratsioon», küll sellepärast, et peetavat silmas mingeid rahvustest kõrgemalseisvaid nimetuid üldisi huvisid. Tõepoolest, sügavad sotsiaalsed nihked ühiskonnas muudavad rahvuslikus elus palju ja küllap ka lammutavad mõnda, mis ei anna end kohandada rahva uute vajadustega. Peamine on aga selles, et just sotsiaal-majanduslik progress lõpetas miljonite inimeste keskaegse patriarhaalse vaikelu ja kujundas neis rahvuslikud seosed ja suhted. Ja asjaolu, et mitte ainult majanduselus, vaid ka rahvuste sotsiaalsete suhete ümberkorraldamisel ja kultuuri arendamisel on võidud tugineda teiste rahvaste toetusele ja vajaduse korral ka abile, on rahvuslikke huve orgaaniliselt lähendanud üldistele. Sotsialismi tin-

gimustes ei saa rahvuslik olla midagi muud kui sotsialistlik ja seepärast ei arene etnilise diferentseerumise protsessid, mille sotsialism ellu kutsumus, vastukaaluna internatsionalismile, vaid temaga käsikäes. Rahvusliku ja internatsionaalse ühtsus sotsialistliku ühiskonna poliitilistes ja ideoloogilistes printsiipides demokratiseerib paratamatult ka rahvuslikku eneseteadvust, aitab temas lõplikult ületada vaadete kitsust, kujundab sügavat huvi teiste rahvaste omapära ja kogemuste vastu ning oskuse neist õppida. Kui rahvusküsimus on ühiskonda sündinud mitte sellepärast, et lihtsalt on olemas erisugused rahvused, vaid sellepärast, et vana ühiskonnakord oma pahede ja ebaõigluse loomuliku jätkuna sünnitas ka rahvuste sotsiaalse ebavõrdsuse, siis on rahvusküsimuse lahendamise vahendidki eelkõige sotsiaalmajanduslikud ja poliitilised. Nõukogude riik on paljurahvuseliste seas esimene, kes rahvusküsimuse lahendamisel tugines rahvuse sotsiaalmajanduslikule teooriale. Juba praegu on ilmne, et see tee kuulub kõige radikaalsemate hulka.

EESTI JA NÕUKOGUDE LIIDU TEATRISUHETEST AASTAIL 1920—1940

Teatavasti ei soodustanud Eesti kodanliku vabariigi kultuuripoliitika sidemeid suure idanaabriga. Koolide õppekavast oli vene keel enamasti kõrvale jäetud, koos sellega vähenes ka vene klassikalise kirjanduse ja kunsti tundmine nooremate inimeste hulgas. Nõukogude kunsti tunni veelgi vähem.

Kuid on teada ka, et kultuurisidemed siiski täiesti ei katkenud. Aastatel 1920—1940 võime koguni täheldada huvi kasvamist nõukogude kirjanduse ja kunsti vastu eeskätt haritlaste seas, aga ka tööliiskonnas.¹

Eesti lavainimeste silmis oli vene teatrikultuuril alati kõrge autoriteet. Seda kinnitavad rohked isiklikud muljed ja sidemed Oktoobrirevolutsiooni-eelsel ajal. Stanislavski põhimõtteid ning Moskva Kunstiteatri loomingupraktikat peeti suurimaks eeskujuks eesti noorele kutselisele teatrikunstile.² Varasemad teatri-suhted valmistasid pinda huvile vastse tööliisriigi teatrielu kujunemise vastu. Eelarvamused Nõukogudema ühiskondliku korra suhtes (mida kodanliku Eesti propaganda ja ajakirjandus küllalt osavalt õhutas) seda huvi oluliselt ei vähendanud, sest teatriinimestel oli suhtumise lähtekohaks eelkõige oma elukutse ja sellega seotud maailm. Aga sõnumid revolutsioonimaa uudse teatri kiirest tõusust Euroopa esimeste hulka rääkisid veenvat ja ligitõmbavat keelt.

Mõnede eesti teatriinimeste sõidud Nõukogude Liitu aastatel 1920—1940 ning nõukogude näidendite mängimine kodanliku Eesti teatrites on üldjoontes tuntud tõsiasi. Ent nende lähem uurimine on näidanud, et meie lavategelaste huvi nõukogude teatrielu vastu ja ka teadmised sellest teatrist olid ulatuslikumad, kui oleme osanud arvata. Selles suhtes on huvipakkuvad meile seni tundmatud arhiiviallikad — kirjavahetus ja aruanded Välismaaga Kultuurisidemete Arendamise Üleliidulise Ühingu (Всесоюзное общество культурной связи с заграницей — VOKS) fondis.³ 1925. aastal asutatud VOKS-il oli 1927. aastast alates esindaja ka NSV Liidu saatkonna juures Tallinnas. 1932. a. suvest peale täitis siin VOKS-i voliniku ülesandeid Nõukogude saatkonna sekretär J. Kljavin, kes praegu elab pensionärina Riias. VOKS-i esindaja aruannetes ja kirjavahetuses ühingu keskusega Moskvast leiame tähelepanuväärseid andmeid ja üksikasju eesti lavainimeste kasvavast huvist nõukogude teatrikunsti vastu ja konkreetsest abist,

¹ Sellele on osutanud mitmed uurijad. Vt. näit. O. El'ango, Kultuurisidemetest Nõukogude Liiduga eesti kodanluse diktatuuri perioodil (1920—1940). «Looming» 1958, nr. 7.

² Vt. J. Kärner, Teatrikunst ja Moskva Kunstiteater. Kogumikus «Teatri-raamat», Tartu, 1913.

³ Nimetatud materjalid on Moskvast NSV Liidu Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehitustöö Riiklikus Keskarhiivis, fond 5283. Need andmed avastas aja-lookandidaat Karl Martinson, kelle väljakirjutusi ja märkmeid on käesolevas artiklis tema loal kasutatud.

Kõne all olevas fondis leiduvatele materjalidele viitamisel osutab esimene number nimistule, teine säilitusühikule, järgmised lehtedele.

mida Nõukogude Liidu diplomaatiline esindus Eestis ning VOKS selle huvi rahuldamiseks andsid.

Juba enne 1927. aastat oli Eestis mõnesugune ettekujutus nõukogude teatrielust. Töölisajakirjanduse kõrval (kus oli vähe ruumi ja võimalusi teatrist pikemalt kõnelda) andis sellest ülevaateid ka kodanlik ajakirjandus. Vastuoluliste, pahatahtlike ja desinformeerivate kirjatükkide kõrval ilmub siin, tihti autori isikust sõltuvalt, ka asjalikke ning objektiivseid tutvustusi (näiteks J. Semperilt, kes rõhutab, et kirjutab vene teatriaajakirjade andmete põhjal⁴). Ka 1923. a. ilmuma hakanud «Looming» refereerib aeg-ajalt nõukogude teatrisse puutuvat.

Mitmesuguseid kahtlusi ja kõmukuuldusi vene teatrikunsti saatusest aitasid kõige veenvamalt kummutada Moskva Kunstiteatri stuudiote külalisetendused Tallinnas 1922. ja 1923. aastal. I Studio (hilisem teater MHAT II) ja III Studio (hilisem Vahtangovi-nimeline teater) viibisid siin läbisõidul Lääne-Euroopasse ja Skandinaaviamaadesse. Hiljuti oli surnud geniaalne noor lavastaja J. Vahtangov, olles jõudnud aluse panna tervele koolkonnale nõukogude teatrikunstis. Mõlema kollektiivi repertuaaris olid nii Vahtangovi varasemad kui ka viimased, peagi maailma kuulsaks saavad lavastused. I Studio mängukavast oli mõjuvaim Strindbergi «Erik XIV» Mihhail Tšehhoviga peaosas. Eriliseks sündmuseks olid aga III Studio etendused, mis avasid Vahtangovi kredo, ta kunstilise ja ühiskondliku testamendi. Ühelt poolt Gozzi «Printsess Turandoti» improvisatsiooniliselt särav teatrimäng, mis kajastas uue ajastu optimistlikku veendumust, jõudu ja tulevikulootust, ning teisalt Tšehhovi «Pulmade» ja Maeterlincki «Püha Antoniuse imeteo» tragikoomiline grotesk. ««Printsess Turandot» oli äraarvamata suure kunstilise mõjuga ja see mõju püsis eesti teatris pikka aega. Ja kui mõni näitejuht tahtis seletada oma novaatorlikku kavatsust, siis lausus ikka, et see on midagi niisugust, nagu «Turandot»»⁵

«Püha Antoniuse imeteo» kodanlusevastast satiiri võttis haritlaskond Eesti oludes kui veelgi ajakohasemat.

«Ma usun, et studio külaskäigu etendused kaasa aitavad ka kodanlise ajakirjanduse sõimamise tuju vähendamisele, kes küllalt sõnu ei leia, et selgeks teha, nagu oleks Nõukogude Venemaal vaimline elu surnud ja nagu oleks kunst proletaarlikes riigis vaeseks lapseks jäetud.»⁶ kirjutatakse töölislehes.

Hinnangud olid kõigis ajalehtedes väga tunnustavad, täissaalidest etendustel rääkimata. Oma silm oli kuningas ja edaspidi taheti nõukogude teatrist rohkem ja lähemalt teada saada.

VOKS-i abi kulus ära eelkõige teatrilase kirjanduse regulaarsel hankimisel ja uudisnäidenditest ülevaate saamisel. VOKS-i esindaja kaudu said teatrikirjandust tellida niihästi teatrid kui ka üksikisikud. Võimaluse kasutajaid leidis kohe. 1. IX 1927 teatatakse Nõukogude saatkonnast VOKS-i keskusele Moskvasse, et nendega on ühendusse astunud Tallinna Draamastudio teater, kes palub vahendamist näidendite ja teatrilase kirjanduse saamiseks.⁷ Vastusena saabus trükitis avaldatud nõukogude näidendite nimekiri — valiku tegemiseks.⁸

Iseäranis kasvas nõudmine sotsialismimaa teatrikirjanduse järele Eestis 1930-ndatel aastatel. Pole raske põhjuseks pidada nõukogude rahvamajanduse ja kul-

⁴ Naata Nael, Teatri-oludest Venemaal. «Tallinna Teataja» 1. IV 1920.

⁵ P. Põldroosi käsikirjalised mälestused. TMM, P. Põldroosi fond, lk. 366.

⁶ Scipio, Natuke kunsti. «Töörahva Hää!» 5. VI 1923.

⁷ 5, 604, 111.

⁸ 5, 604, 112.

tuuri vaieldamatuid edusamme ning eriti nõukogude teatri rahvusvahelist kuul-
sust. Pealegi süvendas fašismi pealetung Euroopas ja ka Eestis progressiivse harit-
laskonna kultuuriorientatsiooni kaldumist Nõukogude Liidu suunas, kelles nähti
vastukaalu fašistliku Saksamaa poolt ähvardavale hädaohule. Septembris 1933
teatas VOKS-i esindaja J. Kljavin Moskvasse oma jutuaajamisest kirjanike Fr. Tug-
lase ja E. Hubeliga, «Vanemuisest» A. Gailiti ning Tallinna Töölisteatrist E. Rei-
ninguga. Eesti kunstiinimesed olevat avaldanud vastumeelsust kaasaegse saksa
kirjanduse hitlerismihõngu suhtes ja kõnelnud vajadusest teha «järsk pööre vene
kirjanduse poole».⁹ A. Gailit palus «Vanemuisele» muretseda viis-kuus uut nõu-
kogude näidendit.

VOKS-i esindajal tuli eesti teatritegelastelt igal aastal vähemalt paar korda
Moskvasse edasi anda suuremaid näidenditellimusi. Üksiknõudmised mingi näidendi
saamiseks veel peale selle. 30-ndate aastate jooksul said eesti teatrid nii VOKS-i
abiga hulgaliselt nõukogude näitekirjandust. Eestisse saadetud näidendite hulgas
olid Kiršoni «Imeline sulam» ja «Kohus», Tretjakovi «Mõirga, Hiina!», Romašovi
«Võitlejad», Afinogenovi «Veidrik» ja «Kaugel», Pogodini «Minu sõber» ja «Aristo-
kraadid», Gorki «Vassa Zeleznova», «Jegor Bulõtšov ja teised», «Dostigajev ja
teised», Furmanovi järgi dramatiseeritud «Tšapajev», Korneitšuki «Eskaadri
hukk», «Pankur» ja «Platon Kretšet», Trigeri «Õnnelik abielu», Faiko «Kontsert»,
Gusjevi «Kuulsus», Lavrenjovi «Murrang» jne.¹⁰ Peale selle veel mõned ooperid,
näiteks Šoštakovitši «Nina» ja Dzeržinski «Vaikne Don».¹¹ Mitmed neist teostest
jõudsid hiljem ka eesti lavale, põhiliselt Tallinna Töölisteatris. (Töölisteatri tege-
vusjuht E. Reining palus VOKS-il 1932. aastal saata endale nõukogude näidendeid
20-ndate aastate teise poole repertuaarist. Soov rahuldati.¹²) VOKS-i kaudu said
nõukogude näidendeid ka Eestis tegutsevad vene näitlejad. 1934. a. pöördus VOKS-i
esindaja poole näidendite ja nootide tellimusega trupp «Наш театр».¹³

Peale näidendite tellisid eesti teatriinimesed VOKS-i kaudu ka nõukogude teatri-
ajakirju ning teatrialast teoreetilist kirjandust. Eriti palju saadi niisugust lugemis-
vara 30-ndatel aastatel. Tallinna Töölisteater ja Draamastuudio teater, mõnedel
aastatel ka «Estonia», «Vanemuine» ja «Endla», ajakirjade «Teater» ja «Looming»
toimetused, samuti mitmed teatritegelased (E. Reining, P. Põldroos, A. Adson,
V. Mettus, N. Goldschmidt, E. Türk) said VOKS-i kaudu korrapäraselt ajakirja
«Советский театр». E. Reiningu palvel hakati Töölisteatril 1934. a. saatma aja-
kirja «Заочные курсы режиссеров» ning maateatrite ja klubide tööd käsitlevaid
ajakirju («Колхозный театр», «Рабочий театр» jt.). 30-ndate aastate teisel poolel,
kui E. Reining oli ajakirja «Teater» vastutav toimetaja, tellis VOKS talle ajakirju
«Театр и драматургия», «Народное творчество», «Советское искусство» ja
«Литературный критик».

1935. a. lõpul teatas J. Kljavin Moskvasse, et eriti populaarne on Eestis ajakiri
«Театр и драматургия». Peale kollektiivide tellivat seda 6 teatriinimest.¹⁴ (VOKS-i
kaudu said seda ajakirja pidevalt veel «Estonia», «Vanemuine», Draamastuudio
teater ja 1937. aastast ka «Endla».) VOKS-i abil tuli Eesti teatritele teisigi kunsti-
alaseid väljaandeid: «Литературная газета», «Литературный критик», «Советское

⁹ 5, 610, lehed (edaspidi l-d) 177—178.

¹⁰ 5, 610, l-d 32, 168, 192, 196 ja 199; 5, 611, 70; 5, 623, l-d 12 ja 130; 5, 629, l-d 1,
87, 130 ja 143; 5, 637, l-d 2 ja 6.

¹¹ 5, 610, 192.

¹² 5, 637, 2.

¹³ 5, 611, 25.

¹⁴ 5, 623, 36.

искусство», «За рубежом» jt. «Endlale» saadeti lisaks veel ajakirja «Советская музыка», Tallinna Töölisteatrile «Revue de Moscou».¹⁵

Tellida oli võimalik ka nõukogude teatriraamatuid. Üksikuid neist oli Eestis liikunud varemgi. Näiteks olid teatriinimesed tuttavad A. Tairovi raamatuga «Vabastatud teater», mida tunti küll rohkem saksakeelse tõlke järgi.¹⁶ Kui 1926. aastal ilmus Stanislavski «Minu elu kunstis», avaldas «Päevaleht» kohe peatüki sellest «haruldaselt huvitavast raamatust».¹⁷ Pärast teose teise trüki ilmumist refereeris seda «Loomingus» B. Linde.¹⁸ Stanislavski «Näitleja töö endaga» (I osa tõlgiti juba mõni aasta enne venekeelset väljaannet inglise keelde ja ilmus Ameerikas 1936. a.) ingliskeelne eksemplar jõudis Eestisse A. Lauteri kaudu, seda tõlgiti suusõnal ja arutati omavahel. Ka eestikeelset tõlget alustas V. Mettus ingliskeelse variandi alusel (mida hiljem ilmunud vene teksti järgi kontrolliti) ja see ilmus pealkirja all «Näitleja töö enda kallal» Näitekunsti Sihtkapitali Valitsuse väljaandel 1940. a. VOKS-i kaudu telliti 30-ndatel aastatel nõukogude teatriraamatutest veel: «Nõukogude teatri ajalugu», I köide, Kirpotini «Proosa, dramaturgia ja teater», Juzovski «Sotsialistliku dramaturgia küsimused», Amaglobeli «Suurte võitluste dramaturgia», Izvekovi «Lava», Markovi «Nõukogude teater», Petrovi «Näitleja ja lavakuju», Deržavini «Kammerteatrist», Monahhovi «Minu töö rolliga», Jablotškina «Minu mälestused»; kogumikud «NSV Liidu rahvanäitlejad» ja «Moskva Kunstiteater».¹⁹

VOKS saatis Eestisse ka ülevaateid nõukogude teatrihooaegadest, nõukogude balletist jne. Tänu heale informeeritusele saab 1934. a. ilmuma hakanud eesti ajakiri «Teater» avaldada päris palju andmeid nõukogude teatri kohta. Rääkimata eesti teatritegelaste Nõukogude-ainelistest reisikirjadest, esitab «Teater» tõlkeid ja refereeringuid ka nõukogude teatriinimeste (V. Nemirovitš-Dantšenko, B. Zahhava, J. Dzeržinski jt.) sulest, annab ülevaate nõukogude teatrihariduse süsteemist jne. Stanislavski surma puhul avaldatakse nekroloog.²⁰ Sellekohased materjalid ja illustratsioonid tellitakse jällegi VOKS-i vahendusel. Viimase abil saadakse ka kirjutised «Teatri» Nõukogude-teemalise erinumbri jaoks. Erinumbri ettevalmistamine algas kohe pärast E. Reiningu teatrireise Nõukogude Liitu 1935. a. Kuid et materjali saamisega tekkis raskusi, võttis numbri koostamine aega.²¹ Teatavasti loodi 1936. aastal Kunstide Komitee, kus P. Keržentsevi juhtimisel liialdasti administreerimise teatrielu korralduses, suleti mitmed silmapaistvad teatrid (V. Meierholdi teater, MHAT II, Realistlik Teater).²² Võib oletada, et tellitud materjalid just sellepärast kaua viibisid. Igatahes «Teatri» erinumber enam ei mainigi eesti teatriinimestele suurt huvi pakkunud Meierholdi ja Tairovi loomingut. Toimetuse ei lisa omalt poolt mingeid kommentaare. Üldse on iseloomulik, et kui Eesti kodanlik ajakirjandus teeb nõukogude teatrielu sisemiste raskuste arvel Nõukogude-vastast propagandakära, siis demokraatlikud ajakirjad «Teater» ja «Looming» piirduvad vähese, lakoonilise informatsiooniga.

¹⁵ Nõukogude teatriajakirjanduse leviku kohta Eestis vt. 5, 609, 1-d 4, 8, 11, 17 ja 67; 5, 623, 1-d 39, 49, 186 ja 205; 5, 630, 1-d 13 ja 96; 5, 642, 5; 5, 643, 1-d 16 ja 112.

¹⁶ Refereering ja arvustus «Loomingus» 1924, nr. 5.

¹⁷ «Päevaleht» 19. VII 1926.

¹⁸ Lavakunstniku pihtimus. «Looming» 1928, nr. 4.

¹⁹ Nõukogude teatriraamatute leviku kohta Eestis vt. 5, 610, 1-d 194 ja 203; 5, 611, 23; 5, 623, 1-d 50, 72 ja 138; 5, 628, 1-d 4, 8 ja 55; 5, 629, 1-d 4, 143 ja 144; 5, 630, 20; 5, 642, 1-d 3—5 ja 33.

²⁰ «Teater» 1938, nr. 6.

²¹ «Teater» 1939, nr. 8, E. Reiningu saatesona.

²² История советского драматического театра, том 4, стр. 71—73, Москва, «Наука» 1962.

«Teatri» erinumber tutvustab Moskva ja Leningradi teatreid, annab asjalikke ülevaateid lavakujunduse, teatriajaloo ja noorsooteatrite kohta. Esmakordselt saab eesti lugeja siit rohkem informatsiooni ka rahvusteatritest teistes liiduvabariikides (muidu piirdub ajakirjanduses avaldatu põhiliselt pealinnade teatritega). Numbri saatesõnas on öeldud: «Kui eesti näitejuhid ja näitlejad eelistavad oma teadmiste värskendamiseks ja täiendamiseks külastada Nõukogude Liidu teatreid, kui eesti teatris esitatud kaasaegsest välismaisest näitekirjandusest õige kaalukas osa on võetud Nõukogude Liidu rahvaste kirjandusest, siis ei ole siin põhjuseks olnud mitte geograafiline lähedus ega hõlbustav keeleoskus, vaid Nõukogude Liidu teatri viimaste aastakümnete kiire ja huvitav areng.» Eesti teatril on Nõukogude Liidu rahvaste kultuuritraditsioonidest ja -saavutustest õppida «kõrge kunstilise taseme, julgete kunstialgatuste ja suure töötava publiku teenimise ühendamist».²³ Ajakirja erinumber täitis ühtlasi eesti teatri tutvustamise eesmärki — selle lõpus on venekeelne ülevaade eesti teatri ajaloo ja tänapäevast. Eestist saadeti «Teatrit» Moskvasse pidevalt kuni 25 eksemplari, mida VOKS-i kaudu jagati nõukogude teatritele ja vastavate ajakirjade toimetustele.²⁴

VOKS-i poolt saadetud kirjandusele toetub nähtavasti ka ajakirjas «Looming» avaldatud ülevaade 1934. a. korraldatud lavateoste võistlusest Nõukogude Liidus.²⁵ Ülevaade on heatahtlikult objektiivne ja enamiku näidendite suhtes kiitev. Seal öeldakse, et «... kui me Nõukogude maast iseenesest mitte midagi ei teaks, siis juba nende teoste kaudu näeksime, et aeg, mis neis kajastub, on erakorraline, suurte ümberkorralduste ja masside esilenihkumise aeg».

Küllap oli asjahuvilistel kodanlikus Eestis ehk veelgi mõni kanal nõukogude teatrikirjanduse saamiseks. Üsikutuid väljaandeid sai tellida kaupluse «Töökool» kaudu ning ka teatrireisidelt toodi raamatuid kaasa. VOKS-i aruanded ja tellitud teoste nimekirjad aga annavad üsna konkreetse ülevaate eesti teatrirahva huvidest ja lugemusest nõukogude teatrit puudutaval alal.

*

Kirjasõnast rohkem andsid muidugi sõidud Nõukogude Liitu. 20-ndatel aastatel tuleb neid teatriinimeste hulgas aga harva ette. Nõukogude Liidus käinud kirjanikud (V. Kaaver, A. Antson, R. Sirge, J. Semper jt.) räägivad oma reisikirjades alati ka teatrimuljetest, mis enamasti on väga head. Näitlejatest on üks esimesi Nõukogude Liidus käijaid Hilda Gleser 1925/26. aasta vahetusel. Nende aastate nõukogude teatri eriline ühiskondlik aktiivsus, sotsiaalne paatos ja ereda teatraalse vormi otsingud olid lähedased H. Gleseri loominguulaadile. Igatahes tahab ta 1929. a. sügisel uuesti sõita Nõukogude Liitu ennast täiendama²⁶, mis aga ei õnnestu, sest Näitekunsti Sihtkapitali toetus on liiga väike ja lisatoetuse taotlust ei rahuldata.²⁷

Näitekunsti Sihtkapitalist saadud toetustega sai hiljem siiski teoks nii mõnigi sõit Nõukogude Liitu, kuigi enamasti tuli osa kulusid kanda sõitjal endal.

1928. aastal sõidab Eestist delegatsioon MHAT-i juubelipidustustele (A. Lauter, E. Villmer, L. Reiman, O. Aloe ja B. Kuuskemaa). Kaasa viiakse Taska nahkköites auaadress pidulikult-südamliku tekstiga. A. Lauteri hilisem reisikiri annab põhjaliku ülevaate teatrites nähtust, rõhutades rahva kultuuritaseme tõusu, teatri kohta

²³ Saateks. «Teater» 1939, nr. 8.

²⁴ 5, 611, 10; 5, 623, 67.

²⁵ A. Antson, Ühe võistluse tulemusist. «Looming» 1936, nr. 5.

²⁶ H. Gleseri avaldus 24. IX 1929 Näitekunsti Sihtkapitali Valitsusele. TMM, F. T-154.

²⁷ TMM, F. T-48, 1:3, lk. 108; 1:4, lk. 3—4.

ühiskonnas, suurt riiklikku toetust teatrikunstile.²⁸ Samast kõneleb ka L. Reimani innustunud sõnavõtt,²⁹

Otto Aloe jäi pärast MHAT-i juubelit veel mõneks ajaks Nõukogude Liitu, kus VOKS ta oma hoole alla võttis. Ühingu soovituskirjas teatritele ja asutustele märgitakse, et O. Aloe soovib eriti uurida nõukogude lavakunsti uusi suundi. Kui külaline Moskvast tagasi sõitma hakkas, selgus, et ta oli endale ostnud teatriramatuid mitme pika nimekirja ulatuses. VOKS-i energilisel kaasaitamisel sai O. Aloe need kõik üle piiri tuua.³⁰

1928. a. sügisel sõitis Moskvasse ka Karl Ots. VOKS-i populaarsusest eesti teatri-rahva seas räägib see, et K. Ots enne ärasõitu palus NSV Liidu saadikult A. Petrovskilt soovituskirja ühingu keskusele, mille ta ka sai. Saadik märgib ära K. Otsa esinemisi saatkonnas korraldatud õhtutel.³¹ Saadikul on meeldiv tõdeda, et Nõukogude Liidus käinud eesti kultuuritegelased ütlevad VOKS-i kohta avalikult kiidusõnu, mis ajendab teisi ühingu poole pöörduma.³²

Kui K. Ots avaldab «Päevalehes» oma reisikirja³³, siis tõlgitakse see saatkonnas ja saadetakse tutvumiseks Moskvasse. K. Ots ja O. Aloe rääkisid oma reisimuljeid ka mõnel näitlejate koosolekul.³⁴

1932. aastal viibis Moskvas õppereisil E. Türk. Oma rikkalikke muljeid kirjeldab ta aastakümneid hiljem ilmunud memuaarideski veel üsna elamuslikult.³⁵ E. Türki Moskva teatrites saatnud VOKS-i töötaja iseloomustas teda hiljem tähelepaneliku ja rohkelt küsimusi esitava vaatajana, kes olevat ka alati teatripileti ostnud, kasutamata külalise õigust saada vaba sissepääsu. Jutuajamistes avaldanud E. Türk soovi samme astuda Eesti—Nõukogude sõprusühingu asutamiseks Tartus.³⁶ Kodumaale jõudnud, esines E. Türk 11. ja 12. juunil 1932 oma reisimuljetega näitlejate ja ajakirjanike ees, propageerides ka sõprusühingu loomise ideed. Nagu märkis VOKS-i esindaja oma kirjas Moskvasse, tõusnud ühingu asutamine seejärel taas päevakorra.³⁷ Poliitilistel põhjustel jäi see kavatsus tollal realiseerimata. Eesti—Nõukogude Liidu sõprusühing asutati Tallinnas alles 1940. aasta jaanuari algul.

Suuremate teatrigruppide sõite Nõukogude Liitu oli nähtavasti raskem korraldada. Mitmel puhul jääb vastav algatus teoks tegemata. Küll aga näitavad sellised katsed jällegi, et 30-ndatel aastatel oli huvi nõukogude teatri vastu tugevasti kasvanud. Nõukogude teatriga tutvunud inimeste jutustused õhutasid teistegi sõidutahtmist. Juba 1931. aastal planeeris Näitekunsti Sihtkapitali Valitsus teatritegelaste suuremat ekskursiooni Moskvasse³⁸, mis aga jäi teostamata. Ka 1933. a. kevadel kavatses grupp eesti teatritegelasi sellist ekskursiooni. Esialgu kanti osavõtjate nimekirja 20 inimest. Et reis oleks üsna kalliks läinud, tuldi mõttele kaubelda kodanliku Eesti võimudelt Moskvani sõiduks odavalt teise klassi vagun, kus ekskursiooni ajal ka elada — nagu tavaliselt ringreisidel tehti. Kulude asjus pöörduti abi saamiseks veel Kultuurkapitali poole. NSV Liidu Välisministeerium oli nõus andma viisad, VOKS teatas valmisolekust eesti näitlejatele abi osutada. Viimaste

²⁸ Teater Nõukogude Venes. «Päevaleht» 8., 13., 14. ja 15. XI 1928.

²⁹ Mälestusi Moskvast. «Postimees» 22. XI 1928.

³⁰ 5, 606, 1-d 5—7.

³¹ 5, 606, 6.

³² S e a l s a m a s.

³³ Punane teater. «Päevaleht» 30. XII 1928.

³⁴ 5, 607, 59.

³⁵ E. T ü r k, Sinilindu püüdmas. Tallinn, 1964.

³⁶ 5, 622, 8.

³⁷ 5, 609, 11.

³⁸ «Päevaleht» 27. V 1931.

palvel saadeti siia ka suvel Moskvas peetava teatridekaadi programm.³⁹ Minek jäi aga ära kas sellepärast, et ei saadud vagunit, või mõnel muul põhjusel.

28. jaanuaril 1935 pöördus Eesti Näitlejate Liit avaldusega VOKS-i poole, paludes 20—30-liikmelisele grupile võimalust Moskvasse sõiduks. VOKS hakkas «Inturisti» kaudu taotlema sõidusoodustusi, kuid sai neid ainult osaliselt⁴⁰, ja sedagi sõitu ei toimunud. Kirjavahetus aga näitab, et tegelikult oli sõita soovijate arv suur.

1934. a. jaanuaris külastas «Estonia» lavastaja A. Lauter koos E. Villmeriga taas NSV Liitu. VOKS-i esindaja Tallinnas J. Kljavin, kellega Lauteril oli olnud mitmeid kohtumisi ja vestlusi, palus talle Moskvas igati abi osutada.⁴¹ VOKS-i koostatud teatriprogramm oli tõesti tihe ja mitmekülgne. Oma reisikirjade sarja «Päevalehes» alustabki A. Lauter kiidusõnadega VOKS-i aadressil. Reisikirjad ilmusid intrigeeriva pealkirja all «Kikinõve» (Kirjud kirjad Nõukogude Venest).⁴² Siin räägib A. Lauter nii elutaseme tõusust Nõukogudemaal (võrreldes eelmise, 1928. a. sõidu muljetega) kui ka silmahakanud puudustest. Esiplaanile jääb aga nõukogude elu aktiivsuse, entusiasmi ja ehitushoo tunnetus. Teatrist kirjutab A. Lauter mitte ainult kui tähelepanelik vaataja, vaid kui teatriprobleemide üle juurdleja. Vestlused Nemirovitš-Dantšenko ja Šostakovitšiga «Jekaterina Izmailova» etenduse järel ja V. Krigeri balletilavastuse «Asjatu ettevaatus» nägemine veenavad teda «laulva näitleja» ja «tantsiva näitleja» kasvatamise võimalikkuses. Moskva Kunstiteatri, Meierholdi teatri ja Kammerteatri lavastused panevad võrdlema ning arutlema selle üle, et Stanislavski elutööst jätkub toitu kõigile teatrisüsteemidele — ka äärmiselt tinglikele. Kuid MHAT-is märkab A. Lauter teatud staatikat ja sisemist inertsust, võrreldes ühiskondlik-poliitiliselt aktiivsemate uute teatritega. Lauterit ja Villmerit haarab Višnevski «Optimistlik tragöödia» Kammerteatris kui «õnnelik sulam lava- ja näitlemistehnika virtuositeedist ja näitleja ehtsast sütitavast sisseelamisest». Kõige haaravamate elamuste hulgas nimetab Lauter aga A. Popovi lavastusi Revolutsiooni Teatris, kuigi «repertuaar oli kõige tendentslikum» (Pogodini «Poeem kirvest», «Minu sõber» jt.). «Etenduse algul võtad ette jääda täna külmaks, nimelt vaadata ja arvustada. Ei pane aga tähelegi, kuid varsti oled osa harilikust publikust, lähed laval kaasa kommunistiga, elad ta elu, kannatad ja juubeldad temaga ühes,» kirjutab A. Lauter oma reisikirjas.

VOKS korraldab Lauterile ja Villmerile veel mitmeid kohtumisi teatriinimesetega. E. Villmer saab kokku oma endiste õpingukaaslastega Adaševi studio päevilt — Giatsintovaga, Birmaniga, Bersenjeviga, kellest on saanud MHAT II juhtivad näitlejad.

VOKS-i esindaja märkis oma kirjas keskusele, et A. Lauteri reis Nõukogude Liitu lõi «siinsetes kunstiringkondades suuri laineid». Selle tulemusena tekkinud Eestis soov korraldada grupi kultuuritegelaste ekskurisoon Moskvasse.⁴³

1934. a. oktoobris avaldas ka «Estonia» kunstnik A. Tuurand soovi tutvuda nõukogude teatrieluga, eriti lavakujundusega ja külastada Vene NFSV lavakujunduse näitust.⁴⁴ A. Tuurandil oli A. Lauteri soovituskiri VOKS-ile: «Möödunud hooajal Moskvat ja Leningradi külastades veendusin, et ainus maa, kus teater võimsalt kasvab ja areneb ja iga lavastus teatrikultuurile uusi perspektiive avab,

³⁹ 5, 610, l-d 67—69, 110—111.

⁴⁰ 5, 637, l-d 11, 13.

⁴¹ 5, 611, 110.

⁴² «Päevaleht» 7., 9., 10., 13. ja 14. III 1934.

⁴³ 5, 611, 43.

⁴⁴ Sealsamas, l-d 24, 25.

on Nõukogude Liit. Sellepärast tervitan soojalt A. Tuurandi soovi Moskvasse sõita.»⁴⁵

A. Tuurand viibis Moskvas üle kuu aja. VOKS-i aruandes on tohtu pikk nimekiri näitustest, teatritest ja muuseumidest, kus ta käis. Tagasisõidu eel toimunud vestluses VOKS-i esindajatega tunnistas A. Tuurand, et ta ei tahaks lahkuda, sest väga palju oleks veel õppida ja uurida. «Pean kinnitama Lauteri sõnu,» ütles Tuurand, «siin töötatakse palju, rõõmuga, sõbralikult.»⁴⁶

Kohe pärast A. Tuurandi kojujõudmist saatis «Estonia» Moskvasse VOKS-ile tänukirja kunstnikule osutatud abi eest, mis oli võimaldanud tal lühikese ajaga nii palju oma tööalal teada saada.⁴⁷ A. Tuurandi palvel muretses VOKS talle ka erialast kirjandust, mis Tallinna järele saadeti.

1935. a. märtsis, kui Moskvas toimus Eesti kujutava kunsti näitus, tutvus sealsete teatrieluga ka kodanliku Eesti Haridusministeeriumi teaduse- ja kunstiosakonna direktor G. Ney. Konventsionaalse diplomaatilise viisakuse kõrval läbib selle ametiisiku vestlusi VOKS-i ja nõukogude teatrite töötajatega üllatunud alatoon nõukogude teatrite töötajate ja -võimaluste hindamisel. Moskvat «teatrielu Mekaks» nimetades imestab ta klassikalavastuste hulga ja külastatavuse üle. (Hiljutistel majanduskriisi aastatel kadus Eestis maailmaklassika teatrite repertuaarist peaaegu sootuks ja alles 30-ndate aastate keskel hakkas huvi selle vastu uuesti tärkama.) Silma torkas ka asjaolu, et Moskvas on kinod ja teatrid ühte viisi ning üheaegselt rahvast tulvil, kuna Eestis kino teatriga edukalt konkureerib. Ootamatu olevat Eesti ministeeriumiametnikule tundunud seegi, et maailmakuulsad Moskva Kammerteater ja Kunstiteater dotatsiooni ei vaja, vaid töötavad isemajandamisel, jõuavad ülal pidada stuudioidki ning õpilastele stipendiumi maksta.⁴⁸ Tuues võrdlevaks näiteks, kuidas «Estonia» oma küllaltki korraliku riikliku toetuse juures siiski majanduslikku defitsiiti põeb⁴⁹, ei tahtnud kodanliku kultuuripoliitika esindaja endale nähtavasti aru anda, et väikeriigi väike rahvaarv ise eeldaks suhteliselt suuremaid dotatsioone kunstile isegi sel juhul, kui «Estonias» Moskva teatrite kombel saalid alati täis oleksid.

1930-ndate aastate keskepaigas kuuleb Moskva-sõidu soovi eesti teatrirahva seas üha tihedamini. 1935. a. maikuu algul esitab sooviavalduse grupp Töölisteatri tegehlasi — K. Freiberg (Kurmiste), P. Põldroos, H. Tamm ja N. Goldschmidt.⁵⁰ Et viisade saamine viibis, lükkus sõit sügisele.⁵¹ N. Goldschmidt oli Moskvas septembrikuus, pidades seal ka läbirääkimisi eesti muusika õhtu korraldamiseks Nõukogude raadios.⁵²

VOKS-i esindaja Eestis kõneleb ühes oma kirjas ka rühma «Estonia» tegelaste kavatsusest Nõukogude Liitu sõita (direktor H. Kompus, ballettmeister R. Olbrei, lavastaja A. Lauter, esitantsija K. Maldutis), samuti olevat selleks soovi avaldanud Draamastuudio dramaturg H. Visnapuu.⁵³ Need sõidud jäid millegipärast ära. Arvatavasti organisatsiooniliste keerukuste ja kohapealsete ringkondade omavahelise hõõrumise pärast ei jõudnud sooviavaldusest kaugemale «Estonia» koori algatus

⁴⁵ 5, 627, 9.

⁴⁶ 5, 627, l-d 1—9.

⁴⁷ 5, 619, 2.

⁴⁸ 5, 620, 2.

⁴⁹ 5, 620, 3.

⁵⁰ 5, 623, l-d 147—148.

⁵¹ Sealsamas, l-d 93, 132 ja 156.

⁵² Sealsamas, l. 93.

⁵³ Sealsamas, l. 39.

Leningradis ja Moskvast kontserte anda ning Nõukogude Liidu kultuurieluga tutvuda.⁵⁴

Eriti viljakaks osutus üks 1935. a. oktoobri lõpul Eestist NSV Liitu tehtud teatrireis — oktoobripühade künnisel jõudsid Leningradi ja Moskvasse P. Põldroos ja E. Reining Tallinna Töölisteatri ning V. Laason Pärnu «Endlast». Peale kohaliku teatrieluga tutvumise oli kavas rääkida nõukogude kolleegidele Eesti teatriprobleemidest ja pidada läbirääkimisi ajakirja «Teater» juubelinumbri koostamiseks.⁵⁵

Olnud mõned päevad Leningradis ja vaadanud muu hulgas ka operit «Vaikne Don», söitsid eesti teatrimehed edasi Moskvasse. Siinsed muljed on säilinud kahepoolses jäädvustuses: VOKS-i töötajate märkmetes ja P. Põldroosi taskuraamatus⁵⁶, lisaks veel E. Reiningu reisikirjas.⁵⁷

Esimene nähtud lavastus oli Ostrovski «Hundid ja lambad» J. Zavadski teatris. (P. Põldroos: «Lavastus suurepärase, hästi tehtud, kuid jättis külmaks oma liigse karrikatuuri kaldumise tõttu. Võis nentida vaid lavastaja leidlikkust mise-ensemble-ide ehitamisel ja lavapiltide loomisel. Esimesel vaheajal kokkusaamine Zavadskiga tema kabinetis.») Sellel kohtumisel andis E. Reining Zavadskile edasi ajakirja «Teater» 1935. a. oktoobrinumbri, mille kaanel on J. Zavadski sõejoonis Paul Sepast, tehtud aastaid tagasi nende koostöötamise ajal Petrogradis.⁵⁸

Järgmisel päeval nähtud MHAT-i muuseum ja Suure Teatri töökojad jätsid oma tegevuse laia haardega meeldejäáva mulje, mis on kirja pandud ka Põldroosi märkmikus.

Külalised Eestist tundsid suurt huvi töö vastu, mida Nõukogude Liidus tehakse vaataja arendamiseks ja kasvatamiseks. Nad ei jälginud ainult suurte teatrite etendusi, vaid käisid ka tööliisklubides, tutvusid Kirovi-nimelise tehasega (tähelepanu äratasid tehase polikliinik ja söökla, üldse hoolitsemine tööliste eest), viibisid teatris mõne lavastuse avalikul arutluskoosolekul. Nii E. Reiningu reisikirjas kui ka P. Põldroosi sõidujärgses intervjuus⁵⁹ rõhutatakse rahva kultuurialase kasvatuse head korraldamist ja tõelist kultuurihuvi, mida nad nägid kõikjal. Põldroosile avaldasid suurt muljet Kuznetski Mosti kunstiairide vaateakendel eksponeeritud näitused, mille ette inimesi hulgaliselt seisma ja arutlema jäi. E. Reining peab eskujuvõtmist väärivaks seda, kuidas nõukogude teatrid oskavad oma vaatajaga tõsiseid ja mõlemapoolselt kasulikke sidemeid luua, alustades juba lasteteatrite süsteemist, mida mujal maailmas pole. E. Reiningu enda sõnade järgi olevat talle olnud ilusamaid päevi see, mil külastati Laste Kunstilise Kasvatuse Keskmaja, märgib külalisi saatnud VOKS-i giid. Mõju avaldasid ka head töötingimused teatrites.

Nähakse ära kõik teatrikunstilised laadid ja suunad, mille poolt Moskva neil aastail nii rikas oli. Tähelepanuvääriv on, et P. Põldroos, hinnates MHAT-i realistlikku meisterlikkust ja Kammerteatri stiilikust, annab oma päevikumärkmetes ilmse eelistuse noortele, kaasaegset elutunnetust ja tööroõmu kõige ehtsamalt vahendavatele kollektiividele. See ütleb mõndagi tema enda kunstnikukreedo kohta neil aastail. Põldroosile meeldib näiteks Ametiühingute Kesknõukogu teater. 3. novembril 1935 seisab päevikus märkus: «See elurõõm ja värskus, mis lavalt haaras,

⁵⁴ 5, 623, l-d 68 ja 73.

⁵⁵ 5, 623, 20.

⁵⁶ TMM, F. T-125, 1:199.

⁵⁷ Teatrihuvilisi märkmeid Nõukogude Liidust. «Ring Esimene». «Sõprus», Tallinn, 1936.

⁵⁸ 5, 637, 20.

⁵⁹ «Päevaleht» 14. I 1936.

oli nii loomulik ja südamesttulev, et sageli unustasid mängu ning arvasid nägema tõelisi töölispoisse-tüdrukuid laval askeldamas» (etendus «Meie maa tütarlapsed»). 19. novembril samas teatris nähtud Kiršoni «Tuulte linna» kohta märgib Põldroos: «Monumentaalne lavastus. Üks parimaist, mida siin näinud.»

5. novembri all on Põldroosil märkus N. Ohlopkovi lavastatud Pogodini «Aristokraatide» kohta Realistlikus Teatris: «Huvitavamaid etendusi. Täielik vabanemine «lavakrambist» [— — —]. Haruldaselt hää, realistlik, isegi veidi naturalismi kalduv mäng.» VOKS-i giid tsiteerib oma märkmetes E. Reiningu hinnangut «Aristokraatidele»: «See on kõige originaalsem lavastus, mida ma näinud olen.» Reiningu teatrikiri «Ring Esimeses» kinnitab seda spontaanset hüüatust tagantjärele lavastuse põhjaliku ja vaimustatud kirjeldusega. Sama näidendi lavastust nähti ka Vahtangovi teatris, Põldroosi sõnade järgi tundus see eelmise kõrval «kaunis hall ja üksluine» oma ülekuhjatud olustikulis-jutustava laadiga; Ohlopkovi lavastus seevastu haaras näitleja meisterliku ümberkehastumisega üldise režiilahenduse tinglikkuse ja lõovalt teatraalse kujundlikkuse juures.

Need ajadokumendid värske mulje järel kirjapandud ridade näol teeb eriti väärtuslikuks see, et külalised on oma arvamuste avaldamisel avameelsed ega püüa diplomaatliku viisakuse või seltskondlike tänusõnade taha peitu pugeda. Kui neile näiteks tundub, et Gorki «Vaenlased» Väikeses Teatris on lavastatud nii, nagu oleks võidud mängida ka 50—100 aastat tagasi, siis sedaviisi öeldaksegi külalislahkeile vastuvõtjatele ja samuti fikseerib selle hinnangu giid. Kui Põldroos peab Kammerteatri «Egiptuse ööde» lavastuses Tairovi režiid küll suurepäraseks, kuid leiab, et maailmakuulus Koonen Kleopatra ossa ei sobi ning on nõrk, siis ei pane ta miskiks nõukogude ja välismaa kriitikute vastupidiseid arvamusi, vaid püüab oma hinnangu põhjendatuses veenda teatri kirjandusala juhatajat. (Selle vestluse sisu on Põldroos märkmikusse üles tähendanud.) Tänu kõneluste endastmõistetavale siirusele on mõlemapoolsed päevikumärkmed teinekord lausa kokkulangevad. Giid märgib endale: Vahtangovi teatri «Jegor Bulõtšovi» kohta öelnud eestlased, et see olevat parim lavastus, mida nad Moskvas näinud. Põldroosil oli endal siis Töölisteatris juba «Bulõtšov» lavastatud ja ta oskas asja eriti detailselt hinnata. Põldroosi taskuraamat kinnitab 6. novembril: «Parim etendus, mida seni olen Venes näinud. Haruldase stiilipuhtusega läbiviidud, veidi teatraalsusse kalduv mäng. Haruldane talent — Štšukin Bulõtšovi osas.»

Huvitav on nappide kirjaridade põhjal jälgida, kuidas kujuneb Põldroosi suhtumine Meierholdi lavastustesse. Varasemate teoreetiliste teadmiste alusel olid Meierholdi ühiskondlik-poliitiliselt teravdatud tingliku teatri põhimõtted meie lavastajale omajagu eeskujuks.⁶⁰ Võib-olla just selle eriti põnevil ootuse tõttu ei lange kujutletu ja nähtu päriselt kokku, kuigi giidile öeldakse siiralt, et etendus oli huvitav. 6. novembril «Revident»: «Kui niisugune kõmu ees käib, siis loodad ei tea mida. Peab ütlema, lootsin rohkemat. Muidugi on kõik huvitavalt tehtud ja mõeldud, kuid tundub nagu ei oleks see hää mõte lõpuni mõeldud, ega ka lõpuni viimistletud.» 8. novembril Ostrovski «Mets»: «Huvitav ning hää. Kuid jällegi pean ütlema, ootasin rohkemat.» Ja lõpuks, 14. novembri all on lakooniline hinnang Meierholdi «Häda mõistusele» esietenduselt (Gribojedovi «Häda mõistuse pärast» teine, uudne lavastusvariant): «Suurepärase etendus ja suurepärase lavastus.»

*

⁶⁰ P. Põldroos, Esimesi kokkupuuteid nõukogude teatriga. «Sirp ja Vasar» 6, XI 1957.

Ükskord ikkagi — varem või hiljem — jõuame ka eesti lava silmapaistvate kunstnike loomingumonograafiade koostamiseni. Siis võivad niisugused napid read mõndagi kõnelda kirjapanija esteetiliste ja ühiskondlike vaadete kujunemisest oma ajas. Antud juhul ei paelu nendes kiirmärkmetes mitte ainult Põldroosi suveräänse mõtlemise ja paradoksilembelise vaimu vastupeegeldus. Eesti oma, suhteliselt hiljutise teatriaalo tähtsamadki objektid on kahjuks halvasti jäädvustatud: puuduvad eriti oluliste lavastuste põhjalikumad kirjeldused, süvaanalüüsidest rääkimata; on vaid üleöö tehtud ajaleheretsensioonide pinnapealne (või viltunegi?) peegelpilt, harvad hooajaülevaated, juhuslik ja vähene ikonograafia, mõned mälestusfragmendid kaasaegseilt. Need nõukogude teatri tipplavastused aga, mida meie lavategelased 30-ndail aastail nägid, on teatriteoreetilises kirjanduses väga mitmekülgsest fikseeritud ja analüüsitud. Põhjalikud üksikuurimused, paljude maade kriitikute arvamused ja fotoseeriad võimaldavad Stanislavski, Meierholdi, Tairovi, Popovi jt. lavastusi nende ajas õige täpselt kujutleda. Ja sellelt pinnalt võib juba lavastuse tookordse nägija (Lauteri, Põldroosi jt.) kas või lühihinnang olulist öelda ka hindaja enda loominguliste põhimõtete ja kunstilise vaatenurga kohta. Aga see on juba teise kirjutise teema.

*

Suures Teatris võtsid P. Põldroos, E. Reining ja V. Laason osa Moskva teatri-rahva pidulikust oktoobriaktusest. Saadi tuttavaks paljude teatritegelastega, käidi ühiselt näitlejate kohvikus ja Kunstimeistrite Klubis. Külalised jõudsid ka Teatri-instituudis õppetunnist osa võtta ja pedagoogidega vestelda. 15. novembril korraldati eesti teatrimeeeste soovil kohtumine Moskva kultuuritegelaste ja ajakirjanikega (27 inimest), kus viibisid Juzovski, Kaverin, Simonov, Škvarin, Kiršon, Zavadski, Afinogenov, Natalia Sats (kuulus lasteteatri pedagoog ja lavastaja), Mordvinov, Zahhava, Sudakov jt. ning ajakirjade-ajalehtede «Советское искусство», «Театр и драматургия», «Известия», «Литературная газета» ning TASS-i esindajad. Samal päeval toimunud kohtumisel VOKS-i juhtide ja osakonnajuhata-tega oli 17 inimest. E. Reining esines siin pikema ettekandega.⁶¹

VOKS-i töötaja andmeil peatunud külalised linnas liikudes peaaegu iga raamatu-kaupluse ees ning ostnud palju raamatuid, nende hulgas M. Gorki teoste täieliku kogu; kahetsetud, et ei saa üle piiri viia Lenini teoseid. Raamatute loetelu hõlmab 50 nimetust, mille seas teatriaajalooline ja -teoreetiline kirjandus, lavakunsti käsi-raamatud, muuseumide väljaanded, albumid, «Kalevala», ajakirjade komplektid jne. Imselt kartes, et osa neist võidakse Eesti tolliametnike poolt konfiskeerida, palus P. Põldroos VOKS-i kaasabi kogu kirjavara üle piiri toimetamisel.⁶² Raamatud saabusid Tallinna diplomaatilise postiga ja anti VOKS-i esindaja poolt omanikele kätte. Osa neist (A. Gvozdevi «V. Meierholdi nim. teater», L. Gurevitši «K. S. Stanislavski», S. Danilovi ««Revident» laval», A. Lunatšarski «Teater ja revolutsioon» jt.) on praegu Teatri- ja Muusikamuuseumis P. Põldroosi fondis.

Pärast teatrimeeeste Tallinna jõudmist järgnesid isiklikud ja ametlikud tänuavaldused VOKS-ile, vastuvõetud Nõukogude saatkonnas ja Näitlejate Liidu korraldusel jne.⁶³ VOKS-i esindaja Eestis jälgib huviga reisekirju ja intervjuusid ajakirjanduses, Põldroosi ja Reiningu esinemist näitlejatele Kunstiklubis, Reiningu loengut Tallinna pedagoogidele NSV Liidu lasteteatrites ning P. Põldroosi loengut nõuko-

⁶¹ 5, 623, 1-d 12, 13, 16, 20, 25, 38, 49, 50 ja 57; 5, 637, 1-d 17, 19, 32, 35, 37 ja 39—43.

⁶² 5, 617, 4.

⁶³ 5, 623, 1-d 13, 25, 26.

gude teatrist I üleriiklikul teatritegelaste seminaril.⁶⁴ Eriti suure sümpaatiaga suhtub P. Põldroosi teatritöösse, hinnates viimase tõesti sügavat huvi nõukogude kultuuri vastu ja loomungulist tegevust kodumaa töölisteratris.⁶⁵ P. Põldroos saatis VOKS-ile oma lavastuste fotosid.⁶⁶

Nõukogude teatrist oli mõndagi õppida ka lavakujunduse ja -tehnika alal. Kui varem eesti teatri lavatehnika toetus peamiselt saksa eeskujudele, siis nüüd saagnevad sõidud Nõukogude Liitu. Pärast A. Tuurandit käivad seal 1935. a. lõpul «Vanemuise» lavastaja K. Otto (Aluoja) ja kunstnik V. Haas. Eesmärgiks on tutvumine kaasaegse lavaehituse ja sisseseadega, valgustusaparatuuri võimaluste ja töökodade organiseerimisega, sest päevakorral on «Vanemuise» teatrihoone ümberehitus.⁶⁷ V. Haas oli Moskvas juba teist korda. Kirjavahetus Moskva VOKS-iga võimaldas erialast kirjandust juurde saada.⁶⁸

1936. aastal soovivad Nõukogude Liitu õppereisile sõita veel Pärnu «Endla» direktor ning lavastaja E. Lemberg (Lemmiste) ja Narva «Võitleja» dekoraator-kunstnik V. Peil.

Tähelepanu pälvidvad ka eesti tantsijate taotlused Nõukogude Liitu pääseda, kuigi sõidud ise jäävad küll enamasti toimumata. 1935. a. novembris päris «Estonia» VOKS-ilt, kas 1936. a. peetakse ka balletifestivali, sest meie teatri tantsijad oleksid tahtnud seda külastada.⁶⁹ 1936. a. mais külastas VOKS-i Tallinna esindajat hiljuti Budapestist tulnud tantsijanna E. Iibak. Vestluses J. Kljaviniga rääkis ta soovist sõita Nõukogude Liitu ja võimaluse korral seal ka esineda.⁷⁰

1936. a. kevadel käis teistkordselt Moskvas ja Leningradis Liina Reiman (sõitis koos soome näitlejate grupiga). «Olen ju kogu aja mõtelnud, kuidas pääseksin jälle kord sinna teatreid vaatama.»⁷¹ kirjutab ta. L. Reimani reisikiri, kus ta nimetab nõukogude teatrit parimas mõttes rahvateatriks ja kirjeldab nähtud lavastusi⁷², tõlgitakse vene keelde ning J. Kljavin soovib seda Moskvas avaldada.⁷³

Ka Liina Reimanil sugeneb pärast sõitu kirjavahetus VOKS-iga. Moskvas saab ta postiga mõned teatrilased raamatud, mille vastu seal viibides huvi tundis, ning vastab südamliku tänukirjaga otse ringreisilt, kirjeldades ühtlasi ringreisietendust — nõukogude kirjaniku Trigeri «Õnnelikku abielu». 1937. a. saab L. Reiman VOKS-ilt oma palve peale «Kuulsuse», «Õnneliku abielu» ja «Aristokraatide» lavastuste fotosid, samuti P. Markovi raamatu «Nemirovitš-Dantšenko ja temanimeline muusikateater». Tänuликus vastuses kirjeldab Reiman nõukogude näidendite lavastusi eesti teatrites, räägib oma osast (Maria Uzorova) näidendis «Õnnelik abielu» ning saadab selle foto.⁷⁴

J. Kljavin oma kirjas Moskvasse kinnitab, et just L. Reiman on Eestis huvi äranud mitme nõukogude lavateose («Kuulsus», «Õnnelik abielu», «Vaikne Don» jt.) vastu, ning soovib teda kindlasti Moskvasse teatrifestivalile kutsuda.⁷⁵ Kutse saadetaksegi, aga L. Reimanil jääb kolmas reis siiski tegemata.

⁶⁴ Sealsamas, l. 13; 5, 629, 46. Vt. ka TMM, F. T-48, 1:21.

⁶⁵ 5, 617, 2.

⁶⁶ 5, 617, 1-d 9, 10.

⁶⁷ 5, 631, 2.

⁶⁸ Sealsamas, l-d 11—15.

⁶⁹ 5, 623, 12.

⁷⁰ 5, 629, 11.

⁷¹ L. Reiman R. Kullile. TMM, F. T-50, 1:47, lk. 25.

⁷² Nõukogude Venest, ta naistest ja teatrist. «Päevaleht» 28. VI 1936.

⁷³ 5, 629, 68.

⁷⁴ 5, 632, 1-d 20, 21, 25—27.

⁷⁵ 5, 642, 93.

1936. a. lõpul sõidab Moskvasse pikemale õppereisile Haridusministeeriumi stipendiumi saanud E. Uuli, kes soovib töötada just Nemirovitš-Dantsenko käe all ja tema muusikateatris. VOKS võttis ka siin vahendamise enda peale.⁷⁶

Töökogemustest Moskva teatris proove jälgides, Stanislavski tööst muusikalavastustega ja tema süsteemi üldistest põhimõtetest, Moskva teatrielust jne. saatis E. Uuli kodumaale põhjalikke vaimustatud kirju⁷⁷. Oma Moskva-kogemustest on ta hiljem kirjutanud ka mälestuste lehekülgedel. Huvitav aga on jälgida seda, kuidas loominguine praktika nädalast nädalasse kajastub Uuli vestluses VOKS-i esindajaga Moskvas. Kui noor lavastaja alguses deklareeris, et ta on tulnud ainult õppima ja et huvi poliitika vastu võib eesti näitlejal lavakarjääri täielikult rikuda⁷⁸, siis arutelu ooperi «Vaikne Don» ja selle lavastamisvõimaluste üle toob kaasa mõnede arvamuste muutumise. E. Uulit erutab lavastuse sotsiaalne külg, aga ta kardab, et revolutsioonistseenid keelatakse Eestis ära. Teisalt võib sotsiaalse liigne rõhutamine tappa kunstilise külje. Vestluskaaslane tajub külalise sisemist vaidlust iseendaga.⁷⁹ Mõni aeg hiljem toimunud pikas vestluses VOKS-i esindajaga väljendab Uuli avameelselt oma kaalutlusi ja kõhklusi ning jutustab senisest loomingu teest. Temas hakkab kaalukauss kalduma ühiskondliku alge tugevdamise poole: sotsiaalne elu nõuab kunstis peegeldamist. «Härra Uuli mõjub paljulugened, tõsise ning väga siira inimesena,» märgib jutukaaslane.⁸⁰

Eesti saatkond Moskvas olevat mõjutanud E. Uulit kavatsust kiiremale tagasi-pöördumisele. Võib-olla olid süüdi Uuli reisikirjad, mis J. Kljavini sõnade järgi olevat ehmatanud «Estonia» juhtkonda: «Kas Uuli ei ole mitte bolševikuks muutunud?»⁸¹ Viimane oletus oli ilmne liialdus. Küll aga avas E. Uuli oma «Vaikse Doni» lavastuses rahva elu hoopis avaramalt, kui meil seni oli tehtud.

Oletada, et hea nõukogude teatrikunsti nägemisel kodanliku teatri töötajates kohe ideoloogilised muutused toimusid, oleks rohkem kui naiivne. Oluline on silmaringi avardamine ja eelarvamustest ülesaamine, mis aja jooksul võis kujundada ja muuta ka kunstniku loominguilisi ning maailmavaatelisi veendumusi. Ei tule ühtlasi unustada, et nõukogude teatri saavutusi tutvustasid ning vahendasid kodanliku Eesti avalikkusele ka mõned sellised kultuuritegelased, kes sotsialistlikust, ammugi kommunistlikust maailmavaatest väga kaugel seisid ning poliitiliselt Nõukogude-vaenulikult häälestatud olid. Seejuures nähakse peale nõukogude võimu hoolitsuse teatriloomingu eest ka nõukogude kunsti ühiskondlik-poliitilise aktiivsuse mõju ja isegi kutsutakse seda eeskujuks võtma. Imestatakse, kuidas parimates nõukogude lavateostes idee ei mõju lageda «tendentsina», vaid teose kunstiliselt veenva selgroona — võrdluseks nähtavasti Eestis kogetud «ametliku positiivsuse» pealesunnitus ning sellesihiliste kunstiponnistuste loominguine impotentsus. Kui pahempoolse hoiakuga demokraatlik intelligents nägi nõukogude lavakunsti humanistlikes väärtustes vajalikku vastukaalu kodumaisele vapsimeelsele ja ergutust kodanliku režiimi kritiseerimiseks, siis mõnigi ametlikus kultuuripoliitikas tooniandev isik laskis mõista, et Nõukogude Liidust tasuks õppida, kuidas ka Eestis tuleks kunsti abil riiklikku poliitikat toetada, kuidas põhitoonilt optimistlikku, loomingu rõõmsat kunsti luua. Sellist alatooni võib leida näiteks

⁷⁶ 5, 636, l-d 1, 2, 8.

⁷⁷ Näitleja Nõukogude Venes, «Teater» 1937, nr. 1; Õppetund Stanislavskilt, «Teater» 1937, nr. 2; Teatrikirjad Nõukogude Venest, «Kunst ja Kirjandus», 3., 17. ja 31. I 1937.

⁷⁸ 5, 636, 12.

⁷⁹ 5, 636, 16.

⁸⁰ See l a m a s, l. 17.

⁸¹ 5, 643, 56.

Propagandatalituse ametniku A. Adsoni rõhutatud objektiivsusepüüdlusega teatrikirjades.⁸² «Peab olema suur sisemine veendumus, mis tegelaskonna nii teotsema paneb, et kaob mängu mulje ja asemele astub nagu elu, s. o. revolutsiooniline käärimine, mässuline tegevus ja võitlus ise,» kirjutab Adson Gruusia Rustaveli teatri lavastusest «Arsen». A. Adsoni reisikirjad tõlgiti samuti VOKS-i esindaja initsiaatiivil ja saadeti Moskvasse.⁸³ VOKS-ilt palus Adson ka lisamaterjale Nõukogude rahvaste etnograafilise loomingu kontserdi kohta, mis talle sügava mulje jätnud ja millest ta tahtvat pikemalt rääkida.⁸⁴

A. Adsoni küllalt pikaajaline, järjekindel ja rangelt kunstiväärtuslikkust nõudev teatrikriitika kodanlikus Eestis mängib olulist osa selle ajajärgu teatrielu tundmaõppimisel ja paremate lavastuste rekonstrueerimisel. Kriitiku hinnangud nõukogude teatri tuntud lavastustele aitavad täpsustada ta kunstilisi kriteeriume ja võrdlustasapinda eesti teatri hindamisel. Adsoni poliitilised vaated olid Nõukogude-sõbralikkusest kaugel. Tema lavastuskirjeldused ja hinnangud nõukogude teatrikunstile olid aga kujundlikud, heatahtlikud ning veenvad ja toimisid objektiivselt selle kunsti soovitava tutvustamise ning isegi propageerimisena.

VOKS-i fondist selgub, et niisamasugust, omajagu paradoksaalset osa mängis Adson teinekord ka filmitseenerijana. Teatavasti andis ta korraldusi mitme nõukogude filmi armutuks kärpimiseks, et nende revolutsioonilist kõlavust neutraliseerida.⁸⁵ VOKS-i arhiivimaterjalides kajastuvad aga ka filmiinspektor A. Adsoni taotlused nõukogude heade mängufilmide sisseveo suurendamiseks. Ta palus J. Kljavinil end varustada nõukogude kinoalase kirjandusega⁸⁶ ning veenis teda, et Eesti filmitseansuur on teiste kodanlike maade omast pehmem.⁸⁷ Eesti kinodes ohtralt jooksvate «tühjade» filmide asemel tahtnuks A. Adson näha tõsisemaid nõukogude filme. Ühtlasi andis ta J. Kljavinile üle Eesti Kinoomanike Ühingu avalduse, milles paluti kaasabi nõukogude filmide hulga suurendamiseks.⁸⁸ Aprillis 1936 tegi A. Adson ettepaneku korraldada Tallinnas kinolektorium eeskätt nõukogude teaduslikest ja populaarteaduslikest filmidest.⁸⁹

Käesolevas kirjutises pole ruumi kodanliku Eesti filmipoliitika analüüsimiseks. Kuid VOKS-i fond näitab, et meil on seni mõnevõrra ühekülgsest käsitletud ameerika ja saksa tühiste filmide uputuse ning nõukogude filmide vähesuse põhjusi selle ajajärgu Eesti kinodes. Peale vaieldamatu ideoloogilise suunitluse oli siin siiski väga suurel määral tegemist teatud Riia firmade («Royal-Film», «ARS») monopoliõigusega levitada Nõukogude filme Baltimaadel. Nii «Royal-Filmi» varjus kui ka hiljem «ARS-i» Tallinna ainulepingu-osalise, «Gloria Palace'i» selja taga seisis saksa firma «Ufa» oma huvidega — lasta linale põhiliselt saksa filme.⁹⁰ A. Adsoni taotlusele vastuseks teatasid NSV Liidu Kino- ja Fototööstuse Peavalitus ning Sojuzintorgkino Tallinnasse: 1937. a. lõpeb Riia firmaga sõlmitud lepingu tähtaeg, siis muudetakse ka filmide sisseveo senine korraldus.⁹¹

*

⁸² Teatrireisilt Nõukogude Venemaale, «Looming» 1936, nr. 7; Teatrikülasena Nõukogude Venes, «Uus Eesti» 15., 16. ja 19. IX 1936.

⁸³ 5, 629, 33.

⁸⁴ 5, 628, 5.

⁸⁵ I. Kosenkranius, Eesti kino minevikuradadelt. Tallinn, 1964.

⁸⁶ 5, 623, l-d 149, 158.

⁸⁷ Sealsamas, l. 39.

⁸⁸ 5, 630, 36.

⁸⁹ Sealsamas, l-d 104, 126.

⁹⁰ 5, 623, 101; 5, 630, l-d 36, 125.

⁹¹ 5, 630, 38.

Mis puutub võimalusse näha Eestis nõukogude teatrite külalisesinemisi, siis pärast 20-ndate aastate algust teatrikollektiivide siiasõite enam ei toimunud, kuigi eesti teatriinimesed näiteks MHAT-i külalisetendusteks taotlusi esitasid.

VOKS-i fondis kajastub selgesti asjaolu, et ka üksikesinejatele Nõukogude Liidust oli esinemiskutseid siitpoolt rohkem, kui neid rahuldada suudeti.⁹² J. Kljavinil tuli mitmel puhul pöörduda Moskva keskuse poole etteheidetega, et siinsed soovid vastutulekut ei leia.⁹³ Nõukogude lauljate (V. Barsova jt.), tantsijate (V. Tšabukiani, Messererid jt.), muusikute (D. Oistrakh, L. Ginsburg) külalisesinemised Eestis möödusid suure menuga, raske oli pileteid saada.⁹⁴ Koos Riia vene teatri trupiga esines Eestis nõukogude traagik V. Papazjan, kes siingi oma kuulsa Othelloga tähelepanu võitis.

Oluline tähtsus nõukogude lavakunsti tutvustamisel oli ka nõukogude näidendite lavastustel eesti teatrites. Olemasolevatel andmetel mängiti ajavahemikul 1920—1940 Eesti kutselistes teatrites 26 nõukogude lavateost kokku 53 lavastuses. Kõige regulaarsemalt tutvustas nõukogude lavakirjandust Tallinna Töölister, kelle repertuaarist mitmed populaarsed näidendid provintsiteatritesse edasi rändasid. VOKS-i kaudu saadud näidendiraamatud, eriti aga lavastajate elavad teatrimuljed Nõukogude Liidust mängisid repertuaari valikul oma osa. A. Lauter, P. Põldroos ja A. Särev on korduvalt maininud nõukogude teatritest saadud loominguliste impulsside mõju ühe või teise näidendi kavvavõtmiseks, sealjuures polnud see mõju alati seotud ainult nõukogude näidenditega, vaid ka vene klassikaga. Nii ilmusid 30-ndatel aastatel pärast P. Põldroosi Moskvas-käiku Tallinna Töölisteri mängukavva Korneitšuki «Platon Kretšet», Pogodini «Aristokraadid» ja Ostrovski «Mets» (võimalik mõjutus Meierholdi repertuaarist), aga ka Brechti «Kolmekrossiooper». Viimast tunti ennegi, aga alles lavastus Moskva Kammerteatris oli nüüd tegelikku huvi äratanud. Täheldatavad on ka eeskujud lavastusliku vormi otsingutes. Süvamõjutuste, kaudsete impulsside ja mõtteparalleelide osa alles ootab selgitamist üksikute lavakunstnike loomingu monograafilisel uurimisel. Seda laadi teatrisuhetes oli Eesti teater käsitletaval perioodil paratamatult rohkem mõjutuste vastuvõtja osas, suutes omalt poolt ehk mõnevõrra ise oma tegevust tutvustada (kodanlik kultuuripoliitika ei osanud selleski kuigi palju ära teha).

VOKS-i esindaja jälgis huviga nõukogude näidendite lavastuste käekäiku Eestis. Andmed ja muljed nõukogude dramaturgia lavastuste kohta läkitati Moskvasse. J. Kljavinil on põhjust rõõmu tunda küllalt hea külalastatavuse üle.⁹⁵ «Aristokraatide» ja «Onneliku abielu» lavastus P. Põldroosilt leiavad tunnustavat märkimist ka nõukogude ajakirjanduses.⁹⁶ Gorki «Jegor Bulõtšovi» lavastuse puhul pöördus Tallinna Töölister VOKS-i poole, paludes lavastuse proloogis kavandatud projektsioonide jaoks fotomaterjale.⁹⁷ Gusjevi «Kuulsuse» lavastamisel Draamateatris hangiti Leningradist VOKS-i abil populaarsete nõukogude laulude noote. «Bulõtšovi» lavastus Töölisteris (P. Põldroos, nimiosas A. Särev) äratas erilist tähelepanu kui M. Gorki selle näidendi esimene võörkeelne lavastus välismaal.⁹⁸ Ülevenemaalise Teatriühingu Gorki-uurimise kabinet palus endale saata lavastuse kohta materjale.⁹⁹

⁹² Vt. 5, 608, l-d 2—5, 6, 7, 8—18; 5, 609, 64; 5, 610, 19 jt.

⁹³ 5, 611, 70.

⁹⁴ 5, 630, 57.

⁹⁵ 5, 642, 8; 5, 643, 88.

⁹⁶ Советские пьесы в Эстонии, «Советское искусство» 11. V 1937.

⁹⁷ 5, 610, 175.

⁹⁸ Sealsamas, l. 189.

⁹⁹ 5, 643, 48.

Üks populaarsemaid nõukogude lavateoseid 30-ndail aastail oli Korneitšuki «Platon Kretšet». Esimesena tõi näidendi seekord välja mitte Tallinna Töölisteater, vaid Pärnu «Endla». Otsekohe pärast oma teatrireisi Nõukogude Liitu asus V. Laason «Platon Kretšetit» lavastama ja tähistas selle esietendusega oma lavategevuse 20. juubelit 1936. a. alguses. Juubelile oli palutud ka J. Kljavin, kelle auks korraldati teatris pidulik hommikusöök. J. Kljavin kirjutab hiljem, et kohalik ajakirjandus olevat olnud pahane, miks juubelit just nõukogude näidendiga tähistatakse, teatris olevat kardetud Pärnu tagurlaste vastuaktsiooni. Kuid esietendus läks menukalt. J. Kljavin rõhutab, et näidendi teksti peaaegu üldse ei kärbitud. Teda üllatanud ka Pärnu teatrirahva head teadmised Nõukogude Liidu teatrielust.¹⁰⁰

Siinkohal pole võimalik anda ülevaadet kõigist nõukogude näidendite lavastustest Eesti teatrites. Võiks ainult nimetada, et ootamatult suurt menu saavutas ka S. Tretjakovi plakatlik-agitatsiooniline «Mõirga, Hiina!» V. Meierholdi teatri repertuaarist, mida mängisid nii Tallinna Töölisteater (A. Särevi lavastuses) kui ka Tartu Töölisteater (K. Irdi lavastuses). Kodanliku perioodi lõpul kuulusid esindusteatri «Estonia» populaarsemate lavastuste hulka nõukogude ooper «Vaikne Don» Eino Uuli ning ballett «Punane moon» Rahel Olbrei lavastuses.

Nõukogude näidendite lavastamine kodanliku Eesti teatrites ei muutnud kardinaalselt nende teatrite üldist ideoloogilist suunitlust ega teinud osalistest veel teadlikke klassivõitlejaid. (Erandiks on Tartu Töölisteater, mis oli ka organisatsiooniliselt seotud tööliklassi võitlusega.) Kuid eesti demokraatlikud lavakunstnikud püüdsid siiralt sisse elada nende teoste ühiskondlikku miljöösse ja mõista tege-laskujude psüühikat ning ideelisi taotlusi. Nõukogude saatkonna töötajatel polnud kordagi põhjust sotsialismimaa näidendite lavastustele väärtõlgendusi või tendentslikke moonutusi ette heita. Mõnede teoste puhul olid kärped küll paratamatud, et neid üldse mängida lubataks, kuid põhilises peeti autoritekstist pieteeditundeliselt kinni. Näiteks kui Draamastuudio teater asus lavastama Trigeri «Õnneliku abielu», sai ta näidendi teksti Riia vene teatri Eestis külalissetendusi andvalt trupilt. Kui aga selgus, et seal on autorit muudetud, tellis lavastaja E. Türk VOKS-i kaudu kiires korras näidendi originaaleksemplari ning laskis eestikeelse tõlke selle järgi parandada. J. Kljavin juhtis VOKS-i keskuse tähelepanu sellele, et Eestis peetakse oluliseks tõsta nõukogude kunsti osatähtsust reaktsiooni vastu võitlemisel.¹⁰¹

*

Eesti noor kutseline teater kujundas oma loomingulist ilmet ja püüdis mitmesuunalistes otsingutes kasvatada kunstimeisterlikkust aastail, mil poliitilisel silmapiiril süvenes sõja- ja fašismioht. Suhtlemine Gorki ja Pogodini, Stanislavski ja Vahtangovi, Meierholdi ja Popovi, Ohlopkovi ja Tairovi humanistliku ning ideelise kunstiga aitas hoida ja arendada eesti teatri demokraatlikke traditsioone, süvendada ja mitmekesistada lavalist realismi ning teritada teatriinimeste pilku ühiskondlike probleemide nägemiseks ja mõistmiseks.

Eesti teater püüdis neil aastail oma silmaringi laiendada ja õppida paljudelt vanematelt teatrikultuuridelt (varasematele valdavalt saksa eeskujutsingutele lisandusid õppereisid Inglismaale, Prantsusmaale, Poolasse, Tšehhoslovakkiasse jne.). Kuid 20—30-ndate aastate nõukogude lavakunst oli nii mõjuv, rikas ja mitmepalgeline, et selle mõjutused hakkasid muid isegi üles kaaluma. Selle kunsti jõud ületas poliitilised eelarvamused ja piirid riikide vahel ning inimeste teadvuses.

¹⁰⁰ 5, 630, 50.

¹⁰¹ 5, 629, 156.

PROBLEEMIVAEV. PROBLEEMIRÕÕM

Oo, suur sümfoonia, ütleb poet. Oo, suur harmoonia, sai mõeldud kooliajal, suur harmoonia, mis saabub kirjanduses, kui vaidleme ära kõik oma vaidlemised, peame maha tormilised diskussioonid, saame selgeks kõik kirjandusloo õppetunnid. Mis meeldiv eelaimdus sihikärsesest tegevusest, ei mingit sipelgalikku süü-sinna tirimist, kombinatsioonist luik-haug-vähk rääkimata — ja sünnivad aina vaieldamatud, igijäävad kontseptsioonid ning teosed.

Ei tahaks nüüd minna teise äärmusse ja väsinult ütelda, et miski pole äraõpitatav, et vanadest vaidlustest ei saa mingit kasu, et kõik paksud köited nõukogude kirjandusteaduse ja kirjanduskriitika arenguteest poole sajandi jooksul on lihtsalt huvitav ajaloomaterjal, ilma igasuguse puuteta tänastesse asjadesse. Ei, küllap on innustavaid impulsse omaaegsetes ideepuhangutes, küllap on hoiatavat ja kainestavat kunagistes ekstreemsustes, selles, et hinnangutele on järgnenud ümberhinnangud. Ja kui tuleb arusaamine, et aegu saab küll ümber hinnata, aga ei saa kunagi ümber elada — ka see maksab midagi.

Aga siledat kirjanduspilti ikka pole. Teoreetilised arutlused sellest, «mis on hea ja mis on halb», on vaja omaenda kirjanduslikul materjalil läbi mängida, ning me näeme küll sarnasust varasemate protsessidega, mitte aga samasust. Igal ajal on oma laulud. Ja vaatamata kõigile õppetundidele oma vulgariseerijad ja oma esteedid. Loodetavasti ka oma mõistlikud mehed.

Viimastel on praegu palju teha.

Kooli keemiaõpikust on külge jäänud in statu nascendi. Vaatan igaks juhuks «Võõrsõnadest»: just-just, tekkeseisundis, öeldakse seal. Nimelt niisugusena, taas koguvana, jälle uusi lähenemisi kujundavana, õnnelikel juhtudel juba pakatavana tundub mulle tänane kirjandus. Kas nii pole ikka olnud? Mis on siin erilist? Kas ei taha me kõik ikka osa võtta keerukatest kujunemisaegadest? Kes on kunagi öelnud: elame lihtsal ajal?

Aga ikkagi.

Kaua-kaua pole meil aega olnud süvenemiseks. Üks murrang on tulnud teise kannul, ajaloo raske käsi on probleemid paljaks koorinud, ette valmis teinud, ikka on olnud kiire, ja see on teinud nõudlikuks, aga ka rabedaks, energiliseks, aga ka närviliseks.

Nüüd on täiskasvanuks saanud sugupõlv, kellele on aega antud. Võib olla juba kolmekümne aastane — ja olla elanud ilma sõjata. Oma tänases poliitikas püüdleme asjalikkusele ja stabiilsusele. Mõeldes endiselt homsele, mõtleme üha enam tänasele inimesele, nagu seda mitmes plaanis demonstreeris partei XXIV kongress.

See häälestab ka meie kirjandust, kuidas saakski olla teisiti. Rõhk kandub sündmustelt inimesele. Elu, inimlik olemine muutub ise sündmuseks. On antud aega. Mitte ainult kellegi jaoks kusagil kaugel, vaid ka enese jaoks on tänane päev, ainus ja kordumatu. Siin on võimalus süvenemiseks, kohustus eneseteostuseks.

Ning jälle on nii palju selgeks vaielda, selgeks mõelda.

Eneseohverdus on lakanud olemast tegude peakriteerium. Aga selle asemele ei taha me ju nurgas mugivat paksu. — Küla on jagu saanud oma tondiöömaja-elust. Aga nõudlik pilk näeb sõlmumas uusi sõlmi. Nutune soov tagasi saada üleilmesse oleks inimlikult liigutav, kui ta poleks tige. Nii et ka siin on vaja mehiseid mõtlejaid. — Sedagi peaksime nägema, et kunagisest platoonikast meie kirjanduses oleme jõudnud pseudoseksini, tühiseksini; kui tegelastel on igav, võib see olla suur kunstikavatsus, aga pahatihti paistab asi ka kirjaniku jaoks igavaks minevat. — Ja ilmselt ei saa tänast elukontseptsiooni kujundada ainult neljakümnendate ja viiekümnendate aastate probleemistiku najal. Kunagi nii särtsakalt mõjunud ideed ei tohi muutuda korrutamise ohvriks. Seitsmekümnendad aastad nõuavad oma. — Suur süvenemistaotlus on ka nabanukitsemisse viinud, elumõte on na ära kadunud; aeg on muidugi keerukas ja täis vastuoksusi, aga siingi on tõeliste vaevade asemel ka moepoosi, valus valgus jääb tihti nägemata. Kas siis iga sugupõlve missioon väikese lülina suures ketis midagi enam ei maksa? — Niigi on, et parim mees püüab hetke kinni, tabab ära selle ainulaadse, aga võib-olla ka ainukordse tõusu päevade, aastate, kõige kohale, näeb ära mõtte mõttetuse ja mõttetuse mõtte, ja selliselt jaatab ennast ning meid kõiki; meie aga paneme talle külge mõõdulindi, millel aktuaalsuse kategooria püsib muutumatuna ja seega vananenuna. Ja mõõdame see-tõttu valesti. — — —

Nõnda on siingi mitu vaidlust eos, ainult et argumentum ad hominem peaks küll metodoloogilisest arsenalist välja jääma (näiteks selline laad: et ta neid ja neid probleeme käsitleb mulle vastuvõtmatult, siis ilmselt on tal endal kole kerge elu olnud), ja muidugi on taas illusoorne see lootus kõik lõplikult selgeks vaielda, sest tulevad kaheksakümnendad aastad ja tulevad jälle uued sõlmed ja uued vaevad ja rõõmud nende ümber.

Laulud ei lõpe, ütleb Mart Raud nii kindlalt.

Probleemid siis ka mitte.

KAASAEGSE PORTREE

Leenu Siimisker: «Jaan Saul». Monograafia.

«Eesti Raamat», Tallinn, 1972, 224 lk.

Monograafiat näitlejast Jaan Saulist, kelle elutee katkes meheea künnisel enne kolmekümnendat sünnipäeva, loetakse ühe hingetõmbega. Enamasti kaasa elades, kaasa meenutades, nukras meeles. Loevad needki, kellel eeskätt huvi autori söaka publitsistisule, vähem isikuloo või teatri vastu. On ka neid, keda teos pahandab, olgu siis stiili, müüti loova käsitluse, maitseprobleeme riivava koostamisprintsibi või sellesse eelarvamusliku suhtumise pärast. On kuuldud küsitavat, kes oli Jaan Saul, ja küsimusi, kas seda raamatut oli vaja. Nii noorest inimesest...? Kas raamat ei ilmunud liiga hilja / liiga vara? Ja sekka need kõhina-pärimised nimede ning vihjete taha varju jäänute järele.

Polnud kerge ülesanne, mille L. Siimisker vabast tahtest ja südameasjana teha võttis: kirjutada raamat kõige lähemas minevikus elanud noorest paljutöotanud inimesest, kelle omaksed ja teekaaslased on iga päev meie hulgas. Väljavabandava alltekstiga autorikommentaare rohkus näitab, et L. Siimisker on ära tundnud pea kõik raskused, mis selletaolise raamatu kirjutamist saadavad, ja pea kõik rahulolematused, mis pärast ilmumist ees ootavad. Monograafia Jaan Saulist kuulub kirjanduse avaralt käsitatud mõiste alla, on loominguilise töö saadus.

Monograafias trükitakse ära ei lugemiseks ega avaldamiseks mõeldud päevikulehekülgi, lõike kirjadest (kõige in-tiimsemaistki) ja väljavõtteid L. Siimis-

kerile siira abistamistahtega saadetud mälestustest. Nii heidetaksegi kinnas neile lugejatele, kes isikliku elu avalikustamist taunivad. Samad inimesed võivad aga ajas ja ruumis pisut kaugematest biograafiatest hästi osa saada. Alati leidub neid, kes ei taha ennast või oma lähedasi trükisõnas vaadelduna näha, nagu neidki, kelle enesetunne just seda laadi turgutustest kosub. Ja kuigi L. Siimisker tsiteerib eelkõige inimesi, kes kohusetundest kaasaabi osutasid, kes kirjanduslikku tööd mõistavad ja kel on pilkude-mõtete risttules seismise kogemusi, pole ehk nendelgi kerge kõike kesta. Saab küll õigustada autorile saadetud kirjade (ette hoiatamata: milleks — kuidas — kui palju — kas avaldamiseks) kooskõlastamata kasutamist kiirustav-kobavas, mõttevormimise jälgedega sõnastuses, kuid meelehärm võib jääda. Seda enam, et mõneski tsitaadilõigus, millega üldiselt kenasti valgustatakse ja toetatakse monograafia autori kontseptsioone, on irdmõtteid, mis bumerangiks muundatuna ütleja enese pihta tagasi lendavad. Õigem olnuks ka mitmed kül-lap-tundub-näib-konstruksioonis oletuslikud järeldused enese teada jätta. Peab siis nii paljusid elavaid puudutavas biograafias võimalikult kõik küsimused ära vastama (miks lahtus sõprus, purunes armastus jms.), kui elus ei tea asjaosalised seda sageli isegi.

Monograafiast on julgesti kolmandik dokumentaalse biograafiana vormistatud. See kõneleb autori põhjendatud respektist Jaan Sauli vastu. Kõneleb ka eesmärgiseadest olla võimalikult objektiivne. Arutlevas ja fakte kommentee-

rivas osas saab aga L. Siimiskerist paha-tihti otsekui sellesama püüdluse päris-vaenlane — nii tohtus iluepiteetide ja kiidukõnede valangus esitleb ta oma loo peategelast. Paradoksaalselt kujuneb seesugusest menetlusest hoolimata Jaan Sauli portree usutavaks ning tõepäraseks. Vähemalt nendele, kes teda teadsid. Isiklikust kontaktist võrsunud süm-paatia ja austus kujutamisobjekti vastu võib lõppkokkuvõttes sõnatulva, siin-seal leiduva liigsentimentaalse tooni, vähepakkuvad belletrismid, silmatorka-vad tammsaareismid, kõnekate tsitaa-tide äraseletamised pealelugevate mää-ratlustega ning mõnedegi seikade üle-tähtsustamine. Neid võimalik ja küsita-vaid teostuslikke puudusi lubab mõista ja ka vabandada teadmine, et mono-graafia valmis leinahellade muljete mõju all, kaotusvalu ja kaotuse terav-datud äratundmise aastatel — saatesõna lõpetatud käsikirjale kannab daatumit 1968. a. 12. detsember. Nendetsamadest meeleoludest sündisid ju ka teose kõige hingestatunud leheküljed ja lõigud, kus sõna on ilus ja paneb südame valutama, kus kaasa haarab sundimatult liikuv vestluslik jutustamine, vaimsus ja vai-mukus ning eri ainete või probleem-arutluste vaheline ladus ühendus.

Saatesõnades kirjutab autor lootusest oma raamatuga pisutki õhutada tähele-panelikum olema kaasinimeste vastu, juhtida inimesi aru pidama iseene üle. Programmiliselt kuulutatatakse, et «tõde inimesest on saanud meile niisama vajalikuks, nagu oli inimene ise, kui ta oli veel meie keskel». Kiitu väärt mõt-ted. Ent soovitud õpetlikkusele ei ole pa-ratamatut sidet Jaan Sauli sisemise ja välimise mina looga. Oli ju Jaan Saul omamoodi saatuse õnnelapsi, kellel kut-sumuse teel käimist ei takistanud kodu, kool, armastus, ühiskond, sõber ega ka-detseja. Sisevastuolud kuuluvad aga loomisvõimeka inimese olemusse. Ka oleks ebaõiglane, kui jääks mulje, et õpilasena koges Saul aiva geeniusi ja kurjategijaid giljotineerida armastava

keskpärasuse mõistmatust või nivellee-rimistungi. Nii kirjutab oma päevikus üks 16-aastane koolikaaslane, «kelle tuli põles vähem heledalt»: «Sauli ma hin-dan ja austan, vaatamata tema enese-uhkusele ja kõrkusele» — «Ta [Saul] on üks omapärasemaid inimesi, keda elus olen kohanud». Koos autoriga tahaks aga väga uskuda, et Jaan Sauli enese-teostuse pürgimus (avaraimalt mõiste-tud) tõepoolest «arupidamise oskust ise-enegegi üle» kujundada aitaks. Et tema kodutunde ja armastuse eetiline kredo võrdlema ajendaks. Nüüd, kus aeg on mälestustelt maha uhtnud tahtlikud ja tahtmatud teravused ning mittemõist-mised või aastate juurdetulek mõndagi olematuks muutnud, meenub Jaan Saul tõepoolest kõiges ja alati positiivse ini-mesena. Seda enesestmõistetavamalt on ta positiivne meie aja (või ehk siiski o m a a j a ja arenguspiraalil tuleva aja) kangeline kõne all olevas raamatus. Ei leia me temas tänase päeva päris- ja pseudoskeptilist ning ironilist noort vihast meest, kes püüaks irriteerida abstraktset väikekoodanlast. Ehk polnud Saulil lihtsalt aega lastehaiguste jaoks. Et midagi ära teha, pidi ta olema noo-ruk ja täiskasvanu ühekorraga, kriitilise meele täisküpsus kõrvu usaldusliku vai-mustumisega naiivsuse piiril. On rõõm lähemalt tundma õppida inimest, kes elas ise toimetulemise ja iseenda ees vastutamise põhimõtete järgi. Jaan Saul oli inimene, kelle püüdlusi emad oma poegade tahaksid näha. Või nagu ütleb L. Siimisker: «Sellised elud on ühtedele eeskujuks, teistele sõnatuks etteheiteks.»

Päevikuid võidakse kirjutada pimedas usus, et kõik kirjutatu jääb vaid enda teada, kuid kirjutamist võib saata ala-teadlik aimdus, et kunagi su ridu loe-takse, sattugu nad siis võõraste pilkude alla puhtjuhuslikult või — miks ka mitte sellest mõelda — tuntuks saanud inimese järelejäänud paberite seas. On siiski tänamatu retoorilistest märkustest («Kui keegi selle päeva läbi loeb...» —

«... mõnele, kes seda kord tulevikus loeb...») midagi välja lugeda üritada. Eriti päeviku hilisemas osas ja päevikut ajapikku üha enam asendama hakkavates «eneseanalüüsivahenditeks kujundatud» (L. Siimiskeri järgi) kirjades võib täheldada küll suurenenud nõudlikkust mõtte täpsuse ning sõnastamise vastu. Sauli kirjadel ja päevikul on oma stiilivärv ja stiiliväärtus (leidlikud sõnaühendid ja võrdlused, mõttekujutuslikud või reprodutseeritud dialoogid, pilte-loovad tagasivaated, bravuurne asjade paikapanek, mõõdukas argoo). Põhilisem on muidugi informatiivne ning tunnetuslik sisu. Tsiteeritud päevik ja kirjad on omamoodi «aja kaja», mis saab alguse ainult pisut enne kollase kassi raamatu tegevuspäevi. Lahutav ajavahemik on väiksem kui erinevus aastate näoilmes. Ajastu reaaliid, mis toona kas või juhumärkustena mainitud, suudavad nüüd teadjaile avaraid tagamaid hõlmavaid minevikumeenutusi taastada. Ja et Jaan Saul oli siiski oma aja, pöörduva aja laps, see peegeldub ta elunägemises, ideaali-otsinguis, sõnavaraski. Värskemalt ja läbikannatatumalt, kuid Sauli kooliaastate päevik kajastab siiski ka eakaaslaste lugemust ja lemmikkirjanikke, nendegi heitlikku ja maailmamõistetasi täis siseelu ning tulevikulootusi.

Jaan Sauli kirjaliku pärandi iseväärtus võimaldanuks seda ehk tõesti omaette ja täielikult avaldada, kuid ometi on hea, et nii ei toimitud. Publitseeritust piisab küllaga isiksuse avamiseks selles mahus, mis üldse teisest inimesest teada vajame või tohime. Arengulugu päeviku põhjal jälgida ei saa, sest katkendid on toodud kronoloogilises segi-paisatuses. Vist pole see ka monograafia autori eesmärke olnud: juba koolipoiss Sauli eelistatakse näha väljakujunenuna, päevikul lastakse küll ise kõnelda, kuid samavõrd on ta ka tõestusmaterjal. Ja veel midagi: inimese olemusse, ta tegudesse kätketud väärtuslikku ei saa maha kiskuda tema enda kui tahes au-

ahned või ennasttäis päevikuread, nagu ka mitte ta õiglane või ülekohtune kiit või hukkamõist kaasaegsete suhtes — eriti kui otsustusi jagatakse noorustuhinas, paatosliku tundepaisutuse aastail. Asjal on veel teine kül. Tsiteeritava või ulatuslikumalt avaldatava materjali valikuga, korrastamise ja omapoolse allakriipsutamisega projitseerib autor Jaan Sauli portreesse ja selle kõrvale veel ühe näo pildi, oma ideaali. Viimane on juba pisut ülinimene, kelles kõik vähegi kõver räägitakse sirgeks ja terveks. See ideaalinimene on aus, julge, teadmisjanuline ja väärikustundega kunstnik, keda kaunistab enesekasvatuse-tahe töös ja tunnetes. Võib-olla tahtmatult, kuid juurde kõlab tugevähääline kuulsusejanu ja väljavalituse ülistus; autori eestkostev heakskiit oma kangelase mis tahes otsustusele aitab kaasa, et noore päevikupidaja hetkejäreldest või stiillialdustest saavad sildid — kes andekas, kes andetu, kes lambakarjas, kes kunstitaevas. Need märkmed viivadki raamatu teise plaani juurde, milles publitsist ja esseist L. Siimisker räägib paljustki südame puhtaks, esitab «aja kaja» omaenese tõevõitluste ja väärtushinnangute prisma läbi.

Kirglikult poleemiline kaasamõtlemine elu- ja kunstiküsimustega on L. Siimiskerile alati omane olnud. Ta lasseb ajal kajada faktide valikus, tõlgendab ning arendab neid ühiskondlik-filosoofilisi probleeme, mis mingilgi määral on seostatavad raamatu põhiainega. Nii kostab autori hääle sekka teatrite repertuaari, kooliprogrammide, kasvatustöö, alkoholismi jms. asjus. On huvipakkuvaid arutlusi teatrist, näitleja elukutsest, andekusest. Joonistatakse portreeskits V. Pansost, antakse ajaloolis-poleemiline ülevaade mitmete aastate teatrielust. Ammendavamalt koondatavad materjale ja pakuvad sünteemõtteid kolm ainelõiku: «Vanemuise» sisekriis 60-ndatel aastatel, hargnevaidki probleeme järgiv tollaste lavastuste ana-

lүүs ja Noorsooteatri sünd. Võhikule teadmisk ja huvitav, kohati ülemäära põhjalik. See on puht teatriinimeste valdkond, kus kõrvalseisjal raske mõista või kohut kaasa mõista. Aga kohtupidamist ja kohtumõistmist siin on, ja olgu ehk peale, kui ära trükiti. Ei saa aga lahti tundeist, et kuidagi liiaks õiendatakse arveid või kiidetakse kadunud näitlejat appi kutsudes.

L. Siimisker on autoreid, kes ükskõikseks ei jäta. Ta romantiseeriv lähemismisviis ainele, poleemiline hoog ja vahel tarbetugi võitlejahoiak ärgitab üles

vastuvaidlemissoovi. Oleks aga kasutu kui tahes palju arutada, kes ja kuidas võinuksid veel kirjutada mälestusraamatu Jaan Saulist. Nad lihtsalt ei kirjutanud. Olgem tänulikud, et L. Siimisker seda tegi. Ja õigel ajal. Sauliraamat aitab ette valmistada pinnast tulevastele kultuuriloo peatükkidele ja kirjanduse piirizänride arenguks. Ta on võimalikke vastuseid küsimusele, kes olid meist lahkunud kaasaegsed ja mida nad meile tähendasid.

Ülle Kurs

DOKUMENTAALSUSEL ON EMOTSIONAALSET JÕUDU

Richard Ehrlich: «Valencia ööd».
«Eesti Raamat», Tallinn, 1972, 160 lk.

Dokumentaalkirjandus, memuaarid, olukirjeldus, otserkist ehk olukirjelduse autor — need on loetud mõisted, enamik neist termini asendis ka vaieldavad (näiteks o l u kirjeldus). Terminite üle käesolevas kirjutises vaielda ei tahaks. Tahaksin lihtsalt arvamusi avaldada Richard Ehrlich raamatu kohta, mida on nimetatud jutustuste koguks, kuid milles küllaltki suur osa tugineb eluloolistele faktidele.

Üks kriitik kirjutas hiljuti «Valencia ööde» retsensioonis: «See on esimene raamat Richard Ehrlichilt, ent juba mitmes Valmen Vaidalt. Pseudonüümit loobumise tingis ilmselt teose ülekaalukalt autobiograafiline, memuaarne karakter.» Väitega võiks nõus olla, kui teha väike faktiline parandus: see pole siiski esimene Richard Ehrlich nime all ilmunud raamat. Ma ei räägi mälestustest, näiteks Richard Ehrlich vanglatoimiku ära kirjavast koguteoses «Trellide taga». Aga eks ilmunud ju 1970. aastal ka R. Ehrlich «Dolores ja Marianne». Selles avaldatud sissejuhatust tuleb arvesse võtta ka «Valencia ööde» lugemisel:

«Kaheksateistkümnendast kuni kolme-

kümne kuuenda eluaastani (1930—1948) olin valitsuse toidul. Selle aja vältel jõudsin kommunistina istuda ära Tallinna keskvanglas kuus aastat, võideldaks kaks aastat Hispaania Franco fašistide vastu, vaevelda kaks aastat Prantsusmaal koonduslaagrites.

Alates Suure Isamaasõja esimesest päevast kuulusin vabatahtlikuna Leninigradi oblastis tegutsenud I eriülesannetega partisanibrigaadi koosseisu...»

Tallinna lähedal Vaidas popsiperikonnas sündinud Richard Ehrlich oli 18-aastane, kui ta 1930. aastal kodanliku Eesti sõjaringkonna kohtus (nn. neljateistkümne protsessil) kaheksaks aastaks sunnitööle mõisteti. (Karistust hiljem vähendati, sest R. Ehrlich oli alaealine.) Pärast seda võitles ta vabatahtlikuna Hispaanias internatsionaalses brigaadis, kus talle anti Hispaania vabariikliku armee leitnandi aukraad.

1941. aastal sünnimaale tulnud võitleja sai kirjamehena tuntuks Valmen Vaida nime all. Tema esimene jutustus «Kotka saatus» ilmus ajakirjas «Looming» aastal 1945. 1951. a. nägi trüki valgust romaaniks nimetatud «Novgorodi lähiste!» (partisanivõitlusest) ning 1959. a. seiklusjutu sugemetega «Valge maja». Nende raamatute ilmumisel kriitika autorit just ei hellitanud. «Novgo-

KRIITIKA

rodi lähistel» sai karmilt roosata kesise kunstilise teostuse pärast, kahvatu öeldi olevat ka «Valge maja».

Need ajad on möödas, kus kriitika kirjandusteoseid ainult teema pärast pjedestaalile tõstis. Elu nõuab, lugeja nõuab võrdset küpsust sisult ja vormilt. Kehva vormi tõttu võib lugeja jätta headel faktidel põhineva teose läbi lugemata. Selles suhtes tahaksin isiklike muljete põhjal väita, et Richard Ehrlichi «Valencia ööd» maksab läbi lugeda. Nii Hispaania jutustustest («Valencia ööd», «Lina Odena elab» — sisukorras küll «Liina Odena elab»), loost «Kilde Prantsusmaa laagrest», kodanliku Eesti vanglaõhkkonda kujutavatest töödest («Vabariigi nimel», «Karjäär», «Parteiline ülesanne»), samuti partisaanide võitlusest kõnelevast «Metsasõjast» õhkub dokumentaalsuse jõudu. Võrreldes mõne varasema teosega, näitab ka autori kirjanduslik tase tõusumärke.

Kui kõikide «Valencia ööde» üksikpalade väljendusvormi omavahel võrrelda, ei saa Richard Ehrlichi väljakujunenud stiilist ehk veel siiski rääkida. Hispaania lugedes on rohkem tunda pateetilist laadi, samas kõnelevad mõjukalt kaasa ajaloolised faktid, konkreet- sed, autori enda silmaga nähtud detailid.

Juba teose nimipala äratav huvi ja kutsub edasi lugema. Sellele järgnev pikem jutustus «Külmast kuuma», mille sündmustik osaliselt haarab Hispaania- aegadesse, kannab küll dokumentaalset värvingut, kuid on stiili ja kompositsiooni poolest ebaühtlasem, dialoog näiteks on Richard Ehrlichil vahel üsnagi raamatulik.

«Kilde Prantsusmaa laagrest» on sedamoodi kirja pandud, et vähemalt ülearust ei tundu siin olevat.

Dokumentaalsus sunnib lugema ka neid jutustusi, mis viivad meid otseselt

kodanliku Eesti vanglamiljöösse. Kommunistid olid siin seatud kõige madalamate vangide kategooriasse, vangi söögi peale kulutati 14¹/₂ senti ja politseikoera toidu peale 80 senti päevas... Peale selle: «Taevalappi näidati vangile kolmkümmend minutit päevas. Muud Tallinna keskvangla munakiviselt õuelt näha ei saagi.» Nii algab jutustus «Vabariigi nimel». Ning lõpeb: «Kommunist Julian Kahm mõisteti surma vabariigi nimel. Jaaniööl 1932. aastal, kodanluse võidupühal, viidi otsus täide.» «Karjäär», mis kõneleb kõrgema haridusega vangivalvuri Aadu Torni karjääritegemisest, on isikusse puutuvast samuti dokumentaalne. «Parteiline ülesanne» on asjalik, tunnetusliku väär- tusega mälestuskild, kuid kas siin autorile meeldejäanud detailid on asja sisu koha pealt võttes kõik väga vajalikud? «Gennadi Hinnu» oma mitmete draamatiliste episoodidega jätab samuti sügava mulje, sündmuste ruttava rütmi tõttu on siin ka ökonoomsust rohkem silmas peetud.

Mis parata, «Valencia ööd» on siiski veel ebaühtlane raamat. Siin on kirjeldatud erandlikke olukordi, ja kuigi autoril on varuks novellilikke puante, tundub paiguti ometi, et tema ideede kandjaid pole veel suudetud kunstiliselt terviklikeks karakteriteks kujundada; midagi jääb mõnes palas vajaka («Televiisori ees», «Riina»), on ka sellist konstrueeritust, mis kutsub esile eba- usutatavuse tunde («Detsembrihommi- kul»). Aimatava dokumentaalsuse kaalukus ei muuda kirjapandut kaaluka- maks, kui traagelniidid on nähtavale jäänud. Nendest töödest aga, kus läbi- tuntud ajalugu on õnnestunult kirjan- duslikku vormi valatud, kiirgub lugeja hinge vanade võitluspäevade kangelas- likkust.

Karl Tamberg

RINGVAADE

KROONIKAT

Karl Eduard Söödi sünnikohas, Lohkva küla endises Tuki veskitalus avati 14. oktoobril mälestussammas. Graniit-sambalt kõrvaldas kätte Tartu Rajooni TSN TK esimehe asetäitja V. Johanson, Söödi luuleloomingust kõneles E. Teder, R. Ritsing rääkis oma mälestusi, K. Kirt andis ülevaate kirjaniku elukohtadest, V. Eensalu jutustas, kuidas Luunja kooli õpilased on aidanud tähistada Söödi sünnikohta.

Moskvas peetud konverentsist «Nõukogude kirjandus ja maailmakirjanduse arenguprotsess» andis 16. oktoobril Tartu Kirjanduse Majas ülevaate R. Krusten ja H. Puhvel.

18. oktoobri kirjanduslikul kolmapäeval lugesid oma teoseid A. Ehin, P. Hint, K. Kurg, T. Liiv, A. Ottenson, O. Raun ja L. Tungal; loeti ka J. Üdi, A. Vanapa ja P. Ilusa töid. 25. ja 26. oktoobri õhtu kuulusid P.-E. Rummo loominguks, kaastegevad olid V. Härn ja T. Tepandi. Tallinna raamatunädala avanud kirjanduslikul kolmapäeval kõnelesid V. Pirson, A. Hint ja A. Tamm, oma teoseid lugesid P. Kuusberg, A. Siig, R. Rimmel, J. Kross, E. Niit ja E. Vetemaa, deklameeris T. Aav, musitseeris RAM-3.

24.—30. oktoobrini toimusid Ukrainas eesti kirjanduse päevad, mis olid pühendatud NSV Liidu moodustamise 50. aastapäevale. R. Parve, L. Promet, A. Valton, J. Saar ja H. Rajamets, kes olid kirjanduspäevade külalisteks, viibisid ehitusobjektidel, kolhoosides ja ettevõtetes, võtsid osa kirjanduslikust sõprusõhtust. H. Rajametsale anti üle Ukraina NSV Ülemnõukogu Presiidiumi aukiri viljaka tegevuse eest ukraina kirjanduse vahendamisel eesti keelde.

Klassika tõlkimise probleemidest «Rooma kirjanduse antoloogia» eestinduste põhjal rääkis A. Kurtna oma ettekandes Tartu Kirjanduse Majas

23. oktoobril. Tõlkijate ja toimetajate pooleldi ladinakeelses asjalikus arutelus hinnati teost kõrgelt. Esile tõsteti J. Põldmäe häid luuletõlkeid, kuid nenditi ka mõnede tõlkijate töö ebaõnnestumist.

Novembri algul tähistati Valgevenes kirjandusklassik Jakub Kolasi 90. sünniaastapäeva. Pidulikust üritusest võtsid osa J. Kross ja V. Alttoa.

Eesti NSV Kirjanike Liidu partei-algorganisatsiooni aruande-valimiskoosolekul 13. novembril kuulati büroo sekretäri I. Viidingu aruannet. Selles nimetati möödunud perioodi asjaliku töö aastaks, millele erilise pitseri on vajutanud NSV Liidu moodustamise juubeli tähistamine.

Valiti uus parteibüroo: I. Viiding, P. Kuusberg, K. Kurg, R. Prii, H. Suislepp. Sekretäriks valiti I. Viiding.

13. novembril 60-aastaseks saanud Karl Ristikivi loominguks rääkis Tartu Kirjanduse Majas H. Peep.

Oktoobri lõpupäevadel peeti Moskvas üleliiduline teaduslik konverents «Uus ajalooline ühendus — nõukogude rahvas ja sotsialistliku realismi kirjandus». Arutati läbi ettekanded «Leninlik rahvuspoliitika ja NSV Liidu rahvaste kirjanduse areng», «Sotsialistliku realismi aktuaalsed probleemid», «Rahvaste vendluse ja sotsialistlike rahvaste vaimse ühtsuse ideed tänapäeva nõukogude kirjanduses». Konverentsist võtsid osa P. Kuusberg, R. Parve, L. Promet ja A. Tamm.

NLKP Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu määrasid 1972. aasta riikliku preemia kirjanduse alal Baškiiria rahvapoedile Mustai Karimile (Mustafa Karimovile) luulekogu «Aastatele järele» eest. Üleliidulise Kommunistliku Noorsooühingu preemiad kirjanduse alal said Mihhail Svetlov (postuumselt) ja Robert Roždestvenski.

KIRJANDUSKIRI ARMEENIAST

Tänavu on mitmel pool Nõukogude Liidu korraldatud tõlkijate seminare, kokkutulekuid ja konverentse. Nende seast oli üks kaalukamaid NSVL Kirjanike Liidu ja Jerevani Riikliku Ülikooli organiseeritud ning NSV Liidu moodustamise 50. aastapäevale pühendatud üleliiduline teaduslik konverents. Kolme päeva jooksul, 12.—14. oktoobrini arutasid kaheteistkümnest rahvusest literaadid, tõlkijad ja tõlketeoreetikud nii kaasaegse kui klassikalise kirjanduse tõlkimise küsimusi, üldteoreetilisi ja konkreetseid probleeme ning nõukogude tõlkekirjanduse olukorda.

Mitte juhuslikult ei valinud Kirjanike Liit konverentsi läbiviimise paigaks Jerevani. Armeenia on rohkem kui poolteise tuhande aastase tõlketraditsiooniga maa. 405. aastal tõlkisid armeenia tähestiku looja Mesrop Maštots ja ta õpilased süüria ning kreeka originaalide järgi piibli, ja seda tõlget peetakse tänini klassikalise vanaarmeenia keele näidiseks. Järgnenud 50 aasta jooksul tegi Maštotsi koolkond nii palju ristiusu kaitsmiseks ja levitamiseks ning armeenia keele arendamiseks — aga keel ja ristiusk olid tegurid, mis säilitasid armeenia rahvuse keset Ida ja Lääne sõjamoõllu, tapmisi, assimileerimiskatseid —, et iga aasta oktoobrikuus hakati tähistama kiriklikku ja ilmalikku tõlkijate-rahvaalgustajate päeva. Konverentsi lõpul luges tuntumaid armeenia luuletajaid Silva Kaputikjan Etšmiadzini kirikukalendrist ette lõigu, mille järgi tänavu 14. oktoobril tähistati armeenia kirjakeele rajajate ja esimeste tõlkijate mälestuspäeva 1657. korda.

Jerevani Riiklikus Ülikoolis tegeldakse palju kirjanduse vahendamise küsimustega. Juba kaheksa aasta eest loodud kirjandussuhete uurimise kabineti on ette valmistanud üleliidulisi konverentse, kusjuures Hovhannes Thumanjanile ja Maksim Gorkile pühendatud konverentside materjalid on välja antud eraldi raamatutena. Koostatakse tõlgete bibliograafiaid, ja kuni tõlketooria ja -ajaloo kabineti loomiseni mõeldud aastal organiseeriti ka üliõpilaste vahetamist teiste liiduvabariikide kõrgemate koolidega ning tõlkijate ettevalmistamist. Meeldiv on märkida, et filoloogiadoktor L. Mkrťšjani juhatuse all olevas tõlketooria kabinetis töötab ka hiljuti TRÜ lõpetanud Rooza Jegiazarjan, kelle ülesandeks teadusliku

töö kõrval on eesti kirjanduse tõlkimine armeenia keelde.

Konverentsi peateemaks, mille JRÜ rektor M. Nersisjan oma tervituskõnes asjalikult sisse juhatas, oli tõlke osa Nõukogude rahvaste kirjanduste vahendamisel ja lähendamisel. Sellele teemale olid allutatud paljud tõlketooria konkreetsemad aspektid, nagu tõlkekirjanduse mõju rahvuskultuuride arenemisele, rahvusliku omapära säilitamine ja taasloomine ning paljud muud tõlgete ja rahvuskirjanduste seoseid valgustavad küsimused.

Konverentsist võttis osa A. Kaalep, kes sellal oli Jerevanis eepose «Sassuuni Davithi» tõlget toimetamas. Puudutanud oma sõnavõtus põgusalt armeenia-eesti kirjandussuhete ajalugu, kõneles A. Kaalep eeposte ning eriti «Sassuuni Davithi» tõlkimise ja toimetamisega seotud probleemidest. «Sassuuni Davithi» on esimene Nõukogude rahvaste eepos, mis eesti keelde tõlgitakse. Muide on huvitav, et ka kaugeate rahvaste sanganitel võib olla ühine saatuse: nagu Kalevipoeg, sulgub ka armeenia eepose kangalane Mher kaljusse, et kunagi kauges tulevikus oma rahvast hävingust päästa.

Loomulikult olid konverentsil valdavalt armeenia kirjanduse tõlkimise probleemid. Nii rääkis Armeenia NSV teeneline kunstitegelane V. Kotševski Pavlo Tõtšina tööst H. Thumanjani, J. Tšarentsi ja H. Hakopjani tõlkimisel ukraina keelde ning Ukraina NSV kirjastuste tegevusest vennarahvaste tõlkeantoloogiate väljaandmisel, kirjanduskriitik A. Kuptša-Žosu aga andis konverentsi korraldajatele üle moldaaviakeelse valimiku armeenia luulet. Filoloogiakandidaat M. Džanpoladjan analüüsis N. Ljubimovi tõlgitud Nairi Zarjani eeposetööst, tõlkija P. Mikhaeljan tutvustas armeenia tõlke suurkujude H. Masajani ning H. Thumanjani tööd. Väga huvitava ettekande armeenia V—VII sajandi tõlkijate laialdasest tegevusest ning kreeka teoloogide ja filosoofide teoste tõlkimise meetoditest esitas Matenadarani teaduslik töötaja filosoofiadoktor S. Arevšatjan.

Nagu tihti, tekitas ka seekord vaidlusi reaalse tõlke probleem. Ühed sõnavõtjad, nende seas aserbaidžaaani luuletaja N. Gassanzade ja osseedi poet ning tõlkija N. Džusoitõ, arvasid, et reaalse tõlke järgi võib ja tuleb tõlkida. Kust võtab poet keeleõppimiseks vajalikud kolm

või enam aastat, et mõista näiteks Thumanjani teksti paremini kui üksikasjaliste kommentaaridega varustatud reaalust? Leningradi tõlketeoreetik J. Etkind, E. Ananiašvili Moskvast, Jerevani tõlkija N. Sahakjan aga nõudsid tõlkelt eelkõige kõrget kunstiväärtust ja poeetilist adekvaatsust, mida reaalune ei võimalda. Tõlge peab lugejas esile kutsuma originaaliga võrdväärset emotsioonid, aga kuidas suudab tõlkija teistele edasi anda seda, mida ta reaalust lugedes ei tunnetata, küsis E. Ananiašvili. Nii ühe kui teise poole retooriliste küsimuste vahele mahub mõistlik tegelevõime leppimine, mida võib-olla kõige selgemini väljendas Kaukaasia rahvaste luule tõlkija Naum Grebnev: kes oskab keelt, tõlgib originaalset, kes ei oska — reaaluse järgi, ja kuigi tõlketeoreetikud on palju vaieldud ning õpetanud, kuidas tõlkida, on kindel üks — tõlkida tuleb hästi. Siin siis veel üks «igavene» probleem: tõlkija isiksuse mõju tõlgitava teosele, tõlke subjektiivsus. Enamiku teoreetikute seisukohta väljendas kirjastuse «Sovetski Pissatel» toimetaja A. Tamm, kui ta iseloomustas tõlkijat kui vahendatava teose potentsiaalset autorit. Tõlkija peab tõlkimiseks valitud teost kõigepealt armastama, ütles N. Džusoitõ, ta peab õigesti mõistma ja subjektiivselt tõlgitsema teksti. Tõlkija peab looma oma kontseptsiooni, nägema teoses seda, mida ainult tema suudab näha ja edasi anda. Muidugi on tõlkija kontseptsioonile originaalteose kujundite ja stiiliga seatud kindlad piirid. Silva Kaputikjan tunnistas B. Ahmadulina tõlgete kõrget poeetilisust ja fantaasiarikkust, mis teeksid au igale originaalteosele, kahetsedes samal ajal taga omaenese piineldes otsitud ja leitud metafoore, võrdlusi ja kujundeid, millest tõlkes pole jälgegi. Luuletus on nagu laps — olgugi ta mustasilmnene ning tõmmu, aga ta on oma, ja poeet ei tahaks teda näha silutud sinisilmse iludusena.

Nii tõlkija kui ka tema töö said konverentsil kõrge hinnangu osaliseks. Mee-nutati fakti, et Prantsuse Akadeemia määras oma 1972. aasta kirjanduspreemia tšuvaši poeedile Gennadi Aihile prantsuse luuleantoloogia koostamise ja tõlkimise eest. Tõlkija peab olema poeet, mitte kirjandusloolane või kriitik, ütles kriitik J. Rostovtseva, sest eriti tunde-luule puhul ei aita kunsti käsitöölist ükski teaduslik, ka struktuuriline lähememisviis.

Üheks nii ülesehituselt kui väljendus-

vahendeilt kaunimaks ettekandeks konverentsil oli Leningradi tõlketeoreetiku J. Etkindi tõlkijale kõrgeid nõudmisi esitav, tulevikku suunatud sõnavõtt. Pidupäev on selleks, ütles J. Etkind, et üles lugeda oma saavutusi ning tunda üleolekut eelnevatest põlvkondadest, aga ka selleks, et tehtud tööd kriitiliselt hinnates luua uusi sihte. Rahvuskirjanduste omavahelise tutvumise-tutvustamise ajajärk on möödunud, endised pealiskaudsed kokkupuuted on asendunud tiheda suhtlemisega. See aga tähendab, et lugejad ei rahuldu enam välise eksootikaga, rahvusliku koloriidi ilutulestikuga ja siseriimide kõlksatustega. Tõlge peab edasi andma rahvuslikku iseloomu, mitte selle dekoratsioone. Väliste efektidega võib petta teoreetikut ja kriitikut, mitte lugejat! Tõlkimisesse kui kunstisse äärmiselt nõudliku suhtumise näitena tõi J. Etkind Samuil Maršaki «Kalevala»-käsitluse. Pärast seda, kui Maršak oli tutvunud eepose inglise- ja venekeelse tõlkega ning «Hiawathaga», tõlkis ta imeväärse plastilisuse ja täpsusega kolm lõiku ning lülitas nad hiljem originaalteoste hulka. Ta ei lõpetanud tööd, mille kallale oli asunud, sest ei teadnud, kas ta tõlge sarnaneb eeposega — S. Maršak ei osanud soome keelt. See oleks siis prof. Etkindi seisukoht reaaluse tõlke lubatavuse küsimuses.

Pikema ettekandega «Nõukogude paljurahvuseline kirjandus ja kaasaja ideoloogiline võitlus» esines NSVL TA M. Gorki nim. Maailmakirjanduse Instituudi direktori asetäitja A. Dõmšits. Kirjandus on alati olnud parteiline ning, nagu tähendas M. Gorki 1934. aastal kirjanike I kongressil, seob nõukogude kirjanikke mitte ainult geograafiline, vaid samuti ideede ühtsus. See ühtsus ja sotsialistlik internatsionalism iseloomustavad meie kirjandust ka NSV Liidu moodustamise 50. aastapäeva eel. Seejärel peatus ettekandja nõukogude kirjanduse propageerimisel ning tõlkimisel välisriikides ja nentis, et kui näiteks Saksa DV-s, Bulgaarias ja Ungaris on tehtud tõhusat tööd NSV Liidu rahvaste kirjanduste tutvustamisel, siis Indoneesias põletatakse nõukogude raamatuid tuleriidal, Türgis jälitatakse ning heidetakse vanglasse nõukogude kirjanduse tõlkijaid. Paljudes kapitalistlikes riikides levitatakse valet ja väljamõeldisi kirjanduse olukorrast Nõukogude Liidus. Eriti vihased tungitakse kallale sotsialistliku realismi meetodile, seda nimetatakse anakronismiks, vene mudelikks või kaheldakse selle meetodi ole-

masolus üldse. Nii käituvad kriitikud laimavad nõukogude paljurahvuselise kirjanduse tegelikkust. Sotsialistliku realismi meetodil on loodud ja luuakse rahvuslikult omanäolisi, kõrge kunstiväärtusega teoseid.

Tõlke osast nõukogude rahvuskultuuride vahendamisel kõneles JRÜ tõlke- teooria ja tõlkeajaloo kabineti teadusliku töö juhendaja Levon Mkrtšjan. Kultuurid ei saa elada isoleeritult, ning tehnika arenguga kultuuri osatähtsus kasvab, sest kultuurivahetus on inimese vaimse tervise eeltingimus. Tõlkijad laiendavad kirjanduse mõjupiirkonda, tsementeerivad maailma kirjandusprotsessi. Tõlkijate kaudu annab rahvus oma parima teistele rahvuskirjandus- tele, tõlge võimaldab võrrelda oma ja võõrast, rikastades kirjandust, milles on vakantne koht Shakespeare'i ja Dante, Puškini ja Thumanjani, Hajjami ja Hikmeti jaoks. Tõsi, mõnikord rikastab tõlkimine mitte kirjandust, vaid esma- joonese spetsialisti ennast. Nii elatub praegu kogu maailmas 80 000 kirjan- duseuurijat, kriitikut, ajaloolast ja tõl- kijat Shakespeare'ist. Siiski on neist enamiku töö vajalik. Peatudes rahvus- like vormide ülekandmisel seoses luule- tõlgetega, arvas L. Mkrtšjan, et igale üksikjuhule tuleb läheneda eraldi, ent julgeim on see tõlkija, kes toob oma kirjandusse uusi vorme. See märkus puudutas konverentsi üht elavamat arutelu, mis tekkis seoses Naum Greb- nevi Narekatsi-tõlgetega. Armeenia keskaegse luuletaja Grihhor Narekatsi (951—1003) poem «Leinalaulude raamat», mida armeenlased on sajandeid austanud nagu pühadust, on kirjutatud riimimata värsis. N. Grebnev tõlkis poemi riimitud viiejalgses jambis. Ve- ne keeles, selgitas N. Grebnev, ei ole vabavärs elupinda leidnud. Venekeelses *vers libre*'is assotsieeruks «Leinalaulude raamat» Lääne uuema aja poeetide loo- minguga, ja et säilitada Narekatsi sü- gavalt filosoofilist mõtet ning tunde- jõudu, kasutas N. Grebnev N. Zabolotski

eeskujul vene luule klassikalist värsi- mõõtu. Pealegi, lisas N. Grebnev, pida- vat akadeemik D. Lihhatšov Zabolotski tõlgitud «Lugu Igori sõjaretkest» selle poemi parimaks tõlkevariandiks. Siiski ei leidnud niisugune meetod konverent- sil heakskiitu. Riim võib olla küll täien- davaks väljendusvahendiks, ütles ar- meenia värsiehitust käsitlevas ettekan- des filoloogiadoktor E. Džrbašjan, kuid tuleks siiski säilitada originaali vorm. Luules on ka vorm sisuks, neid ei saa lahutada. A. Kaalep märkis oma esine- mises, et eesti tõlkepraktikale on abso- luutselt vastuvõtmatu printsiip, mille põhjal tõlkija võib suvaliselt muuta värsiehitust ning riimida vabavärsis kirjutatud luulet.

Tehes konverentsist kokkuvõtet, ütles NSVL Kirjanike Liidu tõlkenõukogu esimehe asetäitja P. Toper, et ettekan- ded ja sõnavõttud väljendasid nõuko- gude tõlketeeooria ja -praktika nüüdis- taset, arutati nii uusi probleeme kui ka igipõliseid küsimusi. Tuldi järeldusele, et tõlked ja tõlkija originaalteosed täien- davad, arendavad ja rikastavad üksteist. Tõlge mõjustab mitte ainult kirjandus- protsessi tervikuna, vaid ka üksikute autorite originaalloomingut. Üks seni vähem uuritud küsimusi, mida konve- rentsil arutati, oli tõlkeose kahepoolne mõju — tõlkiva maa ja tõlgitava maa kirjandusele. Nõukogude tõlkekooli üld- tendentsiks, jätkas P. Toper, on tõlke- praktika tohtu laiendamine. 1934. aastal õpetas M. Gorki: selleks et luua ühtne sotsialistlik kultuur, on tarvis iga rahva iga teos tõlkida igasse nõukogude rah- vuskeelde. Arusaadavalt, lisas resümee- rija, on mõeldud vaid kirjanduste väärt- teoseid. Ühtse sotsialistliku kultuuri loo- mine ongi nõukogude tõlkijate igapäe- vaseks tööks. Meeldejäädvalt lõpetas oma esinemise Silva Kaputikjan: tõlkijad on kutsutud ja seatud tooma inimestevahe- listesse suhetesse harmooniat ning saa- ma võitu keeltesegadikust, et valmis ehitada Paabeli torn.

S. Tobias

AJALOOLISTE ROMAANIDE AUTOR

Aristarch Sinkel sai käesoleval kuul kuuekümneseks. Heitkem sel puhul põ- gus pilk tema elukäigule ja loomingu- le.

Aristarch Sinkel on sündinud 13. det- sembril 1912. aastal Virtsus posti- ametniku peres. Võru keskkooli lõpeta- mise järel õppis Tartu ülikoolis juurat. Pärast kaua kestnud kohaotsinguid sai

temast kohtuametnik Tartus, siis Rak- veres. 1941. aastal oli ta Hiiu maal rah- vakohtunik, seejärel sekretär Pärnu maa-ametis. Alates 1944. aastast töötab A. Sinkel juriskonsuldina Pärnu kau- bandusvalitsuses.

Esimesed suleproovid tegi A. Sinkel keskkoolis klassi käsikirjalise ajalehe

jaoks. 17-aastase nooruki novell «Murd-varas» jõudis isegi ajakirja «Ronk» veergudele. Pärast keskkooli lõpetamist jäi kirjandushuvi ligi kahekümneks aastaks tagaplaanile. Soov oma suloosavust katsuda tärkas taas 1940-ndate aastate lõpul. 1949. aastal võttis A. Sinkel osa «Rahva Hääle» novellivõistlusest ja tema «Piusa täht» ilmus sõelalejäänud töödest koostatud kogumikus «Sütitav aeg». Rohkesti kasulikku andis osavõtt kirjandusringi tegevusest ajalehe «Pärnu Kommunist» toimetuse juures. Teoste nimistu täienes üha. 1951. aastal avaldati «Loomingus» jutustused «Taastatud elu» ja «Ainult oskustööline», mujal perioodikas tuli lühijutte, artikleid ning lühinäidendid «Näitaja» ja «Võidetud rabaveed».

Laiema üldsuse tähelepanu pälvis 1956. aastal ilmunud ajalooline romaan «Musta risti ikke all», millest kolm aastat hiljem anti välja kordustrükk. Autor maalib teoses laia, eepilise pildi 1343. aasta Jüriöö ülestõusust, tal on terav

detailinägemine ja paeluv jutustamis- oskus. Mõningaid etteheiteid võib teha vaenlaste leeri ühekülgsest mustades värvides esitamise pärast, ka pole autor ilmselt alati süvenenud ajalooallika- tesse.

A. Sinkeli teine ajalooaineline romaan «Mõõgaga mõõdetud maa» (1959) käsitleb Põhjasõja-aegseid sündmusi Pärnus ja Audru kihelkonnas. Autor rõhutab rahva raugematut, katsumusi võitvat elujõudu. Ilmekad on peategelaste karakterid, edenened on väljendusoskus. Detailirohke pildi saame talurahva ja linnakodanike eluolust. Siiski patustab autor kohati ajaloolise miljöõ käsitle- misel.

A. Sinkelit tunneme ka teravkeelse följetonisti ning vaimuka vestekirjani- kuna, kes on andnud huumori- ja satiir- rikogumikud «Saunapäev» (1967) ja «Päikesepillid» (1971); ta on kirjutanud aforisme ja arvustusi.

E. Kaderik

SÕNAKE SILVIA TRUUST

1950-ndate aastate algul ilmusid väikeste veerijate tühjavoitu lugemislauale Silvia Truu lastepalad. Juba neist esimestest, «Sädemes» ja «Pioneeris» tulnud lugudest peale on märgatav autori hea tahe juhatada inimtaime sirgumist. Mõelgem kas või lihtsale loole hõbekäbiga kellast, mis ükskord jääb üles keeramata. Moraal tuleneb kogemusest, kogemus peab kasvutama, on Silvia Truu teoste didaktiline tagapõhi.

Esimesed oma kaaned sai Silvia Truu looming 1955. aastal, kui ilmus värsivormiline väikelasteraamat «Mõistata». Järgnes juba varem perioodikas ilmunud paladega jutukogu «Ühed targad mõlemad» (1956). Lapsepärase lihtsusega vestab kirjanik väikesest poisist, kellel «tere» raske tulema, tüdrukust, kes tahab mängudes dirigeerida; ta jutustab kadedatest, iseteadvatest ja riikatest lastest. Halbadest omadustest saavad selle raamatu lapsed küll alati lahti, kuid «ümberkasvamine» pole siin raamatu ilmumisajale tunnuslik skeem, vaid psühholoogiliselt põhjendatud ja eaomane.

1959. aastal said lapsed Silvia Truult uue raamatu pealkirjaga «Murra». Jutukestest leiame usaldatavaid tähelepanekuid loomapsühholoogiast; täiskasvanud lugeja innustub seda lugedes nagu lapski, sest autor jälgib neljajalg-

sete iseloomu ja käitumisviise tõelises avastamisrõõmus. Teose kaheldamatuks väärtuseks on ka kirjaniku püüe mõjutada lapse eetikat.

Silvia Truu lasteraamatud ja nende tegelased on näidanud pidevat «kasvutendentsi»: tegelased on saanud vanemaks, keerukamaks on muutunud teoste probleemistik, süžee ja kompositsioon, karakterite kujundus, tihenened on väljendus. See nähtub kahest omavahel seotud raamatust: «Silja, päikesekiir ja maailm» (1967) ja «Kuu aega täiskasvanu» (1968); viimane ei mahugi enam lastekirjanduse alla, vaid kuulub pigem murdeaaliste lektüüri.

Niisiis: Silja neljanda klassi tirtsuna ja abituuriumi-eelikuna. Kirjanik on hästi mõistnud ja kujutanud metamorfoosi, mille tüdruk üsna pikas ja keerulises kujunemisjärgus läbi teeb. Poisilikust seiklejast, rahutust fantaseerijast ja sasipeast on teises raamatus saanud tõsine uje neiu, kes on endale suured eesmärgid seadnud ja kellel on ka paras annus iseteadvust ning tahtmist ennast vormida. Silja on ilmselt kirjaniku ideaal, mõeldud pakkuma eeskujut. Ei tea öelda, kuidas suudab Silja konku- reerida nende sekstüdrukutega, keda austavad mitmed noored kirjamehed oma juttudes. Loevad ju noored spetsiaalse noorsookirjanduse kõrval kõige

RINGVAADE

rohkem just ealt lähedaste autorite loomingu. Siiski, küllap jätkub ka Siljal austajaid. Oluline on niisuguse õrna tütarlapse kujutamine kas või juba tasakaalustamise seisukohalt. Samast vaatenurgast on eriti hindamisväärt jutustada Silja ja Indreku lapsepõlvesõpruse kasvamisest armastuseks säärases vanas heas romantilises laadis, nagu Silvia Truu on teinud.

Silvia Truu pole mitte ainult lastekirjanik, kuigi ka täiskasvanutele määratud lühijuttude os on tal sageli peategelaseks laps, enamasti täiskasvanute suhetest traagiliselt kannatav laps. Niisuguseid ilmselt elus nähtud probleeme seadvaid jutukesti on Truu sulest ilmunud 1950—1960-ndate aastate «Nõukogude Naised». Need lihtsakoelised, emotsionaalselt rõhutatud, pisut sentimentaalsed jutud («Jaana», «Peksupoiss», «Südame võit») on mõeldud täiskasvanuid mõtlema panema ja on ehk ajakirja laias lugejaskonnas end realiseeridagi suutnud.

ASTA HAMERI 50

Teisel detsembril sai ta viiekümneseks.

Niisugune ümmargune arv annab alust mõtlemaks, missuguseid teid pidi ja missugustes tuultes selle arvuni on jõutud. Meenub Fr. Tuglase arutlus, et kirjanduslugu ja loomingulugu on kaks ise asja: kirjandusloos on neid, kellel pole loomingulooga pistmist, ja vastu-pidi; kirjanduslugu võib õppida, loomingulugu ainult aimata; sellepärast tuntaksegi peamiselt kirjanduslugu, loominguloost ei ole palju kuulnud.

Asta Hamerile mõeldes näib tunnuslik, et ta puutub mõlemasse: kirjandusloolasena ning kriitikuna avalikkusse, kirjandusluku, toimetajana veel ka in-tiimsemasse, avalikkuses vähe tuntuks saavaisse loomingulugudesse. Ja tema tegevuse üks külg väärrib teist.

Aja jooksul on mällu talletunud ja seal objektiveerunud arvamused ta isiku ja töö kohta mõlemas valdkonnas. Asjatundlik, suure eruditsiooniga; kriitiline meie kirjandusprotsessi hindamisel; väga nõudlik faktitäpsuse ja sõnastusstiili osas; ei kirjuta palju, aga kui kirjutab, siis sisukalt ja vaimukalt; tema temperament täiendab ta espri-erksust; tema õhutusel on mitmest-setmest filoloogist saanud kriitikud. Need on arvamused. Milline on elu nende taga?

Pärast gümnaasiumi lõpetamist Tal-

1970. aastal avaldas Silvia Truu kimbu lühijutte-miniatuure pealkirja all «Saa nüüd neist inimestest aru». Selles kirjaniku esimeses täiskasvanuile kirjutatud raamatus on ülesvõtteid perekonnaelust õige iseäralikus valguses, tavalistest erinevaks kujunevad suhted inimeste vahel ja arusaamad, teadlikult rõhutatakse inimlike reageerimisviiside ja käitumisvõimaluste variandirikkust. Kirjaniku huvi näib enam koonduvat inimese psüühikale, ja siit avaneb võimalusi tulevikuks.

Silvia Truu on oma kirjandusliku ande rakendanud naisele lähedaste ja tähtsate elunähtuste kujutamiseks. Suuri ühiskondlikke probleeme tema loomingu ei leia, aga ühiskonna elu on seal siiski sees. Kirjutada lastele ja noortele, kirjutada naistest, lastest ja perekonnast, armastusest — eks ole see tänuväärne tööpõld. Ja selle edasiseks harimiseks seisavad tänasel juubilaril sisutihedad loominguaastad veel ees.

R. Krusten

linnas õppis Asta Hameri 1943. aastal Tartus meditsiini, aastail 1945—1951 Tartu Riiklikus Ülikoolis eesti kirjandust ja rahvaluulet. Rööbiti õpingutega töötas Kirjandusmuuseumis, Eesti Rahva Muuseumis, Õpetatud Eesti Seltsis ja Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudis. *Alma mater* kosutas teda ka pärast lõpetamist: aspirantuuripäevil uuris ta huumorit ja satiiri meie kirjanduses. Kõige selle kõrval võttis ta üliõpilas- ja aspirandipõlves osa TRÜ eesti kirjanduse ja rahvaluule ringi ning Tartu NAK-i tegevusest. Olnud mõne aja vabakutseline kriitik, sai A. Hamerist 1957. aastal ajakirja «Keel ja Kirjandus» kirjandusteaduse ja kriitika osakonna juhataja, kümme aastat hiljem hakkas ta juhtima «Loomingu» kriitika ja bibliograafia osakonda.

Aastate jooksul on sündinud poolsada artiklit ja retsensiooni; viidakem siinkohal tuumakale uurimusele «Evald Tammlaane elust ja loomingust» («Looming» 1955, nr. 2). A. Hameri on sõna võtnud meie klassikute loomingu ja nende teoste kordustrükkide kohta; teda on huvitanud O. Luts, M. Raud, P. Val-lak; teedrajav oli «Tõe ja õiguse» teisele köitele tänapäevase hinnangu andmisel ning vulgaarsotsioloogiliste seisukohtade kummutamisel A. Hameri poleemiline artikkel «Väiteid ja vastuväi-

teid «Tõde ja õigus» II puhul» («Edasi» 11. V 1954). Ta on kritiseerinud V. Ilusa, U. Lahe, L. Mere, K. Merilaasi, A. Mälgu, E. Männiku, E. Raua, V. Saare, A. Sinkeli, R. Sirge, J. Smuuli jt. teoseid, vaaginud A. Jakobsoni, A. Kitzbergi, H. Raudsepa, E. Tammlaane, E. Zola näidendite ning V. Lācise, J. Liivi ja A. H. Tammsaare teoste teatriesituste voorusi ja puudusi. Ka on ta avaldanud kirjutisi I. Ehrenburgi, N. Gogoli, M. Gorki, V. Korolenko, M. Saltōkov-Stšedrini teoste eestikeelsete väljaannete kohta. Omajagu energiat on nõudnud kaastöö kirjastustele teoste toimetamisel ja redigeerimisel. A. Ha-

meri on töötanud N. Andreseni monograafiaga «Friedebert Tuglas» ja E. Nirgi Kreutzwaldi-monograafiaga, M. Möldre käsikirjaga «Ruut Tarmo». Suure töö on ta ära teinud tõlkijate keele kohendamisel.

«Me harime oma aeda õhukesel viljakandval kultuurkihil, ent seal all on igivanade ajastute lademed, millest meil on ainult umbkaudne ettekujutus. Me püüame välja kaevata isekuse ning tühisuse rahne ja purustame neid raske vaevaga, et rohkem viljakat maad vabaks saada,» on kirjutanud E. Nirk.

Juubel on ühel harijaist.

R. Mõtus

HEINRICH HEINE TEOSTE TÕLKIMISEST EESTIS

Omaval ajal arvati, et Heinrich Heine loomingu eestindamine algas 1860.—1870-ndatel aastatel. Uuematest andmetest (M. Kalda) teame, et esimene värsstõlge Heinelt jõudis eesti lugejateni juba suure kirjaniku eluajal. Selleks oli Tallinna progressiivse kirjamehe Fr. Russowi eestindus tuntud «Lorelei»-laulust, mis ilmus 1854. aastal tema kogus «Ued Kandle-keled». Erilist tähelepanu see originaali autori nimeta avaldatud luuletus meil tollal ei äratanud.

Sama luuletuse tõlkega avas oma 1856. aastal Tartus trükitud kogu («Lauluke-sed») ka läti noorpoet J. Alunāns. Konservatiivne Kuramaa literaat pastor G. Brasche nimetas Tartu tudengit J. Alunānsi ohtlikuks noorlātlaseks. See mõiste pidi valitsusvõimudele meenu-tama radikaalset kirjandusvoolu «Junges Deutschland», mille üheks lipukandjaks oli Heine. G. Brasche insinueeriv kirjutis ilmus mõjukas Tartu ajakirjas «Inland», kust selleaegses umbses õhkkonnas noorlātlase nii diskrimineeriv nimi läti rahvusliku liikumise tegelastele külge kleepuski. Ometi oli sama ajakiri kümme aastat varem — tõsi, teise toimetaja ajal — soojade sõnadega kaitsnud Heine «Saksamaad»...

«Inlandile» tegid kaastööd ÖES-i ümber koondunud eesti haritlased eesotsas Fr. R. Kreutzwaldiga; vähemalt Võru erakut võis Brasche nõme, poeesiat rüvetav rünnak küll ärritada, teda uuesti Heinega tegelema meelitada. Ühes oma esimeses kirjas L. Koidulale tõstab ta tunnustavalt esile Heineta, «kelle kõnele looduse poolt otse haruldane keelemuusika osaks oli saanud». «Hindav suhtumine Heinesse ei seletu

muidugi üksnes viimase erakordse vormivirtuoslikkuse imetlemisega, vaid tolle värsse ja proosat läbivas ironias ning hävitavas satiiris kõige iganenu, kitsarinnalise ja konservatiivse aadressil võis ta leida väga palju endale vaimulähedast,» sedastab oma Kreutzwaldi-monograafias E. Nirk. Kirjaneitsiga suhtlemise perioodi langeb ka Heine armastuslühirika tsükli tõlkimine Lauluisa poolt (trükki pääsesid need tõlked märksa hiljem). Ligikaudu samal ajavahemikul tõlkis Heineta Koidula; ainult kolmeosalise «Tragöödia» eestindas ta Kroonlinnas pealkirja all «Kolm rahvalaulu». «Lauliku C. R. Linnutaja lauludest» leiame viis Heine luuletust. Kreutzwaldi Heine-tõlkeid avaldas C. R. Jakobson muide ka «Sakalas». Huvitav on siinkohal märkida, et nimetatud kolmik on tõlkimisel ühtemoodi eelistanud Heine teist luuletuskogu «Neue Gedichte» (1844). Üsna varakult pääses koolilugemike kaudu rahva hulka Heine ballaad «Belsatsar», mille tõlke C. E. Malm avaldas oma lugemikus «Laulud ja Loud» (1874), kust see peagi kandus C. R. Jakobsoni «Kooli lugemise raamatu» III ossa.

Üldiselt on õigus siiski B. Söödil, kui ta märgib, et Eestis oli «kultuuripõhi, millele tuges Heine-harrastus oma esimesil päevil, [— — —] hoopis ebasoodus, harimatu ja vaenulikki. Kirjanduslikud traditsioonid olid ajal, mil kirjutati ja avaldati esimesed tõlked Heinelt, alles algastmeil. Esteetilis-psühholoogiliste väärtusenõuete asemel domineerisid teised, praktilisema ilmeaga taotlused.» («Eesti Kirjandus» 1928, nr. 10.)

Asjade edaspidine kulg ei soodustanud meil Heine sügavamast mõistmist.

Epigoonlikult ilutseva järelromantilise luule vohamine takistas nägemast Heinet uue, revolutsioonilise romantika eestvõitlejana, kelle sarkasmist tulvil ühiskonnakriitika oleks marjaks ära kulunud ka kurikuulsa balti erikorra läppunud olustikus. Ehkki Heine kui armastuslühirik oli meil sajandi lõppveerandil vahest tõlgituim luuletaja, mis nähtub eriti perioodikas, ei saa nentimata jätta ka selle ühekielise harastuse pidurdavat mõju eesti algupärase luule arengule. Seda tõsiasi on tabanud juba Fr. Tuglas: «Heineline on tehtult-kerge ja pisult irooniline suhtumine ainesse, heinelis-romantiline ka meie tolaeagsete armastuslaulikute stiililine butafooria ning musikaalne värsistamine. Puudub ainult Heine algataja-vaimukus ja Heinelt nii tihti esinev, kuid meie filisterlikule õhkkonnale võõras künsism.» (Fr. Tuglas, «Juhan Liiv», 1958.)

Kui 1880—1890-ndaist aastaist otsida Heine positiivseid mõjustusi, siis pakub selleks pidet esmajoones noore J. Liivi ja A. Haava vaimne kujunemiskäik, milles Heine osatähtsus oli küllalt kaaluv (A. Vinkel, B. Sööt). Väljapaistvaid saavutusi Heine eestindamisel on J. Tammel, kelle tõlgetest A. Sang veel 1956. aastal terve tosinna trükki toimetas. Omal ajal oli neist populaarseim «Kahe grenaderi» tõlge.

Ühiskonnakriitilise Heine tutvustamist alustas meil sajandivahetuse paiku «Rahva Lõbulehe» ümber koondunud materialistliku maailmavaatega rühmitus, kuhu kuulunud A. Alver tõlkis mitmeid Heine luuletusi («Orjalaev», «Vaidlemine» jt.). Nooreestlastest osutas oma esseetoodangus Heine kirjanduskriitiliste vaadete head tundmist Fr. Tuglas. Impressionismist ja sümbolismist mõjustatud uus kirjanduslik sugupõlv otsis aga väliskirjanduslikke eeskujusid peamiselt prantsuse ja vene vastavatest vooludest, saksa kirjandus jäi rohkem tagaplaanile. Teatud tsesuuriks, kust algab mõõn Heine tõlkimises, on Esimene maailmasõda.

1930-ndate aastate keskpaiku, kui fašistlikul Saksamaal vallandub Heine vaenamine ja pruunsärklased tema teoseid avalikult põletavad, algab Eestis Heine-renessanss. «Noor-Eesti kirjastuse» väljaandel ilmus 1934. aastal Heinega pikemat aega tegelnud J. Kärneri tõlkes valik poeedi luulet. «J. Kärneri tõlked on enamasti väga originaaltruud, kahjuks on Heine vormitüüsi seetõttu paratamatult jäänud edasi

andmata.» (A. Sang.) Juba järgmisel aastal avaldas sama kirjastus Heine satiirilise poemi «Saksamaa» A. Orase tõlkes, illustreerides raamatu ühtlasi väljapaistva nõukogude graafiku G. Jettseistovi puulõigetega, mis olid laenatud Moskva «Academia» väljaandest. «Loomingus» sõna võtnud J. Sütiste jagas oma arvustuses mükse kaasaegsetele «ühepäeva-patriootidele» ja «ameetisamaalastele», kuid selle kõrval rõhutas uut kvaliteeti tõlkija töös: «Lüüriline liigsõnalisus, mis sageli kipub ummistama Orase varajasemaid värsitõlkeid, on siin muutunud haruldaseks lihtsaks ning otsekoheseks. Otse nauding on lugeda neid voolavaid ridu, kus lüüriline pehmus vaheldub naturalistliku lõovuse ja epigrammilise satiiriga.» Lõpuks saime 1938. aastal A. Sangalt, kes tollal oli alles üliõpilane, «Suurmeeste elulugude» sarjas monograafia «Heinrich Heine. Luuletaja ja võitleja», mis meie kirjandushuvilistele esimest korda igakülgset avas Heine iganematu elutöö tähtsuse. Nelja aastaga tervelt kolm raamatut Heinelt ja Heinest, see oli saavutus, millega varem ei olnud toime tulnud kaheksa aastakümne jooksul. Paraku hävitati Heine teosed fašistlike okupantide käsul meie avalikes raamatukogudes esmajärjekorras; säililis üksnes vähesed eksemplarid erakogudes.

Pärast Suurt Isamaasõda tuli Heine loomingu levitamist meie raamatuturul alustada nullpunktist. Tõlkija vastutusrikkad ülesanded võttis endale A. Sang. Juba 1946 ilmus tema sulest uus «Saksamaa» tõlge, 1947. aastal järgnes sellele Heine «Valik luuletusi». A. Sanga meisterlikkust Heine kongeniaalsel, kunstiliselt adekvaatsel eestindamisel märgiti isegi meie kriitikas: au, mille osaliseks Eestis tõlked ju üpris harva saavad... A. Sang organiseeris juurde veel kümnekond uut Heine tõlkijat ja töötas ise läbi terved virnad vanu tõlkeid. Seesuguse suure töö viljana ilmus Heine sajandal surmaaastapäeval «Luuletused ja poemid», mis sisaldab tõlkeid veerandsajalt luuletajalt. Nõukogude ajastu tõlkijatest on kogumikus A. Sanga järel tõlgete arvult esirinnas J. Kärner, A. Kaalep, J. Kross, D. Vaarandi, M. Nurme ja A. Annist, vanemate tõlkijate töödest on tehtud ulatuslik valik, alates Fr. R. Kreutzwaldiga ja lõpetades J. Tamme ja A. Haavaga. Nii ongi meil maailmakirjanduse luuleklassikutest kõige ammendamamalt esindatud just Heine.

A. Sanga koostatud on ka 1967. aastal ilmunud Heine «Valitud proosa» mahukas köide (tõlkija Ella Jung). Varem oli meil Heine proosat avaldatud üksnes perioodikas.

Heine loetavuse jälgimine Eestis aegade kestel, ta ideestiku mõju meie ühiskondliku mõtte arengule nõuaks üksikasjalikumat vaatlust, milleks kahjuks puuduvad vajalikud eeltööd. Lätlased on meist ette jõudnud: neil ilmus mullu kirjandusteadlase B. Gudriķe uurimus Heine retseptsiioonist Lätis. Veidi panevad kadedust tundma ka poolakad, kes kirjaniku 175. sünniaastapäeva eel korraldasid Varssavis

Heinele pühendatud sümposiooni, millest poola teadlaste kõrval võtsid osa ka Saksa DV nimekamad Heine-uurijad. Ettekanded kontsentreerusid kolme põhiteema ümber: «Heine ja filosoofia», «Heine lüürika ja proosa», «Heine kirjastamine ja retseptsiioon Poolas ja Saksa DV-s». Varssavi üliõpilased omalt poolt kostitasid sümposionist osavõtjaid Heine-õhtuga. Tore oleks, kui meilgi mõni vastav asutus, näit. Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum, tulevikus säärase maailmamastaabiliste kirjanduslike tähtpäevade puhul analoogilist initsiatiivi osutaks!

O. Kuningas

A. H. TAMMSAARE POOLA KEELES

Esimesed katsed A. H. Tammsaare loomingu tutvustamiseks Poolas tehti juba enne Teist maailmasõda. Kirjanik pakkus 1936. aastal ise «Tõe ja õiguse» E. Hunniuse saksakeelset tõlget ühele Varssavi saksa kirjastusele. Pärast korduvaid meeldetuletusi saabus Varssavist eitav vastus.

Tartus elav poola keele õppejõud E. Skomorowski pöördus 1936. aasta augustis Tammsaare poole palvega, et talle antaks luba «Tõe ja õiguse» I osa tõlkimiseks eesti keelest poola keelde. Kirjanik oli sellega nõus, ja kahe aasta jooksul valmis tõlke käsikiri. Esialgu valmistas raskusi kirjastaja leidmine. Lõpuks sõlmiti ühe Varssavi kirjastusega kokkulepe, ent Poola okupeeriti. Teise maailmasõja keerises käsikiri ilmselt hävis.

Alles parkümmend aastat hiljem, 1971. aastal ilmus Poznańis kirjastuse *Wydawnictwo Poznańskie* väljaandel «Tõe ja õiguse» I osa pealkirjaga «Wargamäe». Tõlkijaks on Janina Nowak, modernse kaanekujunduse autoriks Ewa Frysztak. Tiitellehe pöördele on märgitud: eestikeelse originaali tiitel «Wargamäe». Eesti keeles pole romaan sellise pealkirja all ilmunud, küll aga saksa ja hollandi keeles. Pisteline kontroll näitabki, et tõlge on tehtud mitte eesti, vaid saksa keelest. Kasutatud on dr. A. E. Grafi tõlget «Wargamäe» (Leipzig, 1970). Nii puudub saksa- kui ka poolakeelses tõlkes romaanil esimene lause:

«See oli läinud aastasaja kolmanda veerandi lõpul.» Järgmine lause on mõlemas keeles kaheks jagatud. Kokkulangevusi on nimede kirjutamises. Mõlemas tõlkes esinevad näiteks Edi ja Kreet, kuigi poola keeles oleks õigem olnud Kryyt.

Hämmastab, et poolakeelne väljaanne on vaid 215 lehekülge, seega umbes $\frac{1}{3}$ Tammsaare romaani tekstist. Välja on jäetud peamiselt Tammsaare mõtisklusi, arutlusi ja looduskirjeldusi, dialooge on kärbitud vähem. Peatükkide arv on sama, s. o. 39. Esitagem paar juhuslikult valitud võrdlust, võttes arvesse, et eesti- ja poolakeelse väljaande leheküljed on enam-vähem võrdsed. Romaani 37. peatükk on eesti keeles 35 lehekülge, poola keeles ainult 7; 38. peatükk vastavalt 24 ja 5 lehekülge; 39. peatükk 32 ja 8 lehekülge! Selline «tasku»-väljaanne vaesustab poolakate silmis nii Tammsaare loomingut kui ka kogu meie kirjandust.

Umbrispaberi nn. lakatekst tutvustab lühidalt Tammsaaret ja tema romaani-tsükli «Tõde ja õigus» («Tode ja oigus»), millesse kuuluvat ka 1926. aastal ilmunud «Wargamäe» (!). Ühtlasi märgitakse, et Tammsaare loomingust on varem poola keeles ilmunud kogumikus «Nowel estońskich» kaks novelli — «Viimne raha» ja «Lehekandja nr. 17».

E. Teder

INDEX LIBRORUM

Et meil on nüüd täie innu ja tulemusrikkalt asunud kõrvaldama suuremaid lünki teadmistest filosoofia ajaloos, sellest annab tunnistust esimene köide kaheköitelisest tekstikogust «Vanahiina filosoofia» (koostaja Yang Hingshung), mille avaldas Mösl oma kaalukas biblioteegis «Filosoofiline pärand». Selle seeria «viis-aastakuplaani» sai mäletatavasti tutvustatud 1971. aasta «Loomingu» augustinumbris. Aeg-ajalt oleme juttu teinud ka ühest teisest seeriast, ehk küll mitte nii esinduslikust kui «Filosoofiline pärand», ent see-eest odavamast, operatiivsemast. Kõne all on *Reclam's Universal-Bibliothek (RUB)*, mida kirjastab Verlag Philipp Reclam jun. Leipzig (selle sõsar Saksa FV-s asub Stuttgardis), kes hoolega mõtleb ka filosoofia peale. Viimasel ajal on meil muu hulgas saadaval olnud Immanuel Kanti «Puhta mõistuse kriitika» ja G. W. F. Hegeli «Loengud filosoofia ajaloo üle» (I–III). Äsja tuli enam kui 1000 leheküljeline köide «Artiklid Diderot' ja d'Alembert'i poolt väljaantud entsüklopeediast», mis sisaldab täiesti loetava, ehk küll piiratud valiku «Entsüklopeediast», mis omal ajal ilmus 17 köites, ü 1000 lehekülje ümber *in folio*. Ei tee vist kellelegi liiga laien-dada oma teadmisi näiteks *bibliomaa-nia*, kaaviari, prostitutsiooni, limonaadi, kunsti, piinamise või filosoofiagi üle... Filosoofiliselt alalt on *Reclam*'is tulemas «Koraan», Aristotelese «Luule-kunsti» kakskeelne (kreeka-saksa) vihik, tekstikogumik «Kreeka atomistid», Baruch Spinoza «Eetika», Cesar Chesneau Du Marsais' ja Paul-Henri Dietrich d'Holbachi «Essee eelarvamuste üle ehk Arvamuste mõjust inimese kommetele ja õnnele», etc. Rõõmu teeb seegi, et paksemad *RUB*-i vihikud ilmuvad juba köidetult, mis muudab nende kasutamisea tunduvalt pikemaks kui senistel *paper-back*'setel.

Marksismi filosoofia käekäigu seisukohalt on suurima tähtsusega Karl Marxi ja Friedrich Engelsi kõigi teoste täielik ilmutamine algkeeltes. Säärast katset on juba tehtud, kuid kavatsatud *MEGA*-st (*Marx-Engels-Gesamt-Ausgabe*) suudeti omal ajal Saksamaal ja Nõukogude Liidus välja anda vaid 12 köidet (1927–1935). Uut *MEGA*-t, mis koosneb ligikaudu 100 köitest, valmistavad ette NLKP Keskkomitee Marksismi-Leninismi Instituut ja Sak-

samaa Sotsialistliku Ühtsuspartei Keskkomitee Marksismi-Leninismi Instituut, kirjastab *Dietz Verlag Berlin*. Nagu selle kirjastuse poolt hiljuti väljaantud prooviköitest (*Probekband*), mis käsikirja õigustes, teada võib saada, tuleb uus *MEGA* neljas jaos ehk seerias (esimene teosed, artiklid, visandid, *excl.* «Kapital»; teine «Kapital»; kolmas kirjad; neljas ekstsersptid, konspektid, märkmed), kusjuures täielikkus ja algupäranditruudus on selle ajaloolis-kriitilise väljaande ülilmad printsiibid. *Probekband* esitabki need põhimõtted, samuti proovilõike igast neljast jaost. Pärast seda, kui pädevate institutsioonide arvamused kuulda võetud, asutakse uue *MEGA* teostamisele.

Kuigi Eestis on ettetellimislehtede najal võimalik end kursis hoida ka Poola ja Tšehhoslovakkia raamatuturuga, samuti end vajalikuga varustada, ei ole «Index librorum'is» poola-, tšehhi- või slovakeelset raamatut, mõned erandid välja arvatud, tutvustatud. Asi on muidugi selles, et neid keeli tuntakse meil vähe, ehkki üksnes põgus pilk nende maade raamatuurikustele peaks meid ergutama mõne uue slaavigi keele uurimisele. Täna tahaks tähelepanu juhtida vaid mahukale artiklikogumikule «Fenomenologia Romana Ingardena» (Warszawa, 1972), mille avaldas Poola filosoofia kuukiri «Studia filozoficzne» oma ilma numbrita eri köitena. Roman Ingarden (1893–1970) oli üks fenomenoloogilise filosoofia silmapaistvamaid esindajaid tänapäeval. Ta oli hariduse saanud veel fenomenoloogia rajaja Edmund Husserli enda käe all ning avaldas hiljem mõju kõigepealt esteetika («Das literarische Kunstwerk», 1931) arenemisele. Et meilgi on kalduvust näiteks ilukirjan-duslikku teost käsitledes Roman Ingardenile toetuda (1962 avaldati Moskvas ta «Uurimusi esteetikast»), siis tuleks toonitada, et R. Ingardeni esteetika mõistmine ei ole mõeldav ilma tema filosoofiast — aga ise oli ta kõigepealt filosoof — mõistmata. Sellest johtub ühtlasi nõue mõista Edmund Husserli fenomenoloogiat. Nimelt ses mõttes pakub mainitud rahvusvaheline artiklikogumik häid võimalusi.

Esteetika ja kunstiteooria vallast väärrib märkimist marksistlikus esteetikas põhimõttelist tooni andva, suure asjatundja ja hea polemisti Mihhail Lifšitsi uus raamat «Karl Marx. Kunst

RINGVAADE

ja ühiskondlik ideaal». Üldistustele pürrib oma teoses «V. I. Lenin ja ilukirjandus» (mõlemad *Hudožestvennaja Literatura*) V. Kolevski, sama võib öelda ka L. Kogani ja J. Višnevski raamatust «Piiirjoooni sotsialistliku kultuuri teooriast» (Kesk-Uraali Raamatukirjastus, Sverdlovsk). A. Volkov käsitleb teoses «Lenin ja Gorki» kahe suure isiksuse vahekorda, mõndagi huvitavat pakub see esteetika seisukohalt.

Iskusstvo seerias «Ülevaated NSV Liidu rahvaste esteetilise mõtte ajaloost» tulid G. Vaitkunase «Ülevaade esteetilise mõtte arenemisest Leedus» ja E. Doroševitši ja V. Kononi «Ülevaade Valgevene esteetilise mõtte ajaloost». *Isskusstvo* teisest seeriast «Maailma linnad ja muuseumid» tuleb samuti mainida uut lisa, nimelt O. Nikitjuki teost «Cordoba, Granada, Sevilla, Andaluusia iidset keskused».

Kakskümmend kaheksa aastat ühtejärge on «Loomingu» viimasele leheküljele olnud märgitud: «Trükikoda «Ühiselu»». Ajakirja käesolev number on aga viimane, mis laoti, küljendati, trükiti ja köideti selles Tallinna vanimas trükikojas. «Loomingu» toimetuse avaldab tänu kõigile «Ühiselu» töötajatele, kes aastate jooksul on meie ajakirja lugejale vahendamise eest head seisnud.

Toimetuse kolleegium:

V. BEEKMAN, V. ILUS (peatoimetaja asetäitja), J. KROSS, P. KUUSBERG (peatoimetaja), R. PARVE, J. PEEGEL, L. REMMELGAS, P.-E. RUMMO, E. VETEMAA.

Toimetuse aadress: 200 001, Tallinn, Harju t. 1, tel. 413-65, 407-80, 407-81.

Kirjastus «Perioodika», Tallinn, Pikk t. 37.

Ladumisele antud 9. XI 1972. Trükkimisele antud 7. XII 1972. Trükiarv 16 000. Trükipaber nr. 1, 70×100/16. Trükipoognaid 11,75 + 2 kleebist. Tingtrükipoognaid 15,28. Arvestuspoognaid 12,83. MB-10626. Tellimise nr. 2543. Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42. «Looming» nr. 12, detsember 1972.

Hind 50 kop.

На эстонском языке

Орган Союза писателей ЭССР «Лooming» («Творчество») № 12, декабрь 1972

- 1939 A. VADER
Vabariikide vabatahtlikus liidus
- 1951 H. ANGERVAKS
Ütle, mu armas, kus on tõde
- 1956 A. MARIPUU
Tee läbi tuulemurru
- 1996 M. SEPING
Urvad üle müüride
- 2004 H. MATVE
Vanaisa käru
- 2013 M. KESAMAA
Meri ja roog
- 2018 O. TUISK
Karbaranna kruus ja Theoriku lood
- 2039 M. TURSUNZODA
Mäed Hissaaris
Teede tolmu
Mida taipad, poeet
- 2042 M. TANK
Ema käed
Kaasaegse muinasjutu algus
Pärast sõda
* (Võib-olla sestap, et nooruses)
- 2045 A. BERNOTAS
Värvide vahetumine
Maa
Vete kohal
- 2048 J. RUGOJEV
* (Olen näinud niisugust ingliti)
Põdrakanep
Oma künnivaol
- 2051 J. PAHHOMOV
Akulovi juhtum
- 2069 K. HALLIK
Rahvussuhete sotsiaalsetest ja poliitilistest aspektidest
- 2078 L. TORMIS
Eesti ja Nõukogude Liidu teatrisuhetest aastail 1920—1940
- 2094 A. TAMM
Probleemivaev. Probleemirõõm
- 2096 Ü. KURS
Kaasaegse portree
- 2099 K. TAMBERG
Dokumentaalsusel on emotsionaalset jõudu
- 2101 RINGVAADE
- Esikaane siseküljel:
L. MIKKO. Noorus (Õli, fragment)
- Tagakaane siseküljel:
G. GALKIN. S. P. Koroljov (Linoollõige)
- Kleebistel:
I. ZARINŠ. Laul (Õli)
M. SAVITSKI. Partisanimadonna (Õli)

LOOMING

TEINE POOLAASTA

1972

Toimetuse kolleegium: V. Beekman, V. Ilus (peatoimetaja asetäitja), J. Kross,
P. Kuusberg (peatoimetaja), R. Parve, J. Peegel, L. Rimmelgas, P.-E. Rummo,
E. Vetemaa.

LUULETUSED, POEEMID

ALAVAINU, A.:	Kuulata, muusika	nr. 9	1508
ANGERVAKS, H.:	Ütle, mu armas, kus on tõde	nr. 12	1951
ARAGON, L.:	Don Quijote tuba	nr. 10	1685
	(Tõlkinud A. Kaalep)		
BERNOTAS, A.:	Värvide vahetumine	nr. 12	2045
	Maa	nr. 12	2045
	Vete kohal	nr. 12	2046
	(Tõlkinud M. Loodus)		
JÕERÜÜT, J.:	* (näed ju et nõnda on kergem...)	nr. 11	1864
	* (Pehme pöördtool. Lõhnab. Siluett.)	nr. 11	1864
KAAL, A.:	Viis päevikulist värssi A. R. H-le	nr. 9	1411
KAALEP, A.:	Keila elegia	nr. 8	1302
KESAMAA, M.:	Meri ja roog	nr. 12	2013
KRUSTEN, E.:	Tervise ülistus	nr. 8	1235
	Hellus	nr. 8	1236
	Laulud luhtund	nr. 8	1238
	Vana puu	nr. 11	1818
	Taevahoidja	nr. 11	1819
	Eelmäng koertega	nr. 11	1820
LEHTMETS, T.:	Aed kõnnumaal	nr. 10	1660
LEPIK, S.:	Sügistuule temp	nr. 10	1668
	Minemisirõõm	nr. 10	1668
LUIK, V.:	a, b, c, ...	nr. 8	1331
	Elulugu	nr. 8	1332
NIIT, E.:	Taevatrumm	nr. 7	1059
	Vee peal käija	nr. 7	1060
	Humalapuu	nr. 7	1061
	Viibida, vaikida	nr. 7	1061
NORRA UEMAT LUULET			
PRYTZ, C. F.:	Privilegeeritud	nr. 8	1335
JOHANNESSEN, G.:	Rongis	nr. 8	1336
NILSEN, B.:	Kellel on usaldust sõna vastu	nr. 8	1336
KRISTIENSEN, I.:	Ma otsin tulevikku	nr. 8	1336
GRØHN, H.:	Tule ligi, võta mu käsi	nr. 8	1337
JONSMOEN, O.:	Isle of Man	nr. 8	1338
OBRESTAD, T.:	Tookord, kui poeg tuli koju	nr. 8	1339
SVERDRUP, H.:	Reklaamitar	nr. 8	1340
LIE, A. T.:	Tunnelitöölise pedagoogika	nr. 8	1341
	Kalur	nr. 8	1341
	(Tõlkinud V. Beekman)		
PARVE, R.:	Mälestades	nr. 10	1587
	Maateadus	nr. 10	1587
	Sügisel	nr. 10	1587
RAMMO, A.:	Hingan ratastemerre	nr. 7	1150
	Tornide elu	nr. 7	1150
	Liblikas	nr. 7	1151
	Küla koerad	nr. 7	1151
	On kuskil rõõmuhele laas	nr. 9	1475
	Muretud hobused	nr. 9	1475
	Vanad meistrid	nr. 9	1476
	Marginaal	nr. 9	1476

RUGOJEV, J.:	* (Olen näinud niisugust ingliti)	nr. 12	2048
	Põdrakanep	nr. 12	2048
	Oma künnivaol	nr. 12	2049
	(Tõlkinud M. Mauer ja E. Lättemäe)		
RUMMO, P.-E.:	Neli asja	nr. 7	1158
RUNNEL, H.:	Kunst	nr. 7	1148
	Torm	nr. 7	1148
	Siin	nr. 7	1149
SEPING, M.:	Urvad üle müüride	nr. 12	1996
SIIG, A.:	Vaikuse tähtkuju all	nr. 7	1129
	Kiri	nr. 11	1833
	Vahemeri	nr. 11	1834
	Allee	nr. 11	1835
	Hirve surm	nr. 11	1836
SOOME UUEMAT LUULET			
PENNANEN, E.:	* (Kui mitu aastakümnet kulus)	nr. 7	1179
	* (Tänu illusioonide eest)	nr. 7	1179
	* (Kõik mu uudishimulikud küsimused)	nr. 7	1180
ANHAVA, H.:	* (Mulle meeldib, et mu nägu ei tunta)	nr. 7	1181
	* (Kui see, kellelt said elu)	nr. 7	1181
	* (Ma tunnen igatsust)	nr. 7	1182
PALOMERI, V.:	Klassikalises laadis	nr. 7	1182
	* (Hullud, kõik)	nr. 7	1183
NUMMI, L.:	* (Mis hääletu valulev kõne)	nr. 7	1183
	* (Andke mulle andeks, olen väga õnnelik inimene)	nr. 7	1184
	* (Ja kusagilt lähedalt hää!)	nr. 7	1184
	(Tõlkinud M. Nurme)		
SUISLEPP, H.:	Vabandage, mis on õnn?	nr. 9	1487
TANK, M.:	Ema käed	nr. 12	2042
	Kaasaegse muinasjutu algus	nr. 12	2042
	Pärast sõda	nr. 12	2043
	* (Võib-olla sestap, et nooruses)	nr. 12	2044
	(Tõlkinud A. Jaaksoo)		
TRAAT, M.:	Suur vastasseis	nr. 11	1763
	On unistus kui ränikivi	nr. 11	1763
	Detsember, Tartu	nr. 11	1764
	Lumeta talv	nr. 11	1764
	Viljapuud	nr. 11	1765
	* (Pilvis õhkub lamp...)	nr. 11	1765
TURSUNZODA, M.:	Mäed Hissaaris	nr. 12	2039
	Teede tolm	nr. 12	2040
	Mida taipad, poeet	nr. 12	2040
	(Tõlkinud H. Udam)		
VANAPA, A.:	Pilved kui valged hobused	nr. 10	1669
	* (Veel eile päike punetas)	nr. 10	1669
	Kui kõik on läbi	nr. 10	1669
VILLANDI, V.:	Kohtumised	nr. 11	1838

ROMAANID, JUTUSTUSED, NÄIDENDID, NOVELLID, MINIATUURID

ADAMS, V.:	Meditationes ex libro amoris	nr. 8	1343
BEEKMAN, V.:	Hunditubakad	nr. 11	1767
EHIN, A.:	Surma tee	nr. 7	1153
ILUS, V.:	Kaotusseis	nr. nr. 8—1240, 9—1418	
KRUUS, O.:	Maja ühe eeskojaga	nr. 11	1821
MAASIK, E.:	... ja väljal kollendavad kased	nr. 7	1134
MARIPUU, A.:	Tee läbi tuulemurru	nr. 12	1956
MATVE, H.:	Vanaisa käru	nr. 12	2004
NOSSOV, J.:	Kas teistel planeetidel on elu?	nr. 9	1511
	(Tõlkinud H. Luik)		

PAHHOMOV, J.:	Akulovi juhtum	nr. 12	2051
	(Tõlkinud O. Samma)		
SAAT, M.:	Koobas	nr. 9	1478
SIRGE, R.:	Teine vale	nr. 10	1583
SKULSKI, G.:	Koorilaul a cappella	nr. 10	1671
	(Tõlkinud V. Villandi)		
TRAAT, M.:	Pommeri aed	nr. 7	1063
TUISK, O.:	Karbaranna kruus ja Theoriku lood	nr. nr. 11—1841, 12—2018	
UDAM, M.:	Elus juhtub mõndagi	nr. 9	1503
VAHING, V.:	Suvekool	nr. 8	1305
VIIDING, I.:	Puhkus	nr. 10	1662
ÜDI, J.:	Mälestus 1954. aastast	nr. 8	1333

PUBLITSISTIKA, MÄLESTUSED, SÕNAVÕTUD, OLUKIRJELDUSED

EELSALU, H.:	Maailmaga kohandumise probleemi meile lähedasi tahke	nr. 10	1691
GAVRILOV, A.:	Endamisi kõnelused	nr. 8	1353
HALLIK, K.:	Rahvussuhete sotsiaalsetest ja poliitilistest aspektidest	nr. 12	2069
KRUUS, O.:	Maastik ja mentaliteet	nr. 7	1215
MÄLBERG, A.:	Koolist ja teatrist	nr. 9	1571
NIRK, E.:	Paigamehe tööd ja päevad	nr. 7	1159
OJATALU, Ü.:	Teerajalt taritud	nr. 8	1396
REBANE, J.:	Teaduse ja tehnika revolutsioon ning inimteadmiste ühtsus	nr. 9	1521
RUMMO, P.:	Maarahva laulikut mälestades	nr. 8	1349
RÄTSEP, H.:	Kelle keelt me uurime?	nr. 11	1919
SALURI, R.:	Lilledest ja raamatutest	nr. 10	1737
TAMM, A.:	Probleemivaev. Probleemirõõm	nr. 12	2094
VADER, A.:	Vabariikide vabatahtlikus liidus	nr. 12	1939

ARTIKLID

ALTTOA, V.:	Aimée Beekmani romaanide kujunduslikust küljest	nr. 7	1194
ANDRESEN, N.:	Rängast ringist	nr. 8	1360
BASSEL, N.:	Paljurahvuseline nõukogude kirjandus	nr. 11	1865
ČAKURS, J.:	Inimesed puuris ja puur inimestes	nr. 10	1722
KAALEP, A.:	August Annist ja homorütmiline luuletõlge	nr. 7	1202
KABUR, V.:	Eesti kirjandus NSV Liidu rahvaste keeltes	nr. 11	1875
KASK, K.:	Eesti näidendi teatriteedest	nr. 11	1884
KRUUS, O.:	Luise Vaheri kirjandusliku tee äärjooni	nr. 9	1552
OJAMAA, O.:	Arutlus ideaalsest tõlkijast	nr. 11	1909
PALM, A.:	Friedrich Puksoo ja eesti raamatu uurimine	nr. 7	1207
PEEP, H.:	Grotesk ja kirjanduslik kujund	nr. 7	1186
PÄLL, E.:	Jooni nõukogude fennougristika arenemisest	nr. 10	1702
RUMMO, P.:	Üle keelepiiride	nr. 9	1530
SAMMA, O.:	Friedrich Maximilian Klingler	nr. 9	1560
SIRKEL, M.:	Moodne luule — mis ta on?	nr. 8	1382
SUMAKOV, J.:	Tartu-peatükk V. Dali elus	nr. 10	1731
TONTS, Ü.:	Juhan Smuuli tulek proosas	nr. 8	1375
TORMIS, L.:	Festi ja Nõukogude Liidu teatrisuhetest aastail 1920—1940	nr. 12	2078
Ühtsus mitmekesisuses		nr. 10	1712

KRIITIKA JA BIBLIOGRAAFIA

JANSEN, E.:	Klio ja kompromissid (J. Kross: «Klio silma all»)	nr. 11	1921
JÖGI, M.:	Mitme küla teedelt (A. Ustal: «Tütar ja memm, teised ka»)	nr. 11	1924
KABUR, B.:	Füüsika, aeg, inimene (A. Koppel: «Füüsika: Mis? Kuidas? Miks?»)	nr. 11	1926
KABUR, V.:	Soe käeulatus (J. Semper: «Lehekülgi nagu lehti puult»)	nr. 7	1217
KURS, Ü.:	Kaasaegse portree (L. Siimisker: «Jaan Saul»)	nr. 12	2095
LIAS, P.:	Lademete kihi alt (A. Valton: «Õukondlik mäng»)	nr. 10	1739
MALLENE, E.:	Poolehoiutunnistus püstipäisusele (J. Tuulik: «Vana loss. Abruca lood»)	nr. 7	1219
MAREMÄE, E.:	Illustratsioonideks jäänud episoodid (O. Tooming «Episoodid»)	nr. 8	1398
SALUM, A.:	Suure vabamõtleja «peamine raamat» (A. Herzen: «Minevik ja mõtted» I—II) ..	nr. 7	1221
SINIJÄRV, L.-A.:	Raudne lugu (V. Beekman: «Raua-Roobert»)	nr. 10	1748
TAMBERG, K.:	Dokumentaalsusel on emotsionaalsel jõudu (R. Ehrlich: «Valencia ööd»)	nr. 12	2099
TONTS, Ü.:	Kuidas veski jahvatab (M. Traat: «Mänguveski»)	nr. 9	1573
TREIER, E.:	Äremärkusi Vilde ja Vilde uurimise kohta (K. Mihkla: «Eduard Vilde elu ja looming»)	nr. 10	1741
VIIDING, I.:	Müütide purustamine (И. Авижис: «Потерянный кров»)	nr. 9	1575
VILLANDI, V.:	Mitmekihilisus (H. Jürisson: «Rohelised leed»)	nr. 8	1401

RINGVAADE

Adolf Rammo 50	nr. 9	1580
A. H. Tammsaare poola keeles	nr. 12	2109
Ajalooliste romaanide autor	nr. 12	2104
Alfred Kiviste mälestuseks	nr. 8	1406
Angoola poet ja patrioot	nr. 10	1754
Arnold Kask 70	nr. 9	1581
Asta Hameri 50	nr. 12	2106
Eha Lättemäe 50	nr. 9	1581
Grigori Skulski 60	nr. 10	1754
Heinrich Heine teoste tõlkimisest Eestis	nr. 12	2107
Hüva nõu ümber	nr. 10	1751
Index librorum .... nr. nr. 7—1230, 8—1406, 9—1582, 10—1758, 11—1934, 12—2110		
Kaks aastat hiljem	nr. 7	1229
Kirjanduskiri Armeenias	nr. 12	2102
Konverents Moskvas	nr. 11	1930
Kroonikat	nr. nr. 7—1225, 9—1580, 10—1751, 11—1930, 12—2101	
Mõhhailo Stelmahh 60	nr. 7	1225
Neoromantistid jubileerivad	nr. 8	1404
Nordahl Grieg 70	nr. 11	1932
Princetoni ülikool plaanitseb Einsteini kirjatööde täielikku kogu	nr. 10	1757
Raoul Palmgren	nr. 7	1227
Soome teatri juubel	nr. 10	1755
Suri Johannes Feldbach	nr. 10	1754
Sõnake Silvia Truust	nr. 12	2105
Uus raamat Leninist ja Lunatšarskist	nr. 11	1933
Ühest kirjanikust ja heliloojast	nr. 7	1226

ILLUSTRATSIOONID

ADAMSON-ERIC:	Autoportree (Õli)	nr. 8	I kleebis
	Mari Adamsoni portree (Õli)	nr. 8	II kleebis
ARRAK, J.:	Lõuna (Õli)	nr. 9	II kleebis
BOBOROKIN, V.:	Mägilannad (Õli)	nr. 11	tagakaane sisekül
EELMA, H.:	Pühapäev III (Linoollõige)	nr. 10	I kleebis
	Pühapäev II (Linoollõige)	nr. 10	II kleebis
GALKIN, G.:	S. P. Koroljov (Linoollõige)	nr. 12	tagakaane sisekül
IGNATOV, N.:	Laul Gruusiast (Freskofragment)	nr. 10	tagakaane sisekül
KESKKÜLA, A.:	Vaikelu köögiviljadega (Õli)	nr. 9	I kleebis
KORMASOV, N.:	Demonstratsioon lapsepõlvest (Õli)	nr. 11	esikaane sisekül
LANKINEN, L.:	30-ndate aastate kommunistlik noor (Pronks)	nr. 8	tagakaane sisekül
MIKKO, L.:	Noorus (Õli, fragment)	nr. 12	esikaane sisekül
NI, V.:	Kojutulek põllult (Õli)	nr. 9	tagakaane sisekül
OHAKAS, V.:	Vanavanemad (Õli)	nr. 7	esikaane sisekül
PUUSTAK, K.:	Ülelend (Ofort, akvatinta)	nr. 11	II kleebis
SAVITSKI, M.:	Partisanimadonna (Õli)	nr. 12	II kleebis
SIIM, L.:	Daam Hullost (Õli)	nr. 11	I kleebis
SUBBI, O.:	Augustikuu maastik figuuridega (Õli)	nr. 9	esikaane sisekül
ZARINS, I.:	Laul (Õli)	nr. 12	I kleebis
TAEL, K.:	Kristian Jaak Peterson (Vasegravüür)	nr. 8	esikaane sisekül
TAMMIK, R.:	Majakovski (Õli)	nr. 10	esikaane sisekül
VALIUVIENE, S.:	Ema ja laps (Linoollõige)	nr. 7	tagakaane sisekül
VINT, A.:	Mees merd kuulamas (Õli)	nr. 7	I kleebis
	Õhtu (Õli)	nr. 7	II kleebis

G. GALKIN

S. P. Koroljov (Linoolõige) 1972

50 KOP.
78 174